YUSUF AKÇURA

SÜRGÜNDEN İSTANBUL'A

DÂRÜLHİLÂFET MEKTUPLARI

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

Yusuf Akçura

SÜRGÜNDEN İSTANBUL'A
DÂRÜLHİLÂFET MEKTUPLARI

Hazırlayan
İsmal Türkoğlu

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1176
KÜLTÜR SERİSİ: 671

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-605-155-444-0

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi 32/4 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Editör: Kadir Yılmaz
Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 612 58 60
Maltepe Mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Haziran 2016

YUSUF AKÇURA; 2 Aralık 1876'da Moskova'nın doğusundaki Ulyanovsk'ta (eski adıyla Simbir) dünyaya geldi. Kazan'a göç etmiş Kırım Türkleri'nden aristokrat bir ailenin mensubu idi. Babası çuha fabrikası sahibi fabrikatör Hasan Bey, annesi Yunusoğulları'ndan Bibi Kamer Banu Hanım idi. 2 yaşında iken babasını kaybetti ve annesi ile birlikte yedi yaşına gelmeden İstanbul'a göç ettiler. Annesi, İstanbul'da Dağıstanlı Osman Bey ile evlendi. Kuleli Askeri Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra 1895 yılında Harbiye Mektebi'ne girdi. Okulun 2. sınıfında iken Türkçülük hareketlerine katılmaktan dolayı 45 gün ceza aldı. Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrıldıktan sonra askeri mahkeme tarafından müebbet olarak Fizan'a sürgün edildi ve askerlikten uzaklaştırıldı. Fizan'a sürgün edilen diğer 83 kişi ile beraber 1899'da Trablusgarp'a ulaştı. Onları Fizan'a gönderecek yol parası bulunamadığından Trablusgarp'ta hapsedildiler. İttihat ve Terakki Partisi'nin girişimleri sonucu bir süre sonra şehir içinde serbest dolaşma izni aldı ve kendisine bazı resmi görevler verildi. Aynı yıl, kendisiyle birlikte sürgün edilmiş olan Ahmet Ferit Bey (Tek) ile Fransa'ya kaçtı. Paris'te üç yıl Siyasal Bilgiler Okulu'na devam etti. Türkçülük fikirleri hayatının bu döneminde olgunlaştı. Akçura, Essai sur l'histoire des institutions du Sultanat ottoman (Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihi Üzerine Deneme) adlı tezini vererek okuldan, üçüncülükle mezun oldu.

1903 yılında, İstanbul'a dönmesi yasak olduğu için amcasının yanına Kazan'a gitti ve dört yıl kaldı. Tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Şuray-ı Ümmet* ve *Meşveret* gazetelerinde imzasız yazıları yayımlandı. Kazan'da iken yazdığı ve onu Türk siyasî hayatında meşhur eden *Üç Tarzı Siyaset* isimli dizi makalesi 1904 yılında Mısır'da yayımlanan "Türk" adlı gazetede çıktı. Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilen bu 32 sayfalık makalesinde Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar eski gücüne kavuşabilmesi için devletin resmî olarak benimseyebileceği muhtemel üç ana düşünceyi (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) tetkik etti. Akçura, İstanbul'a geldiği 1908'e kadar Kazan'da siyasî ve kültürel faaliyetlerde bulundu. Türkçülük fikrini yaymak üzere "Kazan Muhbiri" adlı bir gazete çıkardı. Gaspıralı İsmail Bey, Alimerdan Bey, Abdürreşit Kadı İbrahimof gibi Türkçülerle birlikte 1905'te "Rusya Müslümanları İttifakı" adında bir parti kurdu. Kuzey

Türkleri bu parti sayesinde ilk kez Rus meclisi Duma'ya temsilci gönderdi. Akçura, seçimler bitene kadar siyasî propaganda yapmaması için hapiste tutuldu. 1907'de bu meclisin dağıtılması, Rusya'daki kaotik ortamı daha da belirsizleştirmiş ve Türklerin faaliyetleri ciddî anlamda sekteye uğramıştır. Tutuklanmak için arandığı sırada, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Akçura Rusya'daki işlerini tasfiye edip 1908 Ekim'inde İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebi'nde tarih dersleri verdi. Bütün ısrarlara rağmen İttihat ve Terakki Partisi'ne girmedi. 25 Aralık 1908'de İstanbul'da, Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Fuat Raif, Feylesof Rıza Teyfik ve Ahmet Ferit (Tek) ile birlikte Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu derneğin kapatılmasından sonra, 18 Ağustos 1911'de *Türk Yurdu Derneği* kuruldu. Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali Bey, Doktor Akil Muhtar Bey ile birlikte Yusuf Akçura da kurucular arasında yer aldı ve derneğin yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisini 17 yıl boyunca idare etti. Ayrıca 1912'de faaliyete başlayan *Türk Ocağı*'nın kuruluşunda da aktif rol aldı.

Yusuf Akçura, Rusya'daki Türklerin haklarını korumak için de siyasî organizasyonlar tertipledi. "Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti" adlı örgüt, 1916'da kuruldu. Çeşitli Avrupa ülkelerinde Rusya'daki Türklerin haklarını dile getiren konferanslar verdi. 1918 yılında Rusya'daki Türk esirleri kurtarmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) temsilcisi olarak Rusya'ya gitti ve bir yıl kaldı.

1919 yılında yurda döndüğünde arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) Bey'in kurduğu siyasî bir parti olan *Milli Türk Fırkası*'na katıldı. Aynı yılın sonunda İngilizler tarafından tutuklandı. 1920'de hapisten çıkınca Ahmet Ferit Bey'in eşi Müfide Ferit'in kız kardeşi Selma Hanım ile evlendi ve Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Hariciye Vekâleti'nde (Dışişleri Bakanlığı) Genel Müdür olarak görev yaptı. 1923 yılında İstanbul mebusu seçilerek meclise girdi. 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde siyasî tarih dersleri vermeye başladı. 1931 yılında *Türk Tarih Kurumu*'nun kuruluşunda görevlendirildi ve ertesi yıl kurumun başına getirildi. 1. Türk Tarih Kongresi'ni yönetti. 1933 Üniver-

site Reformu'ndan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Siyasî Tarih profesörü oldu.

Yusuf Akçura, Kars milletvekili iken 11 Mart 1935'te geçirdiği kalp krizi sonucunda İstanbul'da vefat etti; Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Eserleri: *Ulûm ve Tarih* (Kazan 1906), *Üç Haziran Vak'a-yi Müessifesi* (Orenburg 1907), *Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Ait Bir Tecrübe* (İstanbul 1909), *Üç Tarz-ı Siyaset* (İstanbul 1912), *Eski Şûrâ-yı Ümmette Çıkan Makalelerimden* (İstanbul 1913), *Mevkûfiyet Hatıraları* (Kazan 1907, İstanbul 1914), *Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Şimdiki Vaziyetleri ve Emelleri* (İstanbul 1914), *Şark Meselesine Ait Tarihî Notlar* (İstanbul 1920), *Muasır Avrupa'da Siyasî ve İçtimaî Fikirler ve Fikir Cereyanları* (İstanbul 1923), *Siyaset ve İktisat* (İstanbul 1924), *Tarih-i Siyasî Dersleri I-IV* (İstanbul 1927-1935), *Türk Yılı* (İstanbul 1928), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri* (İstanbul 1940), *Tâ Kendim -Yahut Defter-i A'mâlim-* (İstanbul 1944).

Önsöz

Yusuf Akçura'nın Bahçesaray, Kazan ve Orenburg gibi değişik şehirlerde Rusya Türklerinin 1906-1917 yılları arasında çıkarmış oldukları gazete ve dergilerde yayınlanmış makalelerini toplama fikri, François Georgion'un *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura* isimli eserini okurken doğdu. François Georgion eserinin önsözünde Yusuf Akçura'nın Kazan matbuatında çıkmış makelelerini görememiş olmaktan yakınıyordu. Ayrıca *Tercüman*'da Safes mahlasıyla yazdığı makalelerin de pek azını görebildiğini yazıyordu. Keza Ahmet Temir de *Yusuf Akçura* isimli eserinde aynı şeylerden yakınıyordu. Kazan'a 1995 ve 1996'da yaptığım kısa süreli bir, iki seyahat sırasında bu makaleleri tespit etmiştim. Ancak o dönemde henüz dijital fotoğraf makinaları kullanılmaya başlanmamıştı ve gazetelerden fotokopi yapmak mümkün değildi, makaleleri kütüphanede oturup Latin harflerine aktarma ise benim için madden ve manen mümkün olmayan bir işti. Doktora tezimi yazıyordum ve bu makaleleri Latin harflerine aktarmak için birkaç yıl Kazan'da ikamet etmek gerekiyordu. Yusuf Akçura'nın makalelerinin toplanması fikrini o dönemde Türk Tarih Kurumu üyesi olan Hocam Prof. Dr. Nadir

Devlet'e açtım, o da makul gördü ve bir proje yaparak benim bir aylık iaşe ve ibade masraflarımı Türk Tarih Kurumu'ndan temin etti. Ben de 1999'da Kazan'a giderek Akçura'nın makalelerinin önemli bir kısmını topladım. Ancak Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde Akçura'nın makalelerinin yer aldığı bütün gazete ve dergi koleksiyonları yoktu. Moskova ve Petersburg'a gitmek için ise imkânım yoktu. Kazan'da bulabildiğim bütün makaleleri toplamaya çalıştım.

Daha sonraki yıllarda Kazan'da üç yıl çalışma imkânı doğdu ve bu vesileyle makaleleri Latin harflerine aktarırken eksikleri de topladım. Lakin Latin harflerine aktarılan metinlerin son kontrolü bir türlü bitmiyordu. Bir ara Ötüken Neşriyat'ın eski editörü Erol Kılınç'a bu makaleleri basalım teklifi götürüp, hatta metinleri gönderdiysem de burun kıvırdı. Ben de uzun yıllardır bu işle iştigal etmekten ve Akçura'ya gösterilen bu vefasızlıktan üzüntü duyarak, makaleleri neşretmekten soğumuştum. Ancak bir taraftan da bu kadar emek verdiğim işin yarım kalmasından hicap duyuyordum. Aradan 3, 4 yıl geçtikten sonra Ötüken Neşriyat'ın genç editörü Kadir Yılmaz bu makaleleri basabileceklerini söyleyince tekrar çalışmaya başladım. Kadir Yılmaz, zaman zaman da makaleleri bitirmem için baskı yaptı. Onun baskıları netice verdi ve makaleler sonunda neşre hazır hale geldi. Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu her müşkilimde yardım etti, kendisine minnettarım. Doç. Dr. Alsu Kamalıeva'ya da okuyamadığım bazı Tatarca kelimelerde gösterdiği yardımdan ötürü teşekkür ediyorum.

Bu ciltteki makaleler *Tercüman* ve *Vakit* gazetesi ile *Şura* dergisinde 1908-1912 yılları arasında neşredilmiştir. Akçura *Tercüman*'daki makalelerinde Safes müstear adını kullanmış diğer makalelerinde genellikle kendi adını, bazen de ad ve soyadının baş harflerini (YA) kullanmıştır.[1] II. Meşrutiyet ön-

[1] Dipnotlarda yanında (YA) kısaltması bulunmayanlar, tarafımızdan ilave edilmiştir.

cesi Avrupa ve Rusya'nın siyasî ahvali ile Osmanlı Devleti'nin dışarıdan görünüşünü incelemiş, Meşrutiyet'in ilanından sonra sürgüne gönderildiği için uzun yıllar ayrı kaldığı İstanbul'a gelerek dönemin hadiselerini çok canlı olarak resmetmiştir. Makaleleri okurken I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın siyaset koridorlarında dönen dolapları öğrenecek ve II. Meşrutiyet yıllarının İstanbul'unda kısa bir gezintiye çıkacaksınız.

Yusuf Akçura'nın Osmanlı Devleti hakkında yazdığı makaleleri okurken zaman zaman ümitsizlik ve karamsarlığa fazla düştüğünü görebilirsiniz. Ya da Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşayan diğer milletler için fazla talepkar olduğu kanaati oluşabilir. O kendi ifadesiyle Türkiye'de "hâkim", Rusya'da "mahkûm" bir ırka mensuptu ve Rusya ahalisinin cins ve mezhep farkına bakılmaksızın eşit haklara sahip olmalarını isterken, aynı şeyi Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve Türk olmayan milletler için de istiyordu. Gerçi Rusya'da yaşayan Rus olmayan milletlerin hukuku ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri müslimlerin hukuku mukayese edildiğinde Osmanlı'nın daha cömert olduğu görülür. Çünkü Rusya Müslümanları 1905 İhtilâli'ne kadar vatandaşlık haklarının önemli bir kısmından mahrum idiler. Mesela istedikleri yerde mülk edinme, vakıf kurma, dünyevî mektep açma, demircilik sanatı ile iştigal etme gibi pek çok hakka sahip değildiler. Hatta Kazak ve Kırgız topraklarında imamlık ya da müderrislik yapmaları bile yasaktı.

Akçura'nın makalelerinde zaman zaman Türkiye'nin geleceğinden ümitsizlikler sezilse de kendisi İstanbul'da yaşamaya devam etmiş ve ata topraklarına geri dönmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı'na katılanların öncülerindendir. Çocukluk arkadaşı Lenin'in daha şatafatlı Kazan ya da Moskova'sı yerine, Anadolu bozkırının ortasındaki fakir Ankara'yı

tercih etmiştir. Bunun sebebi nedir acaba? Herhalde millet sevgisi olmalıdır. Başka türlü bunu nasıl izah edebiliriz? Şunu da unutmamak gerekir ki Kurtuluş Savaşı'nın en ümitsiz günlerinde İstanbul'un kalbürüstü şair ve yazarları Pera'da volta atarken, Akçura soğuk ve yağmurlu bir sonbahar gecesinde, Polatlı'da harap ve ahşap bir han odasında, Halide Edib ve Yakup Kadri ile birlikte yeni Türk devletinin kuruluşuna giden yolda mücadele ediyorlardı.

İsmail Türkoğlu

"Rusya-İngiliz dostluğu",

Tercüman, sayı 35, 16 Mayıs 1908, s. 1-2.

Resmen malum oldu ki yakınlarda İngiltere Kralı VII. Edvard Rusya'ya gelip imparator ile görüşecek. Geçen sene, bilcümle İslâm memleketlerinde icra-i nüfuz taksimi ile başlayan ve gittikçe sağlamlaşan Rus-İngiliz dostluğu, hükümdarların bu mülakatı ile bir kat daha kesb-i kuvvet eyleyecektir. Tam bir asırdan beri, yekdiğerine rakip ve hatta zaman zaman hasım bulunan, dünyanın bu en büyük iki devleti arasındaki itilâf (uyuşma, muvafâkat) bilhassa Müslümanlar için ziyadesiyle şayan-ı dikkat ve te'emmüldür.

Evvelleri Rusya ile İngiltere dost idiler. Lakin Rusya cenub ve cenub-i şarkideki Müslüman memleketlerine ve alelhusûs Osmanlı ülkesine doğru ilerleyip, bu memleketlerden koca koca parçalar koparıp yutmaya başlamasıyla İngilizlerin muhabbeti soğudu. XVIII. asrın milâdî nihayetlerinde İngilizlerin başveziri olunan meşhur Pitt[2] Devlet-i Osmaniye'nin muhafazası taraftarı olmayan mebuslara cevap vermeye bile lüzum görmüyordu. XIX. asır boyunca Rusya ile İngiltere bir türlü dostlaşamadılar. Ancak XX. asrın başında, âlem-i İslâmı bölmek üzere birbirlerine el verdikleri görüldü.

---

[2] William Pitt the Younger (1759-1806). Osmanlı Devleti'nin İngiltere tarafından korunması ve parçalanmamasını savunuyordu.

Beyaz ayı (Rusya) ile kelt balığını (İngiltere) barıştıran Alman ve İslâm korkusudur. Yirmi, yirmi beş yıl oluyor ki İngilizlerle Almanlar ticaret ve san'ât meydanında, birbirinin kanına susayarak, gayet dehşetli kavga ediyorlar, Almanlar İngiliz elindeki cihan ticaretini, cihan pazarını kendilerine almak istiyorlar. Fabrikalar, ticaret gemileriyle başlayan bu savaş, hiç şüphesiz sonunda toplar ve zırhlı harp gemileriyle nihayet bulacaktır. Kendini eski Roma'nın halefi kıyas eden Almanya İmparatorluğu, yeni Kartaca'yı mutlak harap etmek emelindedir. Bunun için de Kayzer, yalnız ittifak-ı müsellesle kanaatlenmeyince, üç yüz milyon Müslümanın reis-i manevisi olan halifeyi ve böylece Âlem-i İslâm'ı kendi tarafına çekmek, bu cihan kavgasında İslâm mücahitlerini Kayzer askerleriyle birlikte bulundurmak istedi.

Bir zamanlar Müslümanlar ve Osmanlılar hamisi bulunan İngiltere, Ermeni dostluğu ile Halife-i Abdülhamid'i darıltmıştı, Almanya sühûletle İngiltere'nin açık kalan yerini tuttu. O vakitten itibaren Almanya imparatoru, Osmanlı sultanının dostu, Âlem-i İslâm'ın müdâfii kesildi. Türkiye'de, Acemistan'da, Mısır'da, Marekeş'de bir nevi muhabbet-i Cermeniye (Germanofilizm) peydâ olmaya başladı.

Eğer İslâm hamiyetine, Alman silahı munzam (eklenmiş, katılmış) olursa, yüz milyon Müslüman tebaasını ancak yüz bin süngü ile taht-ı itaatde tutmak güçleşeceğini gören İngiltere, "altın bitaraflığı" terk ile hemen dost ve müttefik aramaya kalkıştı. Almanlardan yediği köteğin acısını unutmayan Fransa ile Almanların Slavyanlık aleyhindeki hareketlerinden bîzâr olan Rusya bu dostluk için adeta hazırlanıp koyulmuşlardı, zaten bunların da elinde birçok milyon Müslüman mevcut olduğu için Alman hud'alarına (dalaverelerine) ol cihetten de ehemmiyet vermek mecburiyetinde idiler.

Rusya-Japonya muharebesinden evvel olsa devletimiz, İngiltere'ye dostluğunu belki daha kıymetli satmış olurdu; zira kendi Müslüman tebaasının sadakatından emin olmakla Alman parmağından hoflanmaya mehal yoktu. Lakin muharebe ile örselenmiş, dâhili kargaşalıklarla yorulmuş olduğundan mutedil şartlarla gelişerek (anlaşarak) Orta Asya'daki hududunu temine lüzum gördü. İşte şimdi o mahalli gelişme, tevsî (genişletilme) edile edile cihan siyasetine mütaallık bir dostluk, belki de bir ittifaka çevrilmek üzeredir. Bu gerçekleşirse, Rusya-İngiltere-Fransa ve kuyrukları olan İspanya ve Portekiz'den mürekkeb ittifak-ı muhammes (beşli), kayzer, halife ve Avusturya imparatoruyla, İtalya kralından müteşekkil ittifak-ı mer'iden (gözle görülen), hiç olmazsa şimdilik, daha kuvvetli olacak ve bundan böyle harb-i umumi ihtimali biraz daha gecikecektir.

"İki Makedonya"

Tercüman, sayı 43, 13 Haziran 1908, s. 1-2.

Osmanlı hükûmeti öteden beri ahalisini şiddetlice idare etmekten hoşlanırdı. Osmanlı tebaası bu idareden bazı sıkıntılar çekse bile, hiss-ı millî, hak-ı ahali gibi yeni fikirler doğup, dağılıp, onları uyandırmadığından ve bir de Türkler pek kuvvetli olup Avrupalılar Osmanlı'nın dâhili işlerine karışamadıklarından, iş güçleriyle meşgul olarak itaat ve inkıyâddan (boyun eğme) çıkmazlar idi. Lakin Fransa ihtilâliyle bütün Avrupa'ya, hakk-ı beşer, hâkimiyet-i ahali, hakk-ı millî vesaire gibi bir sürü yeni fikirler intişar etti. Bunlar nihayet Rumeli ve Anadolu'ya kadar gelip yetişti. Bu esnalarda Osmanlı Devleti, yaptığı nihayetsiz ve lüzumsuz muharebeler ile tamamen yorulmuş ve kuvvetten düşmüş bir halde idi. Osmanlı'nın gayri müslim tebaası, milliyet hakkına dayanıp, hükûmet-i meşruları aleyhine kalktılar, dindaşları Avrupa yardıma girişti, bu suretle Rumeli, Türklerin elinden çıkmaya başladı. Şimdiki Makedonya vakayi bu fasl-ı tarihin son sahifeleridir.

Osmanlı hükûmeti ahval-i cihandan daha iyi haberdar olmuş olsa, bu tabiî ceryanı çürük sedler yaparak durduracağım zannına düşmez, fikri demir ve ateşle yenmeye beyhude uğraşmaz, hülasa millî kıyamları fakat şiddetle, askerle bastırmaya kalkışmazdı. Belki tebaasının haklı matluplarını verir, maddî ve manevî ihtiyaçlarını temin eder

ve böylece onları müşterek menafi ve karşılıklı muhabbet bağlarıyla birbirlerine rabt eylerdi. Osmanlı hükûmeti böyle yapmadı, netayici ise şimdi gözümüz önündedir.

Makedonya'nın karşı yakasında, Karadeniz'in şark kıyısında bizim koca Kafkasya var. Geçenlerde bir Rus muharriri burayı Makedonya'ya benzetiyordu. Vâkıâ hakkı da yok değildi. Kafkasya filhakika birçok cihetten Makedonya'ya müşâbihdir (benzer): Arazisi dağlık, muhtelifü'l cins ahalisi, başıboşluğu, hürriyeti sever cesur ve kavgacı, Kafkasya'nın türlü anasırı arasında dinî millî nizaları hatta vuruş öldürüşleri hiç eksik olmaz, Kafkasya'da Makedonya gibi yabancı bir hükûmetin taht-ı hükmünde vesaire... Lakin asıl ehemmiyetlisi şimdi Kafkasya halkı arasında da hâkimiyet-i ahali, istiklâl-i milliye gibi garip fikirler süratle ve kuvvetle dağılmaktadır. Hristiyan Kafkasyalıların çoğunda Rus taht-ı hâkimiyetinden çıkmak fikri bulunduğu söyleniyor, yazılıyor. Yalnız Müslümanlar Kafkasya'nın muhafazakâr unsurunu teşkil ediyorlar, ama Müslümanlar Rus idaresine karşı başkaldırmıyorlar, sadece Müslümanların efkâr-ı milliyesi ancak din, milliyetlerini büsbütün kaybetmemeye masruf olup her türlü arzusu taarruzdan azadedir. Ama dünyada en ziyade sirayet eden şey fikirdir... Ermeni ve Gürcülerdeki efkâr ve hareketin, bir zaman gelip te komşuları Müslümanlara dahi sirayet etmeyeceğine hiç kimse söz veremez.

İstikbali iyi düşünüp gördüğü için olmalıdır ki imparatorun arkadaşı Graf Vorontsof-Daşkof[3] cenapları, pek kısa gören memurlarımız gibi hareket etmiyor, Kafkasyalılara insanca muamele gösteriyor, onları insaf ve adaletle idareye çalışıyor, hatta bütün Kafkasya'ya bir nevi mahalli duma (meclis) yaparak, yani biraz muhtariyet vererek,

[3] İllarion İvanoviç Vorontsov Daşkov (1837-1896). Rus devlet adamı ve general. Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal seferine, 1877-78 Osmanlı-Rus ve Sarıkamış savaşlarına katılmıştır.

"Rusya tacının bölünmesini" ahalinin celb-i kulûbiyle (kalbleri kazanma) yerinden düşürmemek istiyor, hulâsa İngilizlerin bütün dünyaya hâkimiyetlerini temin eden usul-ı idaresini, Osmanlıların dünyadaki hâkimiyetlerini silip süpürecek idaresizliklerine tercih eyliyor...

Lakin ne acayiptir ki Kafkasya'yı Makedonya'ya teşbih eden kimseler, tecrübeli ve akıllı Graf'ın bu tedbirlerine, şayan-ı hayret bir mantıksızlık, şiddetli şiddetli itirazlar ediyorlar, onu makamından kaydırmaya uğraşıyorlar; yalnız bununla kanaat etmiyorlar, Rus hâkimiyetinin ahali içinde yegâne medar-ı istinâdı olan Müslüman unsuruna da hücum ve taarruz ediyorlar, bu zavallıların başlarına girip sığmayacak karışık, geniş planlar atf eyliyorlar. Böylece onları zorla hükûmetten soğutturmaya çalışıyorlar.

Acaba bunlar istiyorlar mı ki Kafkasya'nın suret-i idaresi de, cemî ahalisi de tamamen Makedonya'ya benzeyip, istikbali dahi Makedonya'dan hiç farksız olsun?

"İngiliz-Alman rekabeti"

Tercüman, sayı 44, 17 Haziran 1908, s. 1-2.

Bu günlerde vaka-i hariciye fevkalade bir suretle adeta sinamatograf şeridinin hareketi süratiyle gelip geçiyor. *Tercüman* gibi haftada ancak iki defa gün gören bir gazetede bu vakaları teşrih ve izah etmek, aralarındaki münasebet ve irtibatı göstermek bir yanda dursun, hatta cümlesini kaydedebilmek bile pek güç oluyor.

Hiç olmazsa en mühimlerini bir kere hatırdan geçirelim: Şimal ve garp Slavları, Almanlara karşı birleşmeye uğraşıyorlar, Avusturya ile Rusya arasındaki Mürzsteg Muahedesi, İngiliz-Rus itilâfından sonra lüzumsuz görülüp adeta bozuldu, Almanya'nın İstanbul'daki nüfuzunu eksiltmek için, İngiltere Makedonya'nın bir an evvel Osmanlı'dan ayrılmasına çalışıyor, Mevlây Abdülhafız,[4] Almanya'nın muavenet-i maneviyesi sayesinde, bütün Mağrib Sultanlığı'nı eline geçirip bitirmek üzeredir. İngiliz ve Fransız bendesi Mevlây Abdülaziz[5] ise yakında taç ve tahtını kaybedecek. İran alt üst oluyor; şah ile millet artık top ve tüfekle harp ediyorlar, burada dahi İran milletini Almanların tuttuğunu, milletin İngiliz ve Rus sefaretlerine itimatsızlıkla baktığı söyleniyor. Fransa reis-i cumhuru İn-

---

[4] Abdülhafız bin el-Hasan (1876-1937). Kardeşi Mevlây Abdülaziz'i 1908'de tahttan düşürerek yerine geçmiş ve 1912'e kadar tahta kalmıştır.

[5] Abdülaziz bin el-Hasan (1878-1943). 1894-1908 tarihleri arasında tahtta kalmıştır.

giltere kralına misafir oldu. Yakında Rusya'ya gelecek, İmparator II. Nikolay ile Kral VII. Edward Ravel'de görüşüp, geçen seneki Rus-İngiliz itilâfı, ittifak derecesine gelecek, buna mukabil Kayzer Wilhelm, generalleri arasında, eski muharebeleri hatırlayarak, Almanya'yı kuşatmak isteyen ittifaklara karşı barut kokulu bir nutuk söyledi...

Son asırlar tarihinden az çok haberdar olan kimse, şimdiki bu ve buna müteferri (dal budak salan) vakayi'nin (hadiselerin) cümlesini, azim bir vak'anın etrafına toplayabilir ki o da İngiltere-Almanya rekabetidir.

İngitere takriben iki asırdan beri, siyaseten ve iktisaden bütün cihana hâkimdir ve bu hâkimiyetini asla elinden kaptırmak istemez. İngiltere'nin iki yüz yıllık faaliyet-i siyasiyesi, o hâkimiyetin muhafazasına sarf olunmuştur. İngiltere, XVII. asır nihayetlerinde cihanı avucu içine almakta iken, önüne hasım ve rakıp olarak 14. Lui Fransa'sı çıkmıştı. Hemen Avrupa'nın diğer devletleriyle uyuşup, Fransa'nın etrafını düşman ordusuyla çevirdi, 14. Lui'yi de, halefini de yendi. Fransa, müttefiki İspanya müstemlekelerini zapt etti. Yegâne memalik-i cihan oldu, kaldı.

Büyük Napolyon garbî Avrupa'yı kılıcına ram edip, eski Roma İmparatorluğu'nu ihyaya kalkışınca yine İngiltere'nin menâfi'ine (çıkarlar) dokunulmuş oldu. Başta kara Napolyo'nun, deniz İngiliz'in olmak üzere uyuşulmuş idi, lakin bu çok sürmedi: İngiltere dünyanın her tarafından cebr-ü şiddetle, hile ve maharetle topladığı altınları Avrupa'ya dökerek, Napolyon aleyhine birkaç ittifak düzdü, nihayet o cenk ehlini de yendi, yakaladı, tenha bir adasına hapsedip mahvetti...

XIX. asrın ortalarına doğru Rusya'nın büyümesinden İngiltere korkuya düşmüş idi. Gayet muttali (bilgili) ve talimli "Nikolay askerlerinin" İran ve Osmanlıya karşı muzafferane yürüyüşleri, Yakın Şark'ın ve Hindistan'ın istikbalini tehlikeye koymuştu. İngiltere, hemen Fransa,

Sardunya, Türkiye ile bil-ittifâk Kırım yarımadasında Nikolay Pavloviç'in senelerden beri ihtimamla hazırladığı askerlerini ezdi, istihkâmatını yıktı, gemilerini batırdı, kendisini de hiddetinden çatlattı, böylece Rusya'yı birkaç yıl yerinden kıpırdatmayacak bir hale soktu.

Lakin on sene kadar ya geçti, ya geçmedi, Rusya yine ayağa kalktı, İngiltere'yi en nazik yerinden yakalayıp yere vurmak istedi. II. Aleksandr'ın Kazakları bütün Vustaî Asya'yı atlarına çiğnetip, süngü ve sancaklarını Pamir yaylasına diktirdi. İngiltere'nin şark padişahları gibi kıskançlıkla sakladığı güzel Hindistan'ından, bu hoyrat ve hovarda sürülerin kaba sesleri, atlarının kişneyişleri işitiliyordu... Birkaç defa Rusya-İngiltere muharebesinden bahs olundu.

Ama İngiltere, kendisi kavgaya girmekten ise başkalarını döğüştürüp istifade etmeyi daha ziyade sever. Evvela Türkleri, sonra Japonları Rus'a saldırtıp maksadına erişti, artık bir hayli zaman için Rusya'nın korkulacak yeri kalmamıştı...

Şimdi İngiltere'nin hasm-ı canı Almanya'dır. 20-25 sene var ki Almanlar, İngilizleri cihan pazarından kovuyorlar. Yakın Şark artık Alman eline geçip bitti gibi. Aksa-i Şark'da Alman ticareti İngiliz ticaretini kovup yetişmek üzere. Almanlar, Bağdat demiryolu ile "Orta Şark"ı yani İran, Afgan ve Hindistan'ı da kendi nüfuzlarına almak istiyorlar. Şimal Afrika'da Almanlar İngiliz ve Fransıza ekmek bırakmamak için uğraşıyorlar. Hatta Avrupa'da bile Almanların bazı masnûâtı (san'atle yapılmış şeyler), İngiliz'inkinden fazla rağbettedir. Bazı İngiliz ticarethaneleri eşyalarına "Almanya'da yapılmıştır" markasını koymaya mecbur oluyorlar!.. Almanya yolcu gemileri, İngiltere'ninkinden aşağı kalmıyor, harp gemileri ise birkaç sene sonra İngiliz'inkinden daha kuvvetli olacak!

İşte şimdiki bütün vakayi-i hariciyenin anahtarı, cihan pazarı için İngiliz'le Alman'ın döğüşmesidir. Bu öyle bir döğüş ki birisi tamamen ezilmeden durmayacak.

İngiltere yine eski siyasetine başvuruyor: Kendine rakip çıkan Almanya'yı birkaç devlet ittifakından teşkil demir bir halka ile kısıp ezmek istiyor, şarkta Rusya, garpta Fransa yürüyecekler, şimalden kendi abanacak, lakin İngiltere şüphesiz kızıl kandan ziyade sarı altın dökecek...

Almanya ise hiç şaşırmamışa benziyor, Kayzer "anlaşılan etrafımızı çevirip bizi çıkmaz sokağa sokmak istiyorlar. Biz buna nasıl mukabele edeceğimizi biliriz, yakınlaşıp baksınlar, biz hazırız" diye meydan okuyor.

Bizce asıl ehemmiyetlisi bu cihan kavgasına Türk-İslâm âleminin de karışacak olmasıdır. Hangi taraf yenilirse yenilsin bu âlem rahnesiz (zararsız, ziyansız) kurtulamayacaktır ve zaten Makedonya yangınının daha ziyade parlamasıyla, İran ve Mağrib kanalgahlarının daha ziyade kanlanmasıyla, şimdiden bunu görüp anlamak mümkündür.

"Müteveffâ General İgnatiyef"

Tercüman, sayı 48, 1 Temmuz 1908, s. 2.

Otuz, otuz beş yıl evvel şöhreti bütün âlem-i siyaseti gürleten, faaliyet ve cesareti dillerde destan olan bir zat, General Graf İgnatiyef, bu günlerde hizmet-i faaliyetten uzak, Kiyev kabristanının bir köşesinde, ihtiyar ve adeta unutulmuş bir halde vefat etti...

Biz Müslüman-Türkler o adamı pekiyi tanırız: O, Türklüğün, Müslümanlığın büyük bir düşmanıydı. O Türkleri Avrupa'dan kovarak, yerlerini Slavlar arasında bölmek, Ayasofya kubbesindeki hilali kırıp haç takarak, İstanbul'u cenup Slavlarının tsarograd (çar şehri) yapmak, Asya han ve sultanlarını mağlup ve mahkûm ederek, cihangir Slavlığın gerdûne-i zaferine esiren boğazlamak isterdi. İgnatiyef'in kırk, kırk beş yaşına kadar devam eden ikdam ve gayreti, gayr-i kâbil-i iktihâm mevânia takılıp pek tez sönmeseydi, İslâmiyet ve Türklüğün istikbali pek karanlık olacaktı...

İgnatiyef harikulade bir süratle parladı: 17 yaşında mekteb-i harbiyeyi ikmal etti, daha 25 yaşına girmeden, Paris Kongresi'nde Osmanlılar ziyanına maharet-i kamile-i diplomatikasını göstermeye muvafık oldu, henüz 27 yaşında iken generallık rütbesini bihakkın kazandı.

Paris Kongresi'ni müteakip umur-u şarkiyeye merak edip, şark ile iyice tanışmak üzere seyahate giderken, Prag ve Viyana'dan geçip, "İttihad-ı Slav" erkânıyla görüşmüştü. İşte bu zamandan itibaren İgnatiyef'in bütün hayat-ı

siyasiyesi bir taraftan Slavlığın tevhidine, kuvvetlendirilmesine, diğer taraftan İslâmlığın parçalanmasına, zayıflandırılmasına matûf ve masrûf (yönelik ve harcanmış) olacaktır.

İgnatiyef 1858 senesi ancak 50 kişilik bir muhafaza müfrezesiyle, bütün vustaî Asya'yı âdeten harben dolaşıp çıkarak, sedirlerinde uyuklayan hancık ve emirciklerin cümlesini, Rusya'ya gayet nâfi (karlı) ticaret muahedeleriyle sımsıkı bağladı. 1861'de Sultan Abdülaziz'in cülusunu tebriken İstanbul'a geldi. 1864'de ise Rusya devlet-i fehimesinin Babıâli nezdindeki sefiri tayin olundu. İgnatiyef'in İstanbul sefareti, en şöhretli devre-i hayatıdır. Gerçi Rusya'nın bu sefaretten faide gördüğü şüpheli ise de, Türklerin gayet çok ziyana uğradıkları muhakkaktır.

General İgnatiyef'in, İstanbul elçiliğinde esas matlubu Devlet-i Osmaniye'nin zaafından, izmihlalinden bilaistifade İttihad-ı Slav emelini vücuda çıkarmaktı. İstidad-ı tabiîsi ve bahusus diplomatlıktaki maharet-i hilekarîsi sayesinde çarçabuk saray-ı sultaniye sokulup Abdülaziz üzerine büyük bir nüfuz kazandı. Vâkıa Ali ve Fuad paşalar hengâmında İngiltere ve Fransa'nın muavenet-i maneviyesiyle bu "Panslavizm" reisine mukabele olunabiliyor: "Menteur Paşa"nın (menteur Fransızca "yalancı" demektir) iğfâline tamamen kaplanmıyordu, lakin müşarünileyh sahne-i siyasetten çekilip de idare-i umur Nedimoflara (Mahmud Nedim Paşa'ya, ifratla Rusya taraftarı olduğu için "Nedimof" deniliyordu) kalınca İstanbul'da ikinci belki de birinci sultan asaletlü General Kont Nikolay İgnatiyef hazretleri olmuştu. Bulgarların ilk hutve-i istiklalleri olan ekzarhat (Bolgarskoe ekzarhat) fermanını İgnatiyef verdi. Rumeli'ndeki reaya yetmişinci yıllarda artık İgnatiyef'in tebaası olmuştu, zavallı Abdülaziz felaketi mucib hususlardan birisi, ihtimal ki birincisi, merhumun Rus siyasetine pek ziyade verilip oğlu Yusuf İzzeddin'i

veliaht nasb ederek onun muhafaza-i hukuk-ı gayri meşruiyesi için İstanbul'a Moskof askeri getirteceği şaiyası oldu. 1877 Rus-Türk muharebesinin müsebbib-i hukukiyesi General İgnatiyef denilebilir. O, bir cihetten Babıali'yi sabredemeyecek kadar sıkıştırdığı halde, diğer cihetten Devlet-i Osmaniye'nin kuvve-i beriye ve bahriyesini gayet ehemmiyetisiz, vaki olacak muharebeyi dört fırka ile yapılacak bir nevi "askeri gezinti" gibi göstererek Rusya'yı harbe teşvik eyliyordu.

Lakin bu menhus harpten itibaren Graf'ın necim-i şevketi kararmaya başlar. Harp hiçte "askeri gezinti" olmadı, onbinlerce Rus ve Türk delikanlıları Polova (Plevne) derelerinde, Şıbka tepelerinde maksad ve faidesiz boğazlandı. İgnatiyef Avrupa devletlerini bîtaraf bulundurmak için ettiği siyaset-i diplomatikada muvaffakiyetsizliğe uğradı. Vakıa Ayestefanos mukavelesiyle "Panslavizm" emeline muvafık olur göründüyse de şarkta teşkil edecek bu mahuk kuvvetten ürken Avrupa, Berlin muahedesiyle o mukaveleyi yırtıp attı.

Harbin netayic-i tabiîsi olarak Rusya'da fakr ve müzellet artmıştı, sulh ve asayiş bozuldu. Bu buhran arasında hürriyetperver ve insaniyetli II. Aleksandr boş bir ferman oldu gitti...

Muharebeden sonra, İgnatiyef umur-u mülkiye ile uğraşıp, bir zamanlar Nijni Novgorod genel valisi, dâhiliye nazırı falan olduysa da, bu hizmetlerde kaale alınacak muvaffakiyetleri görünmedi. İgnatiyef'in Paris Kongresi'yle başlayan hayat-ı umumiyesi Berlin Kongresi'yle bitiyor. Bismarck, muharib Pangermenizm'in bu demirden reisi, kendisiyle güreşmeye kalkışan cenkçi Panslav İgnatiyef'i beynelmilel meydan-ı muasarada tamamen yenmiş, bir daha başını kaldıramayacak kadar yere sermişti...

Zavallı İgnatiyef vefatına yakın malikânesinin sükûn parkına çekilip de hayatının en faal devrelerini hatırlamış olsa, ateşli koşuşmalarının, hamalî didinmelerinin, dirayetli yalanlarının en açık netayici kan içinde kıvranan yüzbinlerce bigünah, bîçareler olduğunu ve bunlar arasında iki de taçlı başın bulunduğunu görmüş ve şüphesiz muazzeb (acı, azap çeken) olmuştur...

"Yeğenler ve Amcalar"

Tercüman, sayı 50, 8 Temmuz 1908, s. 1-2.

İslâm nokta-i nazarından cemiyet fakat dinîdir. Şeriat, bir camiye toplanmış cemaatten gayri heyet-i siyasiye tanımaz. Heyet-i İslâmiye de, siyasî memurların cümlesi hüddâm-i dindir. Cemaat-ı İslâmiyenin reisi "imam"dır. İmamet ırsî olmayıp, intihabîdir: İmamı, cemaat seçer, imam vazifesini bihakkın ifa ettiği müddetçe hizmetinde ibkâ (bırakılmak) olunur, ama imamın yararsızlığı görüldü mü, cemaat onu derhal azleder.

Lakin bu kadılara nazariyat-ı şer'iyedir, vak'ada, birinci asr-ı hicriyeden itibaren cemaat-ı İslâmiyeden sırf siyasî bir heyet-i içtimaiye teşkil ettiği gibi, imamü'l müminin intihabı da bir farz-ı şer'iden ibaret kaldı. Saltanat-ı Emeviye esasında tamamen dünyevî bir devletti, Mülük-i Emeviye veraset tarikiyle ve ekseriye atadan oğula nail-i saltanat ola geldiler. Ancak her bir "halife" vefatından evvel, varisine cemaatin biatını alarak zahirî bir nevi intihab icra ettirmiş olurdu. Emevilerden başlayıp, İslâm hilâfet ve saltanatlarının hemen cümlesinde biatle mahlût (karışık) veraset usulu devam etti.

Tarih-i İslâm'dan anlaşılıyor ki, bir devletin tebaası refah ve saadet içinde bulundukça bu mahlût usulün mahzurları, çoğunlukla sezilmezdi, lakin ahalinin hükûmetlerinden hoşnutsuzlukları hâsıl olunca aslında birbirine zıd ve akis olan veraset ve intihab esaslarının ihtilafı derhal

meydana çıktı. Vakien memalik-i İslâmiyede hâdis (yeni) olan siyasî ve içtimaî kargaşalıkların çoğu, makam-ı saltanata iddi'â-i istihkak eden kimselerin zuhuru ve bunların mevcut hükümdarla münazaası (çekişmesi) suretinde vukua gelmiştir.

Bugün Âlem-i İslâm'da yine aynı ahvali müşahede ediyoruz: İki devlet-i İslâmiye, yaşlı İran ile uzak Mağrib (Fas), bu neviden bir fesad ile bulanıyor. Her iki memleketin halkı türlü sebeplerle zaaf ve meskenetin, evham ve cehaletin, fakr ve sefaletin ta dibine batmış bir zamanda, takdir-i ilahi, başlarına zayıf tabiatlı, az dirayetli, beceriksiz iki genci hükümdar olarak, musallat etmiş bulundu. Bunlara memleketlerinin esbab-ı felaketini arayıp izaleye çalışacak yerde, ya çocuk gibi oyuncaklarla, yahut yalancı şahit gibi *Kur'an*'a el basılıp verilen sözlerle oynamaya başladılar... Ahvali gören, daha ziyade kaviyyü'l-kalb, daha ziyade sâhib-i ferâset, daha ziyade işgüzar iki haris ikbal, halkın derin bahtsızlığından mütehasıl bütün hiddet ve azabını, aciz hükümdarları aleyhine çevirip fail-i saltanat olmaya kalkıştılar. Her iki müddeî (davacı) tahtında oturanların amcalarıdır. Böylece Mağrib'in de, İran'ın da ihtilâli, taç ve tahtı ele geçirmek isteyen amcalarla, onları elinden kaçırmamaya dişi tırnağıyla uğraşan yeğenler münazaası şekline girdi. Mevlây Abdülhafız'ın işi hayli ileride: Abdülaziz'e karşı fazla top ve tüfekle muzafferane harp ediyor. Zal zalal sultan daha o kadar muvaffak olamadı: Muhammed Ali'ye mukabil, henüz kapalı entrikalarla lağım kazıyor.

Abdülaziz de, Muhammed Ali de amcalarına mukabele için, tebaalarının itaat ve muhabbetine istinat edemiyorlar. Birisi Fransız sipahileriyle hakk-ı hükümdarını müdafaaya, ikincisi Polkovnik Lahof kumandasındaki Kazaklarla[6] taç ve tahtını kurtarmaya uğraşıyor. Amcalar ise bilakis

[6] Albay Lahov Kuban Kazaklarıyla -ki bunlar Slavdır- Şah'a yardıma gitmişti.

vatandaşlarının celb-i kulûbuyle (kalbleri kazanma) meşguldürler.

İşbu kanlı vakayinin netayici acaba ne olacak? Yeğenlerle amcalardan hangileri galip çıkacak? Bu suale şimdiden kat'i bir cevap verilemez. Şu kadar denebilir ki kendi halkı aleyhinde ecaniye istinad eden tacdar, elbette tacından mahrum olur. Yabancı bir devletin askeriyle müdafaa olunan taht, artık üstünde oturanın malı değildir: Evet, o taht, ya onu ele geçirmek isteyen müddeîye nasip olur, yahut müdafaasıyla uğraşan askerler tarafından kendi hükümdarlarına takdim olunur...

"Genç Osmanlılarda Faaliyet I"

Tercüman, sayı 51, 11 Temmuz 1908, s. 1-2.

Devlet-i Osmaniye'de idare-i meşruta olmasını isteyen kimselere, "Genç Osmanlı" denilir. Sultan Abdülaziz'in son günlerinde Genç Osmanlılar galip gelip, idare-i meşruta ilân ettirilmişti. Lakin Abdülhamid-i sânî sonradan meclis-i mebusanı dağıtıp, idare-i meşrutayı altüst etti. O zamandan beri Genç Osmanlılar Türkiye'de gün göremezler. Bir adamın meşrutiyet ve hürriyet faidesine çalıştığı anlaşıldı mı, biçareyi hemen yakalar, hapis veya nefy eylerler. Bu cihetle açıktan açığa meşrutiyet taraftarı olan kimseler, Avrupa'da Mısır'da oturup, gazete ve risalelerle fikirlerini Memalik-i Osmaniye'ye sokup dağıtmaya çalışır, dururlar. Yakın zamanlara kadar Genç Osmanlıların işi, gazetecilikten ileri gitmiyordu. Ancak geçen sene, Erzurum, Trabzon gibi Rusya civarındaki şehirlerde ve birkaç günden beri de, Rumeli'nin bazı cihetlerinde, başka türlü hareketler görünmeye başladı. Bu hafta Rumeli'nden çekilen telgraflar, Genç Osmanlıların birkaç paşayı yaraladıklarını, Genç Osmanlılık tesiriyle bazı taburların itaatsizlik gösterdiğini haber veriyor.

Bu haberler biraz mübalâğalı olsa bile büsbütün yalan olamaz. Genç Osmanlılık, "yazıcılık devresinden", "işçilik devresine" geçiyor demektir. Acaba bu geçişin sebepleri nedir? Bunu tayin için elimizde kafi malumat yok ama, Rusya ve İran vakâyi ile geçen kış Paris'te kurulan "kongre" bu sebepler cümlesinden olsa gerektir. Vâkıâ ihtilâl

ve inkılâplar da, tıpkı çiçek hastalığı gibi bulaşıcıdır, bir memleketten ikincisine geçer. Rusya ve İran'da kargaşalık olup sözüm ona meşrutiyet idarelerin teşkil etmesi, mutlaka Genç Osmanlıların gayretini kabartmıştır. Paris "kongre"sinde idare-i Osmaniye'nin değişmesini isteyen Türk, Bulgar, Ermeni hepsi toplanmıştı. Sultan Abdülhamid idaresine karşı hep birden hareket edecek oldular, hatta şiddet istimalinden çekinmemeyi kararlaştırdılar. Ermeni ve Bulgar teşkilat-ı ihtilâlleri epeyi mükemmel olduğundan, Türklere dahi biraz kımıldanmak için imkân hâsıl oldu.

1907 yılının son günlerinde kurulan bu "kongre" ile eski "Genç Osmanlılık" temelinden değişiyordu. Genç Osmanlıların piri merhum Midhat Paşa meşrutiyetçi ve hürriyetçi olsa da, Sultan tebaasının topunu "Osmanlı" namı altında Türkleştirmek istiyordu. Midhat Paşa kanun-ı esasisi Türk milliyetçiliği esası üzerine kurulmuştu. Ermeni, Bulgar vesair tebaa bu türlü meşrutiyetten hazzetmiyorlardı. Bu gayri Türk unsurları, Türklerle birlikte harekete kâil (razı) etmek için Genç Osmanlılar, Prens Sebahaddin Beyin programını kabul ettiler. Bu program mucibince, gayri Türk akvama geniş bir muhtariyet temin olunup, devlet-i meşruta-i Osmaniye, adeta bir nevi heyet-i müttefike-i siyasiye teşkil edecektir... Bundan fazla, Genç Osmanlılık öteden beri, şiddetten, kan dökmekten, müstamil tabiri ile "vesâit-i ihtilâliye"den çekiniyordu, hâlbuki bu kongre ile o gibi vesâite müracaat olunacağı resmen ilân edildi (*Meşveret*, numara 195).

Yeni esas ve yeni ta'biye kabul eden ve şimdi hareket ve faaliyetini işitmekte olduğumuz yeni Genç Osmanlılık, Türkiye'yi inkirazdan kurtara bilecek midir? Rumeli'de Genç Osmanlılara atfolunan ihtilâl hareketleri Türklük nokta-i nazarından, vakitli, makul ve nâfi midir? Gelecek makalemizde buralarını araştırırız.

"Türkiye'de Meşrutiyet"

Tercüman, sayı 53, 18 Temmuz 1908, s. 2.

Geçen sefer, "genç Osmanlılarda faaliyet" diye başlayıp Türkiye'de vuku' muhtemel inkılâba müteallik bir iki meselenin tedkikine girişmiş idim. Artık Türkiye'de meşrutiyet resmen ilan edilmiş olduğundan mezkûr tedkikatta devamı, şimdi, vakitli ve lüzumlu görüyorum. Bu makalem ile Türkiye'de meşrutiyet ilanı vakasından bahsedeceğim.

1908 senesi Temmuzun 11'inde Devlet-i Osmaniye'de meşrutiyet ilan edildi, demek büyük bir hatadır. Devlet-i Osmaniye, 1876 senesi 23 Aralık gününden beri hukuken meşrutiyetli bir devlet olup Osmanlıların lisanı hukukunda "93 Kanunu" denilen Kanun-ı Esasi resmen ilga olunmamıştır. Ancak 32 yıldan beri mezkûr kanunu birçok mevaddi ve ezcümle parlamentonun intihab ve içtimai fiilen icra kılınmıyordu. Bununla beraber, pek yakın bir zamana kadar, Kanun-ı Esasi ile Mithat Paşa namına şerefsadır olan Ferman-ı Hümayün, resmî "Salname-i Devlet-i Aliye" ilk sayfasını tezyin eder ve meclis-i umumiye dağıtıldığı zamandan beri vazi olunan resmen "kavanin-i muvakkate" itibar oluna geliyordu... Lahzen 11 Temmuz iradesi ile Türkiye'de yeni bir usul idare ihdas olunmayıp, ancak mevcut Kanun-ı Esasi'nin en mühim maddesi olan Meclisi Mebusan'ın intihabatına başlanması emr olunuyor.

11 Temmuz irade-i şahanesinin südurundan evvel bazı vak'a-i mühimme cereyan etti. Makedonya meselesi mü-

nasebeti ile bazı devlet-i ecnebiyenin Devlet-i Osmaniye umuru dâhiliyesine müdahalesi ziyadeleşti. Bu müdahale bir taraftan Yıldız ve Bâb-ı Ali'yi ciddi sıkıştırdığı gibi diğer taraftan da tebaa-i Osmaniye'de ve ale-l-husûs Ordu-yi Osmaniye'de hissiyatı vatanperverane ve gururu milletin ateşlenmesini mucip oldu. Osmanlı hükümeti İngiliz-Rus notası ile sıkıldığı köşeden kurtulmaya çareyi selamet ararken, Ordu-yi Osmanî vazife-i mukaddese-i asliyesi olan müdafa-i vatanı, muhafazayı hukuk-u milliyeyi, na-ehil âd ettiği hükümet-i hazıradan kendi eline almak istedi. Bununla beraber, 11 Temmuz'da çıkan ferman-ı padişahî hukuk nokta-i nazarından, hükümdarın sırf kendi arzu ve iradesi ile îtâ buyurulmuş diye telakki olunmak lazım gelir.

Demek oldu ki 11 Temmuz vak'a-i mübarekesi Sultan Abdülhamid Sani Hazretlerinin bundan 32 yıl evvel tebaasına bahş ettiği Kanun-i Esasi'nin, şimdi fiilen icrasını irade buyurmasından ibarettir. Zanımca mevki-i hukuka başka türlü tayin luzumsuz ve faidesiz olduktan mâ-adâ, Türkiye'nin ahval-i hazire-i hukukiyesine de tamamen muvafık gelmez...

Mamafih henüz zikr ettğim müdahaleyi ecnebiye ile kıyam-ı askeriye büsbütün göz yummak kabil değildir. Gerçi bu iki vak'aya, irade-i padişahinin sebebleri denemezsse de 11 Temmuz gecesi ta sabaha kadar imtidat eden Meclis-i Vükela -ki hitamında intihabat iradesi şerefsahadır oldu- ile onlar arasındaki her türlü rabıta ve münasebet inkâr da olunmaz.

Müdehale-i ecnebiye her bir zayıf devlete reva görülen, hukuken gayri meşru muamele-i keyfiyedir. Müdahele-i ecnebiye ekseriye talep veya müracat üzerine vâki' olur. Şimdiye kadar Devleti Osmaniye'ye müdahale-i ecnebiye celb etmek isteyenler hep tebaa-i gayrı müslime olup maksatları da istiklaliyet kazanmaktı. Lakin bazı memleketlerde siyasî fırkalar fevâidi gözetilerek, hatta sırf menâ-

fi-i şahsiye arkasından koşularak, müdahale-i ecnebiyeye müracat olunduğu gayri vaki değildir. Neden neşat ederse etsin müdahale-i ecnebiye, selamet devlet için en muzır bir şeydir. Münkariz olan devletlerin çoğu, müdahale-i ecnebiye neticesi olarak yok olmuşlardır. Bu cihetle Devlet-i Meşruta-i Osmaniye'de müdahale-i ecnebiyeye asla mahâl bırakmamalıdır.

İnkılabat-ı siyasiyeyi mucip olmuş askerî kıyamlar da tarihte nadir değildir. Yeniçerilerin ikide birde kazan kaldırmalarını Osmanlılar pekâlâ biliyorlar, İspanya, Portekiz padişahlıkları ile Amerika Latin cumhuriyetlerinin XIX. asır tarih-i siyasisi müteselsil "pronunciamiento"lerden (hükümet darbesi) ibarettir, dense olur. Pronunciamiento hakk-ı hâkimiyetin kaba kuvvete aşikâr istinadıdır. Pronunciamiento tekrarı ile ahalide hakka riâyet fikri biter, bu ise bir nevi anarşidir. Anarşi ile devlet bir araya gelmez, anarşi devletin hatta fikri devletin zevali demektir. Binâenaleyh Devlet-i Meşruta-i Osmaniye'de ordunun siyasete müdehalesine dahi katiyyen meydan verilmemelidir.

"Müsâvâtname"

Tercüman, sayı 54, 22 Temmuz 1908, s. 1-2.

Dar milliyetçilik insanı daima tenakuza sevk eder. Mesela *Novoe Vremya*'lı[7] bir milliyetçi "Rusya Ruslar içindir" deyip, gayri Rusların Ruslarla müsâvi hukuka malik olmasını katiyyen reddettiği halde, Bulgar veya Sırpların Türkiye'de Türklerden, Hırvat veya Slavyanların Macaristan'da Macarlardan hukuken ufacık farklarını görürse kıyamet koparır!.. Eğer fikr-i milliyet bu dar çerçeveden kurtarılıp esbab-ı mütenevvi-i tarihiye ile bir hudud dahiline sıkışmış muhtelif milletlerin münâfîi, birbirlerinin izâle-i milliyetlerine uğraşmakta değil, belki ünsiyet ve muhabbetle imtizaclarına çalışmakta aransa, bu açık tenakuzlara düşülmezdi. Lakin iş yalnız tenakuz fikri ile de kalmaz! Dar milliyetçilik tesiriyle Dünya'da birçok insan kanı beyhude dökülür.

Bazılar, her nevi millî çarpışmaları, insafsız hayat ve maişetin tabiî ve mecburî kavânînından add ederler. İhtimal ki umumiyet itibariyle bu fikir doğrudur, lakin bazı müstesna ahvâl vardır ki o müsâdemât-ı milliyeyi daha kavî mecburiyetlerle ahenkdar bir münasebete ifrâğ edebilir. Tabiyet-i asliyeleri hüsn-ü muaşeretden ziyade rekabet ve husumet olan düvel-i muhtelifenin, esbab-ı mücbere ile dostluklar, ittifaklar teşkili az mı vakidir?

---

[7] Milliyetçi Rus gazetesi, 1868-1917 yılları arasında çıkmıştır.

Son Osmanlı vakayi bu meseleyi tekrar çalkandırıyor, Devlet-i Osmaniye'nin tecdidi ile İslâm ve Türklüğün canlanmasını istemeyenler, hep bu meseleden tutturuyor, Müslümanlar, gayri müslim reayaya musavat-ı hukuk asla vermezler, diyerek Osmanlı meşrutiyetinin itibarını düşürmeye ve gayri müslim tebaa-i Osmaniye'yi ıslahat-ı umumiyeden yüz çevirttirmeye uğraşıyorlar. Memleketlerin hal-i hazırını pekâlâ bilen Türk vatanperverleri, elbette bu bed'hâhların (kötülük isteyenler) ekmeklerine yağ sürmezler...

Son Osmanlı vakayi bu meseleyi tekrar çalkandırıyor, Devlet-i Osmaniye'nin tecdidi ile İslâm ve Türklüğün canlanmasını istemeyenler, hep bu meseleden tutturuyor, Müslümanlar, gayri müslim reayaya musavat-ı hukuk asla vermezler, diyerek Osmanlı meşrutiyetinin itibarını düşürmeye ve gayri müslim tebaa-i Osmaniye'yi ıslahat-ı umumiyeden yüz çevirttirmeye uğraşıyorlar. Memleketlerin hal-i hazırını pekâlâ bilen Türk vatanperverleri, elbette bu bed'hâhların (kötülük isteyenler) ekmeklerine yağ sürmezler...

"İngiltere-Almanya rekabeti ve Osmanlı İnkılâbı"

Tercüman, sayı 55, 30 Temmuz 1908, s. 1.

"İngiliz Alman rekabeti" isimli makalemde küre-i arzın kendi etrafındaki devrinden daha ziyade süratle dönen vakayi-i siyasiyeyi saydıktan sonra bunları bir noktaya temerküz ettirmek isteyerek, "son asırların tarihinden az çok haberdar olan kimse, şimdiki bu ve buna mutazarrı' vakayinin cümlesini azim bir vakanın etrafına toplaya bilir ki o da İngiltere-Almanya rekabetidir," demiş ve makaleme "bizce asıl ehemmiyetlisi bu cihan kavgasına Türk-İslâm âleminin de karışacak olmasıdır. Hangi taraf yenilirse yenilsin bu âlem rahnesiz (zararsız) kurtulamayacaktır ve zaten Makedonya yangınının daha ziyade parlamasıyla, İran ve Mağrib kanalgahlarının daha ziyade kanlanmasıyla, şimdiden bunu görüp anlamak kabildir," sözleriyle hitam vermiştim.

O vakitten beri vakayi-i âlemin çılgın koşuşmaları yavaşlamadı: İran hâilesinin her gün, belki her saat yeni bir kanlı faslı açılırken, Sumatra Müslümanları, Hint işçileri, Çin fedaileri, Hollanda, İngiltere ve Fransa aleyhine baş kaldırırken, Slavlık, Almanya'ya karşı Prag mûtemeriyle kesb-i uzviyet eder ki, güzel Fransa'nın bütün Rusya otokratına (hükümdar) gönderdiği peyâm-ı muhabbetini reis Falyer[9] demir teknelerle Reval limanına getirirken, Os-

[9] Clément Armand Falliéres (1841-1931). 1906-1913 yılları arasında Fransa'nın cumhurbaşkanı.

manlı Sultanı'nın en gözde diplomatlarından Salih Münir Paşa, Bükreş, Belgrad ve Atina'dan geçerek, ittifak meselesi kemal-i tantana ile gireceği söylenen Devlet-i Alî'nin arkasına bu küçük hükûmetlerden bir maiyet alayı tertibi ile uğraşırken birden bire ansızın atılan bir bomba gürültü ve dehşeti ile, Osmanlıda ilân-ı meşrutiyet haberi ortaya patlayarak, bütün âlemi şaşırttı. Bu vak'a üç beş günden beri, Makedonya'daki Türk ordusunda hürriyet ve meşrutiyet talebiyle kıyamlar vuku' işitilmekte idiyse de, hiçbir kimse bu nâgâhzuhur (ansızın zuhur eden) vak'ayı beklemiyordu.

Bana öyle geliyor ki Osmanlı'nın 11 Temmuz İnkılâbı da İngiliz-Alman rekabetinin, yirminci asır ibtidasında bütün münasebet-i beyneldüvele hâkim olan o kavga-i cihanşumulluk bir hadise lahikasından başka bir şey değildir...

İngiliz, bütün dünya pazarında, önüne çıkıp yolunu kestiren Alman'dan, liman ve doklarını (tersane) yıkıp harap etmeksizin, vapur ve gemilerini yakıp batırmaksızın, kurtulmanın çaresini bulamıyordu. İngiliz denizler hâkimi ise de, karaya çıktığıyla başı döner, ayağı sallanır, Pomeranya[10] ve Poznanya'da[11] Kurup[12] bataryalarına karşı koyacak kuvve-i berriyesi yoktur. Bunun içindir ki her vakitte yaptığı gibi karada müttefikler aramaya kalkışmıştı, arayışı çok sürmedi, Faşoda'dan[13] bayrağını indirttiği Fransa ile, Mançurya'dan Japonlara kovdurduğu Rusya, derhal koltukları altına girdiler. Vak'a, Almanya'nın da ihtiyar dostu Avusturya-Macaristan ile, dilber İtalya'sı vardı, fakat milel-i muhtelife türlüsü olan Habsburg padişahlığında, Rusya karındaşı olan Slavlar o kadar çok ki...

---

[10] Almanya'nın kuzeydoğu ve Polonya'nın kuzeybatı bölümü, iki ülkenin Baltık kıyıları.

[11] Bugünkü Polonya'nın beşinci büyük şehri Poznan.

[12] Alman topları

[13] Güney Sudan'da bir şehir, bugünkü adı Kodok.

Machiavelli ve Lucrezia Borgialar maskat-ı re's olan İtalya ise o kadar uyanık ki... Kayzer, tarih ve menafi-i milliye ve diniyesiyle ciddi ve derin bir surette İngiltere ve Rusya'ya hasım olup, kendisiyle samimi dost olacak bir devleti, bir milleti, bir âlemi çoktan arıyordu. Kayzer'in Dârülhilâfet ve Beytü'l-Mukaddes ziyaretleri, Selahaddin Eyyubî kabrindeki zengin hitabetleri, hatıra getirilse efkâr ve nazarı nereye ve kimlere matuf olduğu çabuk anlaşılır, evet, Alman Kayzeri, lakabını tevarüs ettiği Kayser-i Rum'un Resulullah ile olan münasebetini, Halife-i Resulullah ile tecdid etmek emeline düşmüştü. Muvafık da oldu. On, on beş yıl var ki Osmanlı Sultanı ile Alman İmparatoru sıkı sıkıya dostturlar.

Bu dostluk sayesinde Almanlar birçok imtiyazata malik olup, şart ticaretini pek ziyade tevzî' ettiler, bu dostluk sayesinde Bağdat ve belki de Hicaz demir yolları inşa olunmaya ve bu suretle öteden beri İngilizlerin göz diktikleri Irak ve Hicaz merkez-i hilâfete sağlam bağlanmasına girişildi, bu dostluk sayesinde Osmanlı ordusu cidden terakki ve tekâmül etti, bu dostluk sayesinde Sancak demir yolu da vücuda çıkarılıp, Almanya ile Hindistan, fakat müttefik Avusturya ve dost Türkiye ülkelerinden geçen bir hat-ı hadid ile rabt olunup, İngiltere'nin tam midesine demirle örülmüş olacaktı.

Artık İngiltere sabır edemiyordu, halife ile kayzeri şiddetle çekip birbirinden ayırmak lâ-büddü. Helen unsuruna edilen müracaattan çok semere çıkmamıştı, her ne kadar Osmanlı'nın Akdeniz ortasındaki karakolhanesini, Girit'i koparıp Yunan'a bahşederek, Mısır ve Trablus'u Türkiye'den büsbütün ayırmaya muvafık olmuş idiyse de, Alman mektebinden çıkma Osmanlı ordusunun Tesalya'daki parlak ve sarîh muvaffakiyetleri, Halife-i İslâm'ın sayt-ı iktidarı ve satvetini bütün Âlem-i İslâm'a yayıp, o âlemin bir gulgule-i meserretle uğuldayarak makam-ı

hilâfetle teşdid-i rabîtasına ve binâenaleyh İngilizlerin Hind ve Mısır'daki bünyân-ı hâkimiyetlerinin biraz sallanmasına sebebiyet vermişti. Türk darbeleriyle aklı başına gelen Yunanistan da, Balkan'daki menâfi'inin tecavüzkâr Slavlığa karşı, Türklerle müşterek olduğunu anlayarak, harbi müteakip Devlet-i Osmaniye ile ciddi bir surette barışmış idi. İngiltere'nin daha evvelleri Ermenilerle ettiği tecrübe dahi cılık çıkmıştı. Nihayet Slavlarla birleşti. Asıl Almanya'ya karşı Slav Rusya ile ittifak ederken, "o Almanya'nın cenubundaki ihtiyat ordusuna" yani Osmanlılara mukabil Makedonya Bulgar çetelerini, tanzim ile uğraşıyordu. Londra'daki Balkan komitesi âlemi emerek toplanan sterlinleri Balkanlar'a boşaltmakta, Bulgar çeteleri işi gücüyle meşgul Türk, Rum ve hatta Bulgar köylerini yakıp yıkmakta iken, İngiltere hariciye nezareti Vilayet-i Selâse'nin[14] Türkiye'den büsbütün ayrılması için türlü layihalar hazırlıyordu...

Darbeden maksat aşikardı: Ya Devlet-i Osmaniye çöküp aman diyecek, Almanya koltuğundan ayrılıp İngiliz kucağına atılacak, yahut Makedonya Bulgarlara geçerek Berlin'den Kuveyt'e giden demir yolu ortasından kırılmış, makam-ı hilâfetin kader ve itibarı ta kökünden sökülmüş, "Almanya ihtiyat ordusu" mağluben Asya'ya kovulmuş olacaktı...

Bu felaketten kurtulmak için, Almanya'nın "Yıldız'a" Bulgarlarla harp tavsiye ettiği pek çok söylendi.

General Von Der Goltz'un *Die Woche*'de yazdıkları, Baron Maraşalin bir gazeteciye dedikleri, Almanya Washington sefirinin bir Amerikan mecellesindeki makalesi hep aynı fikri takviye ediyor, Makedonya meselesini ancak Türk-Bulgar muharebesiyle hüsn-ü tesviye (iyi neticeye bağlama) imkânını gösteriyordu. Goltz İstanbul'a geldi, Mekteb-i Harbiye'de nutuk söyledi. Gitti, Maraşal

[14] Kosova, Manastır, Selanik.

Berlin'de bir hayli oturdu, döndü, Sadrazam Ferid Paşa'ya Prusya'nın büyük nişanı "Kara Kartal" verildi. Artık herkes Devlet-i Osmaniye'nin resmen ittifak-i müsellese "duhûluyle" aynı zamanda Bulgarya'ya ilân-ı harb ettiği haberini bekliyordu. Pek çabuk o uzaktan işiten kulaklara, Meriç havzasında, Filibe civarında gürleyen muzaffer Türk toplarının sadası bile gelip yetişiyordu. Bu takdirde İngiltere belki yine yutulmuş olacaktı: Öyle ya topla güllesi en kuvvetli delildir, yenilen Bulgarya dahi çetelerini toplar, belki Yunan gibi Türk dostluğu lüzumunu idrak eylerdi. İşte hal tam bu merkezde iken... Üçüncü Ordu kalktı, Kara Kartallı Ferid Paşa yuvarlandı, İngiliz taraftarı Said Paşa Sadrazam oldu, meşrutiyet ilân edildi. Edward Grey "ufak tefek ıslahata mecbur olmaktan ise meselenin böyle hal olunması daha iyidir..." dedi, İstanbul'a gelen İngiliz sefiri, "hür millet-i Osmaniye" tarafından istikbal olundu...

Lakin tuhaftır, bütün bu ahval ile beraber, Almanya matbuatı da Osmanlı inkılâbına iyi nazarla bakıyor!.. İleride bundan da bahis ederiz.

"Milliyet"

Tercüman, sayı 58, 5 Ağustos 1908, s. 2.

Millet nedir? Şimdiye kadar bu suale birkaç türlü cevaplar verilmiştir. Küçükken ilmihallerimizden "din ve millet birdir" diye ezberlemiştik. Bu pek eski bir nazariye-i siyasiyedir. Fukahâ-i İslâm bunu bilhassa Museviyet'ten almışlardı. Onlar birinci ve ikinci asr-ı hicriyede, din-i Muhammedî ile müttedeyyin, lisan-ı Arab ile mütekellim, şeriat-ı İslâmiye ile mutaazzız (uzuvlanmış) bir heyet-i içtimaiye teşkiline kalkıştılar. Lakin cemaat-i İslâmiye, Yahudilik kadar anâsır (ilkeler) koymadan mücerred bir heyet-i diniye olamadı: Ta birinci asırdan itibaren İranlılar hakkı millilerini deâvî ettiler, Şiilik çıktı. Hicret-i nebeviden müddet-i asır geçmemişti ki, şair Firdevsi, birkaç bin senelik İran milliyet ve medeniyetini, "Arap Bedevilerinin" arzu-i temsiline karşı *Şehname*'siyle cengâverâne müdaafaya girişti. İran hukuk ve ulumu Araplaşsa da, edebiyatı, hatta ruh dünyası muhafaza-i vücud eyledi... Bizim Turanilere gelince komşuları İranlılardan da, bilahare gelip karıştıkları Araplardan da medeniyetçe geride idiler, bunun içindir ki ikisine de yenilip kısmen Araplaştılar, kısmen Acemleştiler, mamafih Türklüğü kaybetmediler: Halkın dili, âdeti, hurafatı pek çok değişmedi... Acemler de, Türkler de Müslüman oldular, lakin Arap olmadılar.

Bu iki misal gösteriyor ki İslâm siyâsiyyûn fukahâsının "din ve millet birdir" nazariyesi tamamiyle hayata geçmedi.

Elyevm garbta iki muteber milliyet nazariyesi var: Birisine göre millet, aynı lisan ile mütekellim kimselerin mecmuundan ibarettir; yani milliyetin hisse-i mümtazesi dildir. İkincisine göre millet, o milletten olmak isteyen kimselerin mecmuudur, yani milliyetin hisse-i mümtazesi arzu-i intisabdır. Son nazariyenin taraftarları, bilhassa İsviçrelileri misal gösterirler: Burada iki muhtelif mezhebe inanan, üç türlü dil ile konuşan kimseler mahzâ' İsviçre milliyetine arzu-i intisab ile bir millet vücuda getirmektedirler.

Bu üç nazariyenin hangisi daha fenni, daha sahih olduğunu araştırmak beyhude bir meşgaledir. Ekser nazariyet-i siyasiye gibi bunlar da fakat ilmî bir lüzum ve faide üzerine doğmuşlardır... Binaenaleyh hangisinin daha fennî olduğunu değil hangisinin daha nafî (faydalı) olduğunu düşünmek lazımdır.

Unutulmamalıdır ki son zamanlar devletlerin hududu milliyetlerin hududuyla birleşmeye sâ'îdir. XIX. asrı miladînin en mühim vakayı, Almanya, İtalya ittihadları, Yunan, Romanya, Sırbiye (Sırbıstan), Bulgarya (Bulgaristan) istiklalleri, Avusturya'daki ihtilâlât, Lehistan'daki kıyamlar... Hep devlet hududuyla milliyet hududunun birleşmesi arzusundan zuhur etmiştir. Devlet-i Osmaniye'de hâlâ bitip tükenmeyen isyanlar da yine hep o arzunun semereleridir.

Türklerin en ziyade kesretle sakin oldukları Rusya ve Osmanlı imparatorluklarında esas milliyet-i din veya dil kabul edilse, Rusların, Alman, Türk-Tatar, Gürcü, milletlerini Rusya hududu dâhilinde tutabilmeleri için Ortodokslaştırmaya ve Ruslaştırmaya çalışmaları, Türklerin de Bulgar, Sırp, Ermeni vesaire milletlerini Devlet-i Osmaniye hududu içinde bırakabilmeleri için Müslümanlaştırmaya ve Türkleştirmeye uğraşmaları iktiza eder. Tecrübe-i tarihiye gösteriyor ki şimdiki zamanda bu nevi tevhid-i milel

imkân yoktur: Türkler artık Sırbı Türkleştiremez, Ruslar da artık Tatarı Ruslaştıramaz. Bunun içindir ki Ruslar da, Türkler de kendi menfaatleri icabıyla esas-ı milliyet olarak arzu-ı intisabı kabul etmelidirler.

Rus âlem-i siyasetinde en münevver bir fırka olan Kadetler, gayri Rusları Rusya'ya rabt etmek için, Rusluğa intihabı arzu ettirecek hukuk ve fevâidin temini lüzumunu iddia ediyorlar. Şimdi Osmanlı hürriyetperverlerinin de işte bu nokta-i nazardan baktıkları anlaşılıyor. Vak'a Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesi, sekenesinin hudud-u Osmanî dâhilinde yaşamayı, yani Osmanlı milliyetine intisabı istemesi, daha doğrusu Osmanlı olmakla ihtiyacat ve menafaanın daha iyi temin olunacağına kanması ile ancak mümkündür. Makedonyalı bir Bulgar, Bulgarya tebaası olmakla kazanacağı fevâidin, Osmanlı olarak istisal edeceği fevâidden eksik olacağına inanırsa, işte ancak o vakit Osmanlı milliyetine girmeyi ister, İsviçreliler din ve dil ile merbut oldukları Almanya, Fransa ve İtalya'ya iltihak arzusunda bulunmamaları mahzâ (ancak) İsviçreli olmakta daha ziyade menfaat gördüklerindendir...

İsviçre bu menâfii ahaliye tam müsavat-ı hukuk verip, yani cümle tabaayı aynı derecede memleketin hâkimi yapıp, idare-i merkeziyede muayyen bir milliyete ziyade nüfuz bırakmamak ve idare-i mahallilere geniş muhtariyet bahşedip umur-u mahalliyeye merkezin burnunu soktırmamak suretiyle temin ediyor. Sanmayınız ki Rusya'da, Türkiye'de bundan daha salim, kâfi bir usul bulmak mümkün olsun...

Moskova, 29 Temmuz 1908

"Almanlar ve Osmanlı inkılâbı"

Tercüman, sayı 61, 15 Ağustos 1908, s. 2.

Geçen makalelerimin birinde Osmanlı inkılâbının İngiliz-Alman rekabetiyle münasebetini göstermeye uğraşmış ve bu inkılâp yakın şarkta İngiliz'in Alman'a galebesi diye telakki olduğu halde, tuhaftır ki Alman efkâr-ı umumiyesi bundan hiç kuşkulanmıyor, taaccübü istifhamıyla sözümü kesmiştim. Şimdi aklımın erdiği kadar bu noktanın izahına çalışacağım.

Almanya ve Avusturya Almanları son zamanlar hükûmet-i Osmaniye ile iyi geçinip, dâhil-i Memalik-i Osmaniye'de birçok iktisadî faideler istihsaline muvafık olmuşlar ve buna mukabil beynelmilel siyasette Türkiye'ye biraz muavenet göstermişlerdi. Bundan dolayı Almanya ve Avusturya-Macaristan'nın Türkiye'de idare-i müstakile ve şahsiye taraftarı oldukları şayi olmuştu. İmparator II. Wilhelm ile Sultan Abdülhamid sani arasındaki dostluk bu şaiyanın takviyesine hizmet ediyordu. Bir takım siyaset meraklıları, Hükûmet-i Osmaniye'nin aczi, zaafı Almanlarca matlup olduğunu, zira Almanlar bu zaaftan bila istifade, Asya-i Osmani'yi demir yollarından müteşekkil bir nevi örümcek ağıyla kuşatıp, yerlilerin kanını içtikten mâadâ, Beynü'l Nahreyn, Suriye ve Anadolu'ya koloniler gönderip, günün birinde kavgasız, gürültüsüz bütün Asya-i Osmaniye'yi Alman müstemlekesi edivereceklerini meydana sürüyorlardı. Ordu-ı Osmaniye'nin mükemmel talim ve terbiyesi, techiz ve teslihi hakkında Almanların

gösterdikleri gayret ve himmeti tevil için bu siyaset meraklılarının elinde maruf Alman-Sırp meselesinden gayri bir delil yoktu: Alman para için her şeyi, hatta vatanını bile feda eder! Yağlı maaşlar, şatafatlı unvanlar, parlak nişanlar verildiği için Goltz ve arkadaşları Ordu-ı Osmaniye'nin talimine, sarı sarı Osmanlı liraları döküldüğü için, mavzer ve Krupp fabrikaları Ordu-ı Osmaniye'nin teslihine (silahlandırılma) uğraştılar, diyorlardı. Lakin bu pek sade te'vîl hakikat hale muvafık mıdır? Almanların "Hükûmet-i Hamidiye" ile dostlukları yalnız Anadolu ve Beynü'l Nahreyn'i tutmak, Ordu-ı Osmaniye'ye hizmet ve muavenetleri ancak altınları kapmak için midir?

Doğrusu, ben bundan şüpheliyim, geçen sefer dahi yazdığım vecîhle, zannediyorum ki Almanlar Avrupa'nın şarkı, yani Slav kısmında Slavlara karşı koyabilmek için, maksat ve münafi-i milliye ve siyasiyeleri Slavlarla pek derinden uyuşmayan bir millet bir heyet-i siyasiye arıyorlardı ve bunu da Müslüman Türklerde buldular.

Her ne kadar Slav matbuatı öteden beri Almanların "drang nach osten"i[15] ile şarkı ürkütmekte devam ediyorsa da, bu Alman tehlikesi Slavlar için artık kalmamış gibidir, şimdi bilakis, Slavların son senelerdeki canlanmaları Almanlar için cidden korkunçludur: Çoktan değil bütün Avusturya tebaası müsavi-i hukuk-u intihâbîye kazanıp Reichstag'ın yarısından ziyadesi Slavlarla doldu, -Rusya'da meşrutiyet ilân edilip Rus milleti kuvvetleşti, Slavyanofillik efkârı galyana başladı- Prusya, teklifsiz ve şiddetli Prusya, her tarafa başvuruyorsa da, yine Lehlilerle bir türlü başa çıkamıyor, son günlerde bir sürü misafirlikler, konferanslar, kongreler, müşterek bankalar, acentalar, sergiler, daimi komiteler vesaire ile Panslavizm adeta bir vücud-u hakiki kesb etmeye başladı, -Bulgarlar gittikçe kesb-i intikam ve kuvvet ediyorlar- Sırplar, büyük Sırbis-

[15] Almanca, doğuya yöneliş, doğuya yürüyüş.

tan hayalinden bir türlü vazgeçmiyorlar, asırlardan beri birbirinin kanına susamış iki düşman karındaş, Rusla temelli barışmak üzere bulunuyorlar... Hulâsa Avrupa'nın en çok nüfuslu bir milletinde, Slavlar da, elyevm birleşip kuvvetleşmek üzere heyecanlı sarıh bir hareket var. Bu şerait dâhilinde Almanların şarka uzanmaya çalışıp kuvvet kaybetmekten ise, kendi mevkilerini muhafazaya ikdam eyleyecekleri daha ziyade akla yakındır.

Eğer bu nokta-i nazar doğru görünüyorsa o zaman Almanların münafi-i Slavlığın cenup ve şarkta kuvve ve müterakki bir dost devlet ve millet bulundurmakta olduğu ve binaenaleyh Alman muhibbiliğinin Türkiye'de hükûmet-i şahsiyeye bağlanması, ancak o zaman da Türklüğün ondan gayri bir unsur-u resmiyesinin adem-i vücudundan ileri geldiği teslim kılınmak iktiza eder.

Ve bu halde Baron Mareşal'in Kayzer namına Sultan Hazretlerini meşrutiyet ile tebriği, Alman matbuatının Türkiye'de müdahele-i ecnebiyeye mahal kılmayacak diye sevinip meşrutiyet ve ıslahat lehinde kalem çekmeleri, hatta bazı gazetelerin Genç Osmanlıları Reval muahedelerine pek ziyade inanmaktan ictinaba davetleri bile samimi telakki olunup, Almanların Devlet-i Osmaniye'de cidden tecdid ve ıslahata taraftar bulunmaları tabiî görülmek lazımdır.

Moskova, 8 Ağustos 1908

"Osmanlı Meşrutiyeti ve Türkler"

Tercüman, sayı 62, 19 Ağustos 1908, s. 1.

Osmanlı'da meşrutiyet ilanı, hiç şüphesiz, bu son zamanların en mühim vaka-i siyasindendir. Bu vakanın yalnız Memalik-i Osmaniye'de değil, hatta yalnız Avrupa'da değil, bütün âleme büyük tesiri olacaktır. Devlet-i Osmaniye biricik muntazam İslâm ve Türk devletidir, Osmanlı hükümdarı bilhassa Sünnî Müslümanların nazarında Resulullah'ın halifesi olup, bütün Türklerin gözünde ise en kuvvetli Türk hanıdır. Devlet-i Osmaniye'de vukua gelen her bir mühim "çâr-aktâra" (her taraf) dağılmış ehl-i İslâm ile Asya, Avrupa ve Afrika'da sakin Türkler arasında derhal duyulur, ehl-i İslâm ve evlad-ı Türk'ün çoğu diğer milletlerin taht-ı hâkimiyetlerinde bulunduğu için de onların duygusuna bunlar hemen kulak kabartırlar. Üç kıtanın en iyi parçalarında yerleşmiş Osmanlı ülkesinden meşru veya gayri meşru bir surette intifa etmek ve hatta Devlet-i Osmaniye'yi mahv ile bir takrib-i mirasına konmak arzusu, kelepirci Avrupalıların iştahlı gözerini daima yakın şarka dikilmiş bulundurur. Böylece Osmanlı vakayi bütün âlem için pek ziyade ehemmiyeti haizdir.

Ben bu makale ile işbu vakanın ancak Türklük âleminde olabilecek tesiratını bir nebze bahs etmek istiyorum.

Umumiyetle Türklerin gayet milletperver bir halk olduğu, onları iyi tedkik eden seyyah ve müverrihlerin şe-

hadetiyle tabidir. Mesela Léon Cahon,[16] Türklerin birkaç asır içinde dört beş defa dinlerini değiştirip, üç dört büyük medeniyetin taht-ı tesirinde kaldıkları halde, milliyetlerini kayıp etmediklerini kemal-ı hayretle beyan eder, vak'a elyevm mevcut Türk kavimlerine bakılsa, Şamanlık, Budalık, İslâm, Katolik, Protestan, Provaslavyan mezheplerine mensup, Çin, Hind, Fars, Arap, Rum, Latin, Alman, Slav medeniyetlerine mahkûm oldukları halde Türklüklerini muhafaza ettikleri görülür: Yabancı lügatler ile karışmış olsa bile, dilleri yok olmamıştır, mazilerine, mazideki büyük adamlarına, büyük muhabbet ve hürmetleri vardır, Türk olmakla iftihar ederler, cümlesi intizam ve ittihadı severler, türlü Türk kavim ve kabileleri bilişmeye, tanışmaya, birleşmeye uğraşırlar.

Son asrın efkâr-ı milliye tohumları, şimdi yavaş yavaş Türklük toprağına ekilmekte ve neşv ü nemâsı için muvafık bir zemin bulmaktadır.

Tebaaen "milliyetçi" olan Türkler, garbın efkâr-ı cedide-i milliyesini pekiyi hazmediyorlar. Bu efkâr onlardaki hissiyat-ı fıtriyenin bir şekli cedide ifadesinden başka bir şey değildir: Onlar öteden beri biliyorlar ki her millet yaşamaya haklıdır, imhayı milliyet en büyük bir cinayettir, zira insanlar fıtraten hür ve müsavidirler. Müthiş Cengiz'in milel-i muhtelife hakkındaki müsaadatına seyyah Marko Polo parmak ısırıyor. Fatih Mehmed'in Rum milletine bahş ettiği hukuk, Türk'ün vicdan ve milliyete ne derecelerde riayatkar olduğunu açık şahiddir. Türk milletine mensup tarmaklar, bazı hususiyetlerini muhafazaya çalışmakla beraber, daima temerküze, ittihada sa'y eylemişlerdir, Cengiz, Timur ve büyük Osmanlı hanları zamanında türlü Türk kavimlerinin bir sancak, bir başbuğ altında bir-

[16] David Léon Cahon (1841-1900). Yahudi asıllı Fransız oryantalist. Türk ve Türkistan tarihi hakkında kıymetli araştırmaları vardır. Bazı eserleri Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.

leşmeleri, bir şahsın irade kuvvetiyle değil, belki o kavimlerin ittihad dileğiyle vukua gelmiştir.

Avrupa'nın milliyet ve ittihad-ı millî fikirleri Türkler arasına daha çabuk ve daha müessir bir surette yayılabilir idi, lakin şimdiye kadar o intişara büyük bir mâni vardı ki o da Türklük hududunun Avrupa efkârına karşı sathî bir surette kapalı bulundurulması idi. Avrupa'nın milliyet ve ittihad-ı millî fikirleri Türkler arasında, bu ana değin, belki bazı amelî neticeler de vermiş olurdu. Fakat bunun için, mâni-i mezkûr bulunmadıktan fazla, Türklük başında bir kuvve-i milliye-i muntazama mevcut olmalıdır. Vak'a XIX. asrın hareket-i milliyesine dikkat olunursa görülür ki büyük milletler kuvveden fiile çıkışında en mühim fail taazzuv etmiş bir kuvve-i milliyenin vücududur. İtalya ittihadı, bilhassa Piyemonte millî krallığı sayesinde hâsıl olmuştur. Almanya ittihadını, Prusya krallığı vücuda getirmiştir. Bütün cenup Slavları birleşmek için, "Balkan Piyemontesi" (Sırbistan'a) göz dikmişlerdi. Türkler de epeyi bir zamandan beri hayatı İstanbul'dan bekliyorlardı.

Bu kuvve-i milliyeler, vazife-i tarihiyeleri ifa edebilmek için, ahaliye istinat etmeli, ahali ile birleşmeli, ahalinin muhabbet ve emniyetini celp eylemelidir. Şarl Alber,[17] Vittorio Emanuele,[18] Cavour,[19] Garibaldi,[20] I. Wilhelm,[21] Bismarck[22] buna muvafık oldular, Obronoviçler[23] ise "konak" harem dairelerinden daha lezzetli buldukları için, büyük

[17] Belçika kralı I. Albert (1875-1934) olmalıdır, halk tarafından çok seviliyordu

[18] III.Vittorio Emanuele (1869-1947). İtalya kralı.

[19] Camillo Paolo Filippo Guilo Benso (1810-1861). İtalyan devlet adamı.

[20] Giuseppe Garibaldi (1807-1882). İtalya birliğinin kurucularından.

[21] Wilhelm Friedrich Ludwig (1797-1888). Prusya kralı ve ilk Alman imparatoru.

[22] Otto von Bismarck (1815-1898). Almanya'nın imparatorluğa dönüşmesinin mimarlarından ve ilk şansölyesi.

[23] 1815-1903 yılları arasında Sırbıstan'ı yöneten aile.

Sırbistan, husule gelmedi... Türkler de "Tanzimat"tan umduklarını bulamadılar. Sekseninci yıllar aksülhareketiyle, Türklüğün İstanbul'dan ümidi tamamen kesildi. Bir aralık esasen Türk olan Acem şahlığında şule-i hayat ve tecedd üd görülmekle, oraya tevcih olunmuştu. Lakin efsûsî (ne yazık ki) Kaçar yurdunda parlayan o şule, mezaristanlarda görülen bahre-i nariyeden ibaret imiş!

11 Temmuz vak'ası bütün Türklüğü tekrar İstanbul'a baktırdı. Vak'a Türklük için efkâr-ı milliyenin netayici-i ameliyesini beklemek henüz pek erkendir. Şimdilik, İstanbul, Avrupa efkârının Türklük'te intişarı için ancak bir hat vusul olabilir. Mamafih, zannımca Osmanlı meşrutiyetinin Türklük âleminde olabilecek en mühim tesiri işte budur.

"Geçen Osmanlı inkılâbı ve Avrupa entrikaları"

Tercüman, sayı 45, 7 Kasım 1909, s. 2.

Belki daha unutulmamıştır, Osmanlı inkılâbını müteakip *Tercüman*'a yazdığım bir iki makale ile mezkûr inkılâbın Avrupa siyasî entrikalarına büsbütün rabıtasız olmadığını göstermeye çalışmıştım. Bilahare, Bosna ve Hersek'in ilhâkı münasebetiyle Rusya ve Avusturya hariciye nazırları arasında açılıp matbuatın körüklemesiyle pek ziyade alevlenen nizâ bu meseleye müteallik gayet mühim bazı vesâik-i vakayiî meydana çıkardı.

Time, ta 1908 senesi ağustosundaki bir makalede, Bosna Hersek ve Yenipazar Avusturya'ya temami-i ilhakına dair Petersburg ve Viyana kabineleri arasında mübadele-i efkâr olduğunu ve hatta Rusya hariciye nazırının Avusturyalı arkadaşına bu babda 6 (19) Haziran 1908 tarihli bir muhtıra bile vermiş bulunduğunu iddia eylemiş ve birçok kıylukal bahsolunmuştu. Sonra diplomasi âlemince büyük bir ehemmiyet kesbeden bu mevzuya Rus, Avusturya, İngiliz ve Alman gazeteleri ikide birde müracaat eyleyip durdular. Yakınlarda bir İngiliz mecmuası *Fortnighls Rewiew* Bay İzvolski'nin[24] Baron Aehrenthal'e[25] verdiği mahud muhtıra boğazların açılmasına Avusturya engel olmazsa, Bosna Hersek ve Yenipazar'ın ilhakına Rusya muhafelet

---

[24] Aleksandr Petroviç İzvolskiy (1856-1919). 1906-1910 yılları arasında dışişleri bakanlığı yapmış olan Rus devlet adamı.

[25] Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1906-1912 yılları arasında dışişleri bakanı.

eylemez mezmununda olduğunu ifşa etti. Bu ifşaat üzerine Rus matbuatında öyle bir gürültü koptu ki bir taraftan Rusya hariciye nezareti vasıtasıyla, Avusturya hariciye nezaretinden münfehim olması pek muhtemel İngiliz mecmuası ifşaatını resmen tekzibe lüzum gördü, diğer taraftan *Novoe Vremya* gazetesi bizzat Bay Aehrenthal'a müracaat ederek istizahata kalkıştı. Lakin ne İzvolski'nin ilân-ı resmisi, ne Aehrenthal'ın telgrafname-i cevabisi siniri tutmuş matbuatı yatıştıramadı. Dünkü (27 Teşrin-i evvel 1909) *Reç*'de[26] Milyukov'un[27] vesaikle dolu bir makalesi çıktı. Fırka-i muhalifin reisi ilân-ı resminin, İngiliz mecmuası ifşaatını teyidden başka bir işe yaramadığını, yani İzvolski'nin boğazların açılması fiyatına Bosna Hersek ve Yenipazar sancağını Avusturya'ya satmış olduğunu ispata çalışıyor. Delil olmak üzere getirdiği vesaikden birisi bilhassa Osmanlılar için fevkalade mühimdir.

1908 senesi ilkbaharında, yani Osmanlı inkılâbından birkaç hafta mukaddem Baron Aehrenthal ile Bay İzvolski arasında şöyle bir münasebet-i siyasiye olmuştur: Baron Aehrenthal, Abdülhamid ecel-i kaza ile vefatını müteakip hâsıl olacak anarşi esnasında Avusturya-Macaristan'ın Selanik'e inmek ve İstanbul boğazına sefain-i harbiye göndermek hakkı mahfuz olduğunu ihtar etti. İzvolski ise, buna mukabil, sultanın sahneden çekildiğini haber alır almaz, Karadeniz filosu kumandanına derakib İstanbul'a giderek Boğaziçi'nin her iki sahilindeki sevkülceyş noktalarını tutmak ve icab ederse İstanbul ve Beyoğlu'na da asker dökmek emrini vereceğini, Avusturya hariciye nazırına cevaben arzı kendi sefirine sipariş eyledi.

---

[26] Günlük politika, ekonomi ve edebî Rus gazetesi 1906-1917 yılları arasında çıkmıştır.

[27] Pavel Nikolayeviç Milyukov (1859-1943). Anayasacı Demokrat Parti (Kadet) genel başkanı, tarihçi ve yazar.

Bu muhabere-i diplomatikanın manasını Milyukov bir satırla hülasa ediyor: Aehrenthal ile İzvolski Osmanlı İmparatorluğu'nu peşinen taksim eyliyorlardı.

28 Ekim

Tercüman: İşbu makaleyi dercetmek ile beraber emniyet ettiğimiz bir mahalden aldığımız malumata nazaran Temmuz İnkılâbı-ı Hayriyesi'nden sonra Rusya eski şark politikasını terk ile Osmanlıyla münasebetini yeni yola koyduğunu ilave ediyoruz. Ahvalin gidişi bunu gösterir ümidindeyiz.

"Lord Cromer'in kitap ve konferansı"

Tercüman, sayı 5, 29 Ocak 1910, s. 1-2.

Yirmi yıl kadar Mısır'ın hukukî hâkimi olarak kalmış olan Lord Cromer'in[28] ismini âlem-i İslâm'da işitmemiş adam bulunmasa gerek. Lord Cromer muktedir bir hükûmet adamı olduğu kadar müdakkik bir âlim, derin bir mütefekkirdir. Bu zat birkaç gün evvel Londra'nın en maruf ulema ve hükeması karşısında eski ve yeni cihangirlik (emperyalizm) unvanıyla bir konferans verdi. Bu konferans müşarünileyh tarafından henüz telif ve neşredilmiş aynı isimde bir kitabın zebdesidir. "Eski ve yeni cihangirlik" konferansı ve kitabı, Lord Cromer'in birçok senelik tetebbu, tefekkür, müşâhede ve tecarübünü ihtiva ettiğinden, Avrupa mahâfil-i ilmiye ve siyasiyesince büyük bir ehemmiyetle telâkki olundu. Lord'un kitap ve konferansında zikrettiği bazı fikirler bilhassa Müslümanlarca pek ziyade dikkat-i şayan olduğu için, bir Fransız gazetesinin verdiği hülasadan alıp, karilerimize arz ediyoruz:

Lord'a göre yeni zamanın cihangirliği, eski zamanınkine birkaç cihetle benzemez, en mühim farkı ise şunlardır: Eski zamanda mesela Romalılar devrinde, medenî lisanlar Roma ve Yunan dillerinden ibarettir. Yunan, Roma milliyetlerinden gayri milliyetler yoktu; edyan ise henüz iyice tanzim etmemiş, birbirleyle çabuk imtizac eyleyen politeizm (kesret-i ilâhe) itikad idi. Bundan dolayı Romalılar

[28] Earl of Cromer (1847-1917), İngiliz devlet adamı, diplomat ve koloni valisi.

etraflarındaki akvamı din ve milliyetçe pek kolay temsil eylediler. Hâlbuki şimdi cihangirlik siyasetini takip eden İngiliz, Rus ve Fransızlar taht-ı hâkimiyetlerine aldıkları memalikede medenî lisanlara, müteşekkil milliyetlere, muhafaza-i vücuda azim kavi dinlere tesadüf etmektedirler. İslâm ve Nasraniyet gibi mükemmel edyan hiçbir zamanda yekdiğeriyle imtizac eyliyemezler. Hint, Hint Çini, Türkistan gibi kitaat-ı sakinesinin dinlerini bitirmek, milliyetlerini temsil eylemek asla mümkün değildir. Son zamanların tecarübü, temsil politikasının işe yaramadığını, muvaffakiyetsizliğe mahkûm olduğunu, ilân-ı iklas eylediğini vuzuh-u katiyetle gösterdi. Vak'a mahkûm milletler Avrupalıların lisanlarını, gittikçe artan bir arzu ile öğreniyorlar, lakin hâkimlerin ettikleri gibi onlarla birleşmek, onlara munkalib olmak için değil, bilakis hâkimlere karşı alet-i müdafaa, belki de alet-i taarruz elde etmek için öğreniyorlar...

Saldide ve tecrübekar Lord; konferansının nihayetinde Mısır'ın kendi kendini idareye iktidar kesb ettiği anda ona istiklal tam vermek iktiza edeceğini ve diğer mütecanis edyan ve milel ile meskûn memleketlerde dahi akıllı Avrupa hükûmetlerinin aynı siyaseti takibe mecbur olacaklarını beyan eyliyor...

Almanya'nın en siyaset-i aşina müderrislerinden birisi de birkaç ay evvel hemen aynı ifadedatta bulunmuştu. Bu müderrise göre de: Fransız ve Ruslar yanlış bir siyaset-i istimariye takip ediyorlar, Müslüman milletler temsil olunamaz, onları hüsn-ü idare edebilmek için, İslâm'ın pek diri olduğunu unutmamak, Müslümanların şahsiyet-i diniyye ve millilerine ihtiram eylemek lazımdır...

"Meşrutiyet, Töre ve Şeriat"

Şura, sayı 19, 1908, s. 601-605.

Devlet-i Osmaniye'de idare-i meşruta olduğundan beri Rus matbuatında ve onlardan alan bizim Tatar gazetelerinde şeriat-ı İslâmiye'nin meşrutiyet idaresine müsait olup olmadığı incelenmeye başlandı. Bu mesele gerçekten de büyük ve mühim bir meseledir.

Beş altı yıl evvel Osmanlı Devleti'nin teşkilatı hakkında bir risale yazmak durumunda kalmıştım. Malumdur ki Devlet-i Osmaniye teşkilatının temelleri eski Türk âdet kanûnları ile İslâm şeriatıdır. Bu sebeple mezkûr risalaenin mukaddimesinde eski Türk kanûnlarından ve şeriattan kısaca bahsetmek gerekli olmuştu. İşte şimdi eski Türk âdet ve kanûnlarının ve şeriatı İslâmiyenin, benim anladığıma göre, idare-i meşrutiyeye nasıl bakıldığı bu gayri matbu risale mukaddimesinden bila istihrac *Şura* okuyucularına arz etmek istiyorum. Hatalarımı gösterenler olsa çok teşekkür ederim.

Eski Türk cemiyetlerinin kanûnları fakat âdetten ibarettir. Türklerin ahvalini yazan Çinli eski bir müverrih bu konuda şöyle demektedir: "Türklerin yazılmış kanûnları yok; hükümleri fakat âdete göredir."

Âdet kanûnu iki türlüdür: Birisine "yasak" ikincisine "töre" denilir. "Yasak" emr ve nehi manasındadır; "töre" âdet, talimat demektir.

Türk cemiyetlerinde teşkilat-ı siyasiye her zamanda bir başlılık (monarşi) olup geldi. Türk hükümdarları te-

baalarına balaları (çocukları) gibi bakıyorlardı; müstakil olsalar da istiklâlleri keyfilik derecesine kadar inmiyordu; hükümdar her daim yasak ve töreye göre iş yürütmeye mecbur idi.

Ale'l-umum Türk hükümdarlarını "han" diye adlandırıyorlardı. Hanlık rütbesi hem ırsi hem intihâbidir. Han öldükten sonra onun yerine mutlaka çocuklarından ya da kardeşlerinden biri, hanlık seçimine göre han olarak atanıyordu. Yukarıda zikredilen Çin müverrihi yazmaktadır: "Tukyula (Türkler) hükümdar seçecekleri kişiyi dokuz kat kaldırıp oradan indirdikten sonra han diye tanıyorlar." Türk halkları her vakitte büyük cemiyetler büyük imparatorluklar kurmaya hevesli idi. Miladi beşinci asırda, bu gibi büyük bir imparatorluk kurdukları eski Türk hikâyeleri rivayet etmektedir. İmparatorluğun başında bulunan kişiye "il han" diyorlardı. İl han, türlü halklar, türlü kabileler hanı manasındadır. "562'inci sene-i miladiyede İl Han Mu Han Çin sınırından Kaf dağlarına ve Volga İdil'ine kadar olan yerlere hâkim idi."

Bu çok geniş il hanlık, şimdiki Fransa ya da İtalya gibi tam birleşmiş bir devlet ve millet değil, Almanya, Avusturya gibi müteaddid hanlar, muhtelif kavim ve kabileler mecmui idi; İl hanlık bir nevi düvel-i müttefike halinde idi. İl hanları hagan (hakan) kaan diye de adlandırıyorlar; bunun manası hanların hanı, şehinşah demektir. Vakıan hakanların egemenliği altına giren kavim ve kabilelerin her birinin başında "han" ünvanlı kendi hükümdarları bulunuyordu, yani her kabile kendi muhtar idaresini koruyor, kendi idarelerini kaybetmiyorlardı. Cengiz Han bu ayrılıkları, bağımsızlıkları bitirip hakanlığa tabi hakları "Gök Moğollar" ismi ile birleştirip bir merkezi padişahlık kurmaya çalışsa da, tam muvaffak olamadı.

İl hanlık nisbi intihâbdır. "Kurultay" il hanları seçiyordu. Kurultay diye "tarhan"ların, yani hizmet ve vergisiz

yer sahiplerinin toplantısına deniliyordu. Tarhanlar il hanı seçerken, seçilecek kişiye kendi haklarına riayet edeceği, yasak ve töreyi koruyup onlara boyun eğeceği konusunda and içiriyorlardı. Bununla birlikte il han dahi başka hanlar gibi âdet ve kanûna göre görev yapmak mecburiyetinde idi.

Böyle olsa da, il hanın Türkler arasındaki hürmet ve itibarı çok büyük idi. İl hanlar (Tanrı kuvvet ve gök oğlu) diye de adlandırılıyordu; il han tebaası karşısında mukaddes ve mübarek telakki ediliyordu.

Hanlar ve hakanlar andlarını tutuyorlar mıydı, âdet kanûnuna itaat ediyorlar mıydı? Bu konuda Cengiz Han ile oğlu Batu Han hakkında şu malumat var: Cengiz ömrü boyunca yasak ve törenin bendesi oldu; en şiddetli emirleri, en kanlı işleri, yasak ve törenin tamamı tamamına icrasından ibarettir. Batu veziri Sabutay'ın daima hatırına getirmesi nedeniyle âdet ve kanûndan bir parmak dahi ayrılmadı.

Yukarıda yazılanlardan anlaşılmaktadır ki, eski Türk han ve hakanları şimdiki manası ile meşrutiyetli devletler olmasa da, tamamen keyfi istibdatlar da değil idiler. Yasak ve töre yani eski âdet ve kanûnları, hükümdarın mukayyed yani kanûna tabi olmasını ve idare-i hükûmetin en mühimi olan hükümdar tayininde bir kısım halkın karışmasını buyuruyordu.

İslâm nazarında devlet dini ve avami bir cumhuriyettir. İslâm'a göre din ve millet birdir; İslâm Nasranîyet gibi beynelmilel bir din olmayıp vahdettir; heyet-i İslâmiye bir devlettir.

Devlet-i İslâmiye'nin merkez hükûmeti Mekke-i Mükerreme mukaddes şehridir ki orada mübarek Kâbe-i Harem-i Şerif kâindir. Her gün beş defa Kâbe'ye dönüp namaz kılma, gidilebilse ömürde bir defa gidip Kâbe'yi ziyaret etme, her bir Müslüman mümine farzdır.

Bütün dünyada ancak bir tane Müslüman devleti olabilir, bu devletin başında imam veya halife bulunur.

Şeriat "Müslümanlar bir imam tarafından idare edilmesi gerekir. İmam ancak bir tane olabilir" diyor. İşte işbu asıldan, cumhuriyet-i İslâmiyenin sadece bir kişinin idaresi altında olması (dünyada iki veya daha ziyade hükümdarlı devletler de bulunmuş) ve de bütün dünyada sadece bir tane Müslüman devleti mevcut olup, ehli İslâm'ın türlü devletleri arasında parçalanmaması lüzumu istintac kılınmaktadır. Vakıan İslâm uleması, İslâm devletinin bir veya birkaç olması hakkında çok fazla mübaheseler yapıp, türlü reyler vermiş olsalar da, yukarıda zikredilen rey, zannımızca en mantıki ve en makuludur.

İmam muntehabdır. İmam seçmeye "biat" denilmektedir. Biatı yapanlar, bir başka türlü söylemek gerekirse imamı seçen "ehlü'l hil vel- akid" tesmiye edilen ümmet nümayendeleridir. "Ehlü'l hil vel- akid"in içtimaî vakarları bir tarife göre "icma-i ümmet" olduğundan, imam icmai ümmet ile seçilen olmaktadır. "Ehlü'l hil vel- akid"in kimler olduğu bugün muayyen olmadığından bazı kişiler (meselâ müverrih Murad Bey) icmai ümmet sözünü lagvi manasına alıp, imamı bütün ümmet seçer, yani imam umumî oyla seçilir deseler de bu vak'a da doğru değildir. Zira ilk biat (ehli İslâmin Hazret-i Peygamber'e biatı) açık ârây-ı umumî suretiyle olsa da, birinci halifeden başlayarak intihâb biatlarına bütün ehli İslâm iştirak edemedi. İmam intihâbı kaidesine asıl temel olacak hukfay-ı erbaanın vecn-i intihapları bir türlü olmadı. Hulâsa "cumhuriyet-i İslâmiye'de" reis-i cumhur seçme kanûnu tamamen muayyen değildir.

Seçim kaidesi tamamen muayyen olmasa da, şeriat seçilecek namzedler hakkında muayyen şartlar koymaktadır: Müslüman olmak, erkek olmak, akıl baliğ olmak vs.

Seçilen imamın cemi işlerini şeriat seçip vermektedir.[29] Binaenaleyh imamın nüfuz ve iktidarını gayri mahdud de-

[29] Fakih en-Nesefî imamın hizmetlerini 12 maddede vermektedir: 1-

mek doğru olmaz. Şeriatın imama buyurduğu hizmetlerine bakılırsa imam da kuvve-i teşriye yoktur; imam şeriat yapamaz. O şeriatın buyruğunu harfi harfine icra ile mükelleftir.

İmamın memuriyetini icra hakkında gayri diğer Müslümanlardan fazla hiçbir hak ve imtiyazı yoktur. İmamın şahsı mukaddes değildir. Halife-i Resulallah vekil, İsa gibi (Hristiyan itikadınca) davalarda bulunamaz, zira İslâm halk ile mahlûk arasında hiç bir vasıtayı kabul etmemektedir. Cumhuriyet-i İslâmiyenin dinliliği esas şeriat olan "Kur'an"ın ilahi ve dinî olmasındandır. İmam efalinden Allah ve Müslümanlar indinde mes'uldur. Allah indinde mes'uldur, zira ahirette mahkeme-i ilahiye huzuruna çıkacaktır; Müslümanlar indinde mes'uldur, zira imamlıktan azl edilip ceza alması Müslümanların elindedir. İcma-i ümmet, imamı seçtiği gibi düşürebilir de.

Azledilen imam vefatına kadar makam-ı imamette kalabilir, yani hizmet-i imamet ömürlüktür.

Şeriat kuvve-i teşriyiyeyi imama vermiyor, dedik; öyle olunca devlet-i İslâmiye'de şeriat kanûnunu kim yapar?

Malum olduğu üzere, şeriat-i İslâmiyenin menbaı *Kur'an*, sünnet, icma ve kıyastır. *Kur'an* kelam-ı Allah'tır. Hazret-i Muhammed (s.a.v.) hatm-u nebiyyin olduğundan ondan sonra vahyi ilahi ile şeriat kurmak imkânı yoktur. Resulullah vefat etti, ikinci menba-i şeriat olan sünnet Resulullah da munkati oldu. Böylece vefat-ı peygamberden beri menba-i teşri icma ile kıyastan ibaret kaldı.

Bazı fükehanın sözlerine bakılırsa, bu menba da kurumuştur: Bab-ı içtihat kapanıp, icmai ümmet ve kıyas el-fukaha artık bağımsızlık kalmamıştır. Ama bu düşünce doğru olsa İslâm devletinin kuvve-i teşriinden mahrum kalması gerekmektedir. Bir devletin kuvve-i teşriiyesiz

---

Halkın şeriatı uygulamasına bakar, 2- Hadd-ı şer'ileri tayin eder, 3- Hudud-u İslamiye'yi taarruz-u a'dâdan hıfz ve siyanet vs. (YA)

hayat sürebilmesi ise muhaldır; her devlet kanûnlarını mütemadiyen tağyir ve tebdile sünnetullah ile mecburdur. Bab-ı içtihadın bilfiil kapalı olması imkân haricindedir.

Binaenalâ zalik devlet-i İslâmiyenin kuvve-i teşriiyesi icma-i ümmet yani bir nevi parlamento ile kıyas-ı fukaha yani Rusyaa devletindeki senatoya benzeyen bir nevi müessesedir.

Şeriat, Müslümanlar arasında fark görmemektedir. Ehl-i İslâm hukuk-u medeniye ve siyasiyece müsavidirler. İslâm, zaman-ı zuhurunda mevcut olan aristokrasiyi yok etmeye çok çalıştı. Şeriat, reis-i cumhur olan imama da, başka Müslümanlardan fazla hak ve imtiyaz vermemektedir.

İslâm'ın müminler arasında kabul ettiği fark fakat ilim bakımındandır: "Hel yestivellenine yalemûne vellezine lâ ya'lemûn", "el-Fazlu bi'l-ilimi vel-edebi lâ bi'l hasebi ve'n-nesebi" ama bu temyizde ulemanın hukukunu artırmamaktadır.

Vakıan şeriatta, şimdiki müsavat ve avamiyet esaslarına hilâf birkaç madde yok değildir; şeriat, kadınlarla erkekleri tamamen müsavi görmüyor, Müslümanlardan kul olmasına izin veriyor, imamın Kureyş'ten olmasını istiyor...

Bununla beraber, İslâm avamiyete çok meyyaldir; bütün Müslümanları kardeş itibar etmektedir: "Alinneme'l-mümihûne uhretün" cumhuriyet-i İslâmiye'ye avami denilmekle zannımca hata edilmiş olmaz.

Mütelaat-ı sülefadan malum olmaktadır ki şeriatca devlet, sadece meşruti bir padişahlık değil, en büyük hükûmet kuvvetlerine (hükümdar seçme, kanûn yapma) ehl-i İslâmın kendine bıraktığı avami bir cumhuriyettir.

İşte töre ve şeriatın idare-i meşrutiyeye nazarlarının hulâsası: Birincisi ruhunda muhalif değil, ikincisi ise doğrudan doğruya emretmektedir.

"Dârülhilâfet yolundan I"

Vakit, sayı 380, 9 Ekim 1908, s. 2.

Doğrusunu söylemek gerekirse Devlet-i Osmaniye'nin bölünmesi beklenmeyen bir iş değildi; taksim, artık çoktan başlamıştı. Hatta Baron Aehrenthal'ın Bosna ve Hersek'i resmen Avusturya'nın diye konuşması, Ferdinand'ın[30] kendisini müstakil Bulgar çarı diye ilan etmesi, bilfiil bir şeyi değiştirmiyor; Bosna ve Hersek 30 yıldan beri fiilen Avusturya'nın idi. Bulgaristan ve Şarki Rumeli de 25-30 yıldan beri fiilen müstakil idi. Şimdi bundan 30 yıl önce alınıp satılan yerlerin kanuna hilaf bir surette satış sözleşmesini düzenlemek istediler. Bu sözleşmeye para almadan satan da imza koyar mı? Şahidler bulunur mu? Şahidlere çok mu rüşvet vermek gerekir? Bu soruların cevabını şimdilik bir tarafa bırakıyorum. Çünkü cevap verecek malumatım yok. Gerekli malumatı toplayabilirsem yazarım.

Türkiye'nin bölünmesi beklense de, Türkiye'nin değişmesi, yani Türkiye'de genç Osmanlılar tesiri ile saltanatın meşrutiyet vermesi, bir de beklenmiyordu.

Ben Türk yerlerinde çok ömür geçirdim, Genç Osmanlılardan tanıdıklarım da vardı. Genç Osmanlıların gazetelerini okudum. Hareketlerini de inceledim; ama 1908 yılının yazında bir iş yapabileceklerini beklemediğim gibi, hatırıma getirdiğim de yoktu... Şunun için İstanbul'da

---

[30] Ferdinand Karl Leopoid Maria (1861-1948). 1887-1908 yılları arasında Bulgaristan prensi, 1908-1918 yılları arasında bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı.

hürriyet ve meşrutiyet haberini işittiğim zaman çok fazla korktum. Bazı dostlarım bana muhafazakâr deseler de, ben kendimi hürriyetçi diye biliyorum. İlan-ı hürriyetten korkmam aslında hürriyeti sevmememden değildi, belki Balkanlar'daki en küçük bir değişiklik hariçten tesirsiz olmaz hem her bir değişiklik daha da başkalarına sebep olur, diye gümân etmekten idi. Vak'a bana, nedendir, Makedonya'daki Osmanlı askerlerinin, silah ve kılıç kaldırıp sultandan hürriyet ve meşrutiyet istemeleri ile Almanya ve İngiltere'nin Astirtin savaşı arasında büyük münasebet var gibi görünüyordu. Öyle olunca, İngiltere'nin şarkta kuvvetlenmesine Almanlar kayıtsız kalmayacak, çok zorlukla korunan Balkan muvâzeneti tamamen bozulacaktı.

Öyle de olsa, İstanbul'daki sevinçler, temaşalar, bayramlar bana da tesirsiz kalmadı. Gazetelerimizden birisinde, Osmanlı inkılâbı hakkında biraz soğuk şeyler yazsam da, oraya gitmek, hürriyet bayramını görmek istiyordum. Çok teessüf ediyorum. Türlü maniler çıktı, o zaman gidemedim. Yaz bayramına geciktim. Şimdi artık, güz günleri geldi, İstanbul'un gökyüzünü kara bulutlar kaplamaya başladı; her gün insanın içini karartan yağmurlar yağıyordur.

Gönül bir defa yerinden oynadıktan sonra, tutmak mümkün değildir. O zamanlar niyet edilen sefere bugünlerde çıktım. Hürriyet bayramlarını göremesem, ramazan bayramını görürüm dedim ama asıl maksadım yaz ve güzün siyasî ahvalini iyi anlamak, sebeplerini öğrenmeye çalışmaktır. Bunun için maceranın geçtiği yerlere göz atmak, işe karışan kişileri görüp konuşmak istiyorum. Maziyi, hâlini belki istikbalini bir derece öğrenmek için Allah yardım ederdi.

Hiç kimseye hafî değil, Osmanlı Türkleri ile Rusya Türklerinin ekseri manevî olsa da rabıtaları çok fazladır. Osmanlıların, Devlet-i Osmaniye'nin hayatına, istikbaline taallûklu işler, bizim için de ehemmiyetlidir, hem çok

ehemmiyetlidir. Devlet-i Osmaniye'nin şu ağır günlerindeki hayatını yakından ve mümkün kadar doğru bilmeliyiz.

Unutmayalım okuyucular, biz artık şimdi Rusya'nın idare-i hükûmetinde sesi olan ehilleri, vatandaşları. Bizim yüzlerce seçmenimiz, ondan fazla mebusumuz var; dâhili ve haricî siyasette hükûmete düşüncemizi dileğimizi, taleplerimizi bildirmeye hakkımız var...

"Dârülhilâfet yolundan" ve "Darü'l hilâfetten" yazıp göndereceğim yazılarım makaleler değil, hatıralar olacak, yani acele olarak, çok fazla düşünmeden, tertip ve nizama çok fazla dikkat edilmeden yazılacak. Arada asıl maksada taallûksuz haberler olursa ayıplamayın.

İşte bu gibi haberler: Karantinadan kaçmak, Romanya üstünden gitmek için Moskova'daki Romanya konsolosluğuna pasaportuma vize almak için girmiştim. Konsolos konuşmayı çok seven bir Fransız idi. Pasaport hazırlanana kadar Türkiye ahvalinden bahsetti: Savaş olmaz, kongresini beklerler, Türkiye her zaman olduğu gibi rızalık gösterir... Konsolos Bey zengin tüccar, kokulu yağlar ve sabunlar satan Ralli firmasının sahiplerinden, siyasî düşünceleri yeni bir şey öğretmese de ticarî fikirlerinden belki Tatarlara fayda olur: "Orada Avusturya malına boykot uyguluyorlar, bizim firmanın performansını arttıracağım, işte şimdi İstanbul ile iyi iş yapıp, büyük faydalar alınacak zaman..."

İstanbul'a Avusturya çok fazla şeker gönderiyordu; kısa zamanda, iş yapabilecek gözü açık ve cesaretli bir tüccar, bu günlerde, şeker ile çok büyük işler yapabilir. Kıyafeti tüccar olduğunu haykırıp duran arkadaşım Apanayev'e bakıp, bozuk Rusçası ile: "Nasıl, cesaret edebilir misiniz?.." Ben kendim de birkaç batın tüccar ailesinden olsam da, ticaretten hiç hazzım yok. Öyle olsa da, konsolosun sıcak konuşmasından birkaç saat önce de arkadaşım da, "Şakir Hamidov"un yaptığı kibritleri görünce ben de söylemiştim: "Abdullah, İstanbul'da Türkler çok sigara iç-

seler de kibrit yapmayı bilmiyorlar. Bütün kibritler Avusturya Almanları tarafından yapılıyor. Şimdi Avusturya malını alanları dövüp, boykot ediyorlar. Şakir Abi'ye yazalım mı? İstanbul'a üzerinde Türkçe yazılar yazılmış Tatar kibritleri gönderse, bu günlerde çok fayda yapar idi..."

Bu düşüncemizi Ralli firmasının temsilcisi onayladığından, artık bir de çekinmeden, tüccarlarımızın nazar-ı dikkatlerine İstanbul pazarına celp etmeye cesaret ediyorum... Vallahu a'lem bi's-sevab!

Kiyev, 1 Ekim 1908

"Dârülhilâfet yolundan II"

Vakit, sayı 385, 9 Ekim 1908, s. 2-3.

Eski Arap kitapları ve onlardan kopya edilip, onlara benzetilip yazılan Türk ve Tatar kitapları, bir meseleden güzelce bahsederken istitrâd kabilinden (ne ot togo ne otsevo)[31] diye o meseleye bir de bağlantısı olmayan bir mübahis karıştırırlar. Ben de bu kere izin verirseniz Arap usulünce yazıyım: Geçen mektubumda Osmanlı ve Balkan işlerinden bahsetmeyi vaad etmiş olsam da, hem o işler bu günlerde çok ehemmiyetli görünse de, Türkler ile dolu bir kahvehaneden istitrâd kabilinden olarak, tamamen başka şeyler hakkında söz açayım.

Herhâlde hepiniz biliyorsunuzdur, Rusya'nın kıble taraflarında küçük Ruslar denilen bir halk yaşamaktadır. Bunlar kendilerini 20-30 milyon hesap ediyorlar; en hakiki Rus biz, derler; büyük Rus'u Tatar, Çirmiş, Çuvaş falan ile karıştırıp, saf Slavyanlığı kaybetmiş diye aşağı ve hakir görürler. Büyük Ruslar, bilakis, küçüklere, kendilerinin dili bozuk bir bölümü diye bakıyorlar; onları kendilerinden ayırmak istemiyorlar. Veliki Rus-Mala Rus,[32] başka türlü söylemek gerekirse, Moskoviç, Hohol[33] nizâsı, Rus-

---

[31] Asıl mevzudan olmayıp, münasebeti gelmişken söylenen söz.

[32] Velikiy Rus, kuzeyli Rus, malıy Rus, güneyli Rus. Velikiy aynı zamanda büyük, malıy ise küçük manasına da gelmektedir. Bu tabirlerin XIII. yüzyılda Rusların yaşadığı coğrafî bölgeleri belirtmek için ortaya çıktığı iddia edilmektedir.

[33] Ruslar Ukraynalı erkeklere, eğitimsiz, köylü manasına gelen bu terimi

ya'da millî meselelerin ehemmiyetlilerinden birisi olsa da, benim bu arada onu tafsilâtıyla incelemeye vaktim de yok hevesim de, onu bağırsınlar, biz Tatarların orada ne işimiz... Ben fakat, küçük Rusya'da gördüklerimden bir ikisini kısaca yazıp geceyim.

İnsan Kiyev taraflarına gittiği zaman halkın nasıl değiştiğini sezmektedir: Burada kalabalık ve çabuk yürüyorlar, fazla konuşuyorlar, gülüyorlar, göğsü ağrıyormuş gibi, yüzüyle satıp, sesini çıkarmadan oturan uzun sakallı ağır insanlar çok az...

Hohol, Moskoviçi (Moskovalıyı) hiç sevmiyor, fıkra anlatıyor:

-Bizim misafirhaneye Moskovalılar az geliyor, çoğunlukla küçük Ruslar, Polonyalılar. Hem Moskovalı Kiyev'de ne yapsın!?

(Bu sözü misafirhane hizmetçisi çok acı bir istihzar ile söyledi) Burada onlara iş çok az: Onlar çok ağırlar, çok hilekâr, çok adetsizler, bir kelime ile ifade etmek gerekirse vahşiler! Moskovalının milyoneri de insan gibi konuşamıyor, bağırıp çığrışıyor. Hey, sen, buraya gel, ahmak! Medenî insan gibi konuşa biliyor musun!? Onlar hizmetçiyi insandan saymıyorlar, bir görmede "sen" diye hitap ediyorlar, iki kelimede bir ahmak diye bağırıyorlar; ayıkları da sarhoş gibi söğünüyor; kısaca söylemek gerekirse, vahşiler vesselam. Bizim küçük Rus'un en fakir köylüsü Moskovalının zengininden terbiyeli...

Hizmetçi, ağlamaklı sesle "Moskovalı"yı horladığı zaman, ben bizim Tatar tüccarını gözümün önüne getirdim ve hizmetçinin çoğu sözlerinin doğru olduğunu tasdik bile ettim. Vak'a büyük Rus da onlara benzeyen Şimal Türkü de çok adetsiz, çok terbiyesiz. Mala Rus Avrupalı, terbiyeli olduğu çabuk anlaşılıyor: Elli tin[34] bahşişi beğenmeyip

---

kullanıyorlar, bayanlara da hohluşka diyorlar.

[34] Tatarca kuruş.

arkandan söğen Moskova garson ve komileri Kiyev de hiç yok, Kiyev'deki kapıcılar çok terbiyeli!

Rus'u ve onları iyi temsil eden komşularını yani Çuvaş, Çirmiş belki de Başkurt ve Tatarlara karşı bu söz doğru olabilir. Ama garbî kavimler için yani Alman, İsveç gibi başka cinsten, kuvvetli medeniyetten olanlara Rus'un etkisi az. Hatta Polonyalı, Mala Rus gibi kendi cinsinden olanları da temsil edemiyor, onların hepsi Rus'a, Rus medeniyetine başka gözle bakıyorlar; hatta cenuptaki Türk medeniyeti de, Rusluğa karşı kendini korumaktadır. Doğru söylemek gerekirse ben bunu beklemiyordum. Odessa'dan uzak olmayan, fakat Türkçe konuşan Bulgarlarla karşılaştım. Gagauz diye adlandırılan bu Bulgarlar, Türk hâkimiyeti altında kendi dillerini unutup Türk dilini kabul etmişler; elli, altmış yıl önce Boğdan Beyliği'ne, otuz, kırk yıl evvel Rus İmparatorluğu'na tebaa olsalar da, Ruslar mektep açıp Bulgarca ve Rusça öğretmeye çalışsalar da, şimdiye kadar iki Slavyan dilini de öğretmek nasip olmamış, yalnız Türkçe konuşuyorlar. Ben onlarla konuşurken bir jandarma komiseri gidiyordu:

"Ahmaklar, size Rus mektebinde Rusça çok iyi öğretiyorlar, niye konuşamıyorsunuz?"

On sekiz yaşlarında bir yiğit gülerek bozuk Rusçası ile cevap verdi:

"Batuşka (babaanne) bize kilise Slavyancasını çok iyi öğretti ama o dille konuşmak çok zor!"

Rusya'nın cenubunda Bulgarca bilmeyen Bulgarlar olduğu gibi Grekçe bilmeyen Grekler de var. Kırım'a hanlar zamanında hicret edip gelen Anadolu Grekleri, Türkçe-Tatarca konuşuyorlar, okuyorlar, yazıyorlar, dua kitapları, İncilleri, Zeburları hepsi Grek harfli Türk dili ile yazılmış! Bu hallere bakınca dilimizin kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır: Slavyan dili gibi çok zengin, Grek dili gibi çok eski

zamanlardan beri büyük edebiyat sahibi olan dilleri de yenmiş.

Bu yerlerde dilimizin eserleri bakî olsa da, çoktan değil kaybolan Osmanlı hâkimiyetinin izi bir de kalmamış denilecek kadar. Berlin Muahedesi'ne kadar Devlet-i Osmaniye'ye tabiî bir prenslik olan Romanya'nın Galats[35] şehrinde, dört beş evden başka Türk yok, bunlar da Romanya krallık olduktan sonra ağaç ticareti için Trabzon'dan gelen tüccarlar. Bir zamanlar en önemli bölümü tamamen Osmanlı elinde olan Tuna nehri, şimdi tamamen Osmanlıların elinden çıkmış, Tuna suyuna Osmanlılar kadar, belki de onlardan fazla kan akıtan Ruslar da Tuna'dan bir şey alamadılar, nehrin bu bölgelerinde iki yanına dizilen, Ulahlar, Bulgarlar, Sırplar da çok az faydalanıyorlar; gerçekte Tuna'nın şimdi sahipleri Almanlar ve Macarlar. Tuna kayıklarının, gemilerinin çoğu Avusturya-Macaristan'ın; Tuna suyu sadece onların elinde, Türkiye'nin siyasî tebaalığından kurtulan Tuna, küçücük padişahlıkları, Avusturya-Macaristan'ın iktisadî esaretine girip kalmış...

Biz de Galats'dan Çernovoda'ya kadar Avusturya gemisinde gittik. Geminin mürettebatı Tuna ahvalinin aynada yansıması gibi idi; birinci kaptan Alman, ikinci kaptan Macar, matroslar Hırvat, Sırp, Bulgar, Boşnak, Türk... Kaptan muavini ile birlikte maslahat edip, matroslara bağırıp, emir ederek onları it gibi çalıştırıyor...

Gemide yolcu olarak her çeşit Slav halkları vardı. Çok fakir, çok miskin Sırp köylüleri; tembel, sakin, küçük, faal Bulgar tüccarları, Bulgar kardeşlerine ikonlar, saten basması çar resimleri satmaya giden, kaba giyimli, uzun sakallı, çok kirli Tula Rusları... Bulgar hepsine gülüyor: Rus'u ululayarak maskara ediyor: Sırp'ı Avusturyalılarla birlikte hücum ediyoruz diye kudurtuyor; sonradan bize bakıp, Slav kardeşlerinin arkasından dilini gösteriyor.

---

[35] Romanya'nın doğusunda bir şehir, Osmanlı döenminde adı Kalas idi.

Bu sakin, tembel, Bulgar'ın Avusturya gemisi üstünde Slav kardeşleriyle olan münasebeti, Knezleri Ferdinand'ın siyasetine benzemiyor mu?

Köstence, 9 Ekim 1908

"Dârülhilâfet yolundan III"

Vakit, sayı 387, 28 Ekim 1908, s. 2-3.

Şimdi de istitrâdı bitirmek mümkün değil: Sebebi şu ki Türk yurduna, Darü'l hilâfete gidemiyoruz. Karantina bekleme cefasından kurtulduk deyip doğru Odessa ya da Sivastopol üzerinden gitmeyince, sağa dönüp, Romanya'ya girmiştik. Girmesine girdik, ama çıkamıyoruz, yatıyoruz. Çeşitli gemi acentelerini dolaştık, Avusturya, İtalya, Fransa, Rusya'dan gelenleri almıyor. Romanya: "On beş gün kadar, bizim padişahlıkta misafir olup, Rusya'nın kolera kurtlarından temizleniniz, ondan sonra belki alırız..." dedi.

-Sonra bizim kolera kurtları Romanya halkına ziyan getirmesin?

-Biz o kadar korkak değiliz, sınırdaki dezenfekte bize yeter; bütün Avrupa'da da böyle, dezenfekte ve tabip kontrolü ile kifayet ediyorlar, ama Türkiye'de, Bulgaristan'da öyle değil, hem dezenfekte yapıp, hem doktora muayene ettiriyorlar, onun üstüne de beş gün, karantinada bekletiyorlar. Görüyorsunuz, Türk ve Bulgarlara kolera kurdu özellikle yapışıyor!..

Şimdi ne yapmalı? Köstence gibi bir şehirde 15 gün yatmalı mı? Geri dönüp Rusya'ya gitmeli mi? Osmanlıların dediği gibi, yağmurdan kaçarken doluya tutulduk!..

Böyle çok konuşunca, Romanya gemileri acentesi biraz yumuşadı. Romanya'ya girdiğimize beş gün dolduktan sonra gemiye almaya karar verdiler. Bilseniz bu vaade ne

hadli sevindik: Romanya sırat köprüsünden geçip, İstanbul cennetine girmiş gibi olduk. Acenteden çıkıp, rahat gönülle Köstence şehrinde dolaşmaya başladık.

Köstence 30 yıl önce tamamen Türk elinde idi. Halkı Ulahlar, Bulgarlar, Türk ve Tatarlar idi. Ebi Padişah (II Katerina) Kırım'ı aldıktan sonra Kırım Tatarları, İslâm yurdu diye Dobruca'ya hicret ettiler; böylece Dobruca'da Kırım Tatarları çoğaldı. Geçmişteki Türk savaşından sonra, Dobruca Romanya'ya verildi, yetmiş, seksen yıl önce bu yerlere gelip, çok zarar gören Tatarlar, yine İslâm yurdu diye Anadolu'daki Yenişehir ve Eskişehir'e kaçmaya başladılar. Dağılıp gittiler. Darü'l harpteki ehli İslâma koleradan fazla ziyan veren hicret vebası hakkında, şimdiye kadar çok fazla yazıldığı için, tafsilâta girmiyorum.

Şimdi Köstence'de Tatarlar da Türkler de çok yok; 30 yıl evvel Müslüman şehri olan bu yer bu günde tamamen bir Rumen şehri... Şehrin bir kenarında Tatar mahallesi var: evleri küçük, sokakları pis. Şehrin ortasında, deniz boylarında, Rumenler, Bulgarlar, Rumlar oturuyor. Bu bölgeler tamamen Avrupaî: büyük güzel evler, yazlıklar, oteller, geniş temiz asfalt edilmiş sokaklar, meydanlar, hatta Roma şuarâsından "Ovid"in bir heykeli dahi var! Otuz yıl önce bu taraflar şimdiki Tatar mahallesinden daha kötü imiş, 30 yıllık Rumen hâkimiyeti bu kadar değiştirmiş! Değiştirmiş ama eski hâkimlerini, dünyada yaşamayı bilmeyen Müslüman Türk ve Tatarları Türkiye'ye veya şehir kenarlarına kovup!..

Tatarların hicret vebasından kurtulup kalanlarının da çoğu çok fakir: Hemen hemen tamamı yerlerini topraklarını satıp bitirmişler... Allah'ın hükmü, Tatar halkı yer satmaya çok hevesli! Her hâlde hâlâ göçebelikten tamamen kurtulamamış olmaktan kaynaklanıyor bu... Romanya hükûmeti, Tatarların yer satmalarına, bir zamanlar Başkurtlara yapılan gibi, bunlara da satılamayacak yerler

verilmiş, yani yeri hükûmette bırakıp, bunlara faydalanma hakkı verilmiş.

Köstence'de iki-üç ev zengin Tatarlar da var, ama bunların zenginliklerinin de birkaç batına uzanma ihtimali Allahü'l a'lem... Bunun sebebi de bizim Rusya'daki gibi, çocuklar kabiliyetiz. Kazan'da uzun zamandır görünen bir hâl, miras babadan oğula kalmıyor, zenginden kâhyaya kalıyor; zengin çocuğu ekseri fakirlik adayı...

Öyle olsa da Köstence Müslümanlarının aydınları yok değil. "Aydınlar" zenginlerin çocukları; bunların bazıları İstanbul mekteplerinde bulunmuşlar, tamamen Avrupaî, çok şık giyiniyorlar, biraz Rumence konuşuyorlar, Türk ve Romen gazetelerini de karıştırıyorlar. Hepsi bittabi progresistler liberaller... Eğer "Tan"[36] neşriyatında bir-iki risale ellerine geçmiş olsa idi, şüphesiz, sosyalist de olurlar idi... "Aydınlar" bu hasletleri ile çok sevimliler, misafiri çok seviyorlar, açık gönüllüler, para sakınmıyorlar, hulâsa iyi yaşıyorlar...

Bizi iki akşam varyeteden varyeteye (Köstence'de restorana nedendir varyete diyiyorlar) gezdirdiler. Avusturya'nın artık çöplüğe terkedilecek dereceye gelmiş şansonistkaları,[37] tutuk, iğrenç sesleriyle, Almanca, Macarca, İtalyanca neler neler söylerken, biz Avrupa medeniyetine girmiş olmamızdan dolayı sarhoş idik.

Lâkin muallim Niyazi Efendi[38] bu varyetelere hiç ayak basmıyor. O bütün gençliğini fakat kitaplar arasında, gazetelere kapanıp, milletin terakkisini, istikbalini düşünüp, bazen milletine hitaben âli şiirler yazıp oturuyor. Şimdi

---

[36] Rusya'da 1905 İhtilali'nden sonra Müslüman gençler arasında ortaya çıkan sosyalist hareket, Ayaz İshakî, Fuat Tuktarov ve Şamil Muhammedyarov grubun temsilcilerinden bazılarıdır. *Tan* ve *Tan Yıldızı* isimli iki gazete de çıkarmışlardır.

[37] Fransızca kadın şarkıcı manasına gelen "chanteuse" (şantöz).

[38] Mehmet Niyazi (1878-1931) Romanya Türk-Tatarlarının önemli edebiyat ve cemaat hadimi.

de Köstence rüştiyesine müdürlük ediyor, orada milletini terbiye ediyor. Onunla çok ciddi meseleler konuştuk. O bana üç soru sordu: 1- Umum Türklerin ve Türkilerin en büyük hanları Cengiz ve Timur'un, Bulgar, Kazan, Altın Orda, Astırhan vs. hanlıklarının armaları var mıydı? Varsa nasıldı? 2- Umum Türklerden bahseden bir tarih kitabı yok mu, yoksa sizin taraflarda niye yazmıyorlar? 3- Türklerin umumî bir lisanı olacak mı?

Son iki soru hakkında bizim matbuatta çok yazılmış olsa da galiba birincisi hakkında hiç yazılmamıştı. Kazan'da Bulgar misafirhanesinin başına koymak için, Katanov'dan sorup Bulgar armasını öğrenmiştim. Ama Cengiz, Timur, Kazan ve Saray hakkında malumatım olmadığından, aklıma başka fikir gelmediğinden cehlimi itiraf ettim.

Köstence rüşdiyesini işiteli iki-üç yıl olmuştu, görenler methediyorlardı. 25-26 bin sum[39] harcanıp yapılan bu güzel mektebin binası gerçekten çok güzel, bina, mektep için yapılmış. Rusya'da mektep için yapılan Akmescit rüştiyesini görmüştüm, Kazan, Orenburg medreseleri ne kadar pahalı yapılsa da Köstence mektep olsun diye yapılmış... Köstence rüştiyesinde, hava güzel, temiz, odalar, döşemeler, mektebin mamurluğu insanın içini aydınlatıyor. Mektep sağlık şartlarına uygun olarak inşa edilmiş. Haritalar, resimler, levhalar, lâboratuvar malzemeleri, fizik aletleri yetecek kadar var. Şimdi eğitim cihetini mi soruyorsunuz?

Bu konuda müdür beyin sözlerini hulâsa edeyim: "Öğretmenlerimiz yok denecek kadar az; onlar da kısa süreli çalışıyor, birisi geliyor, diğeri gidiyor. İstanbul'daki karışıklıklar sırasında Jön Türklerden iyi öğretmenlerimiz vardı. Şimdi onlar da gitti. Öğretmenliğe hazırlanıp, bunu kendisine meslek edinenler hiç yok. Allah razı olsun, cemaat çalışıp bu güzel binayı yaptı, ama eğitim işlerine daima dikkat edenlerin sayısı az, çocukları mektebe veriyor-

[39] Tatarca, Rus para birimi ruble.

lar ve unutuyorlar. Herhangi bir sebeple okula çağırmasan hiç gelmiyorlar!"

Bizim bildiğimiz haller değil mi? Halimiz dünyanın her köşesinde aynı. Allah'ım neden böyleyiz?!

Vakit her zaman çabuk geçiyor, beş gün de geçip gitti, işte şimdi Allah'a şükür "Troyan" isimli Romanya gemisindeyiz, Karadeniz'in koyu mavi dalgaları arasında, saatte 30-35 mil hızla İstanbul'a sallana sallana gidiyoruz...

Gemide biraz mir-i Türkî de var, tanıştık, -iyi ama efendim, bu sakalları kesmeli!

Benim de, arkadaşımın da, çene sakalı var. Bu formada sakal Müslümanlara yakışmıyor, günah. Türk efendi, böyle sakaldansa sakalsız kalmayı tembihledi. Bizim hocalar küçük olsa da, sakal bırakmayı, sakalsıza mercuh görürler. Böylece bir mesele-i şer'iye orataya çıktı. Bakalım sonu nasıl olur?

Troyan Gemisi, 10 Kasım 1908

"Dârülhilâfet'ten I"

Vakit, sayı 398, 23 Kasım 1908, s. 3.

İstanbul'a geleli bir ay oluyor, hâlâ Dârülhilâfet'ten *Vakit*'e bir mektup da yazdığım yok... Bunun sebebini sadece tembellik olarak düşünürseniz iftira etmiş olursunuz, insan bir işi, bir şeyi uzaktan görüp çabucak tarif edebilir, ancak yakına gelince o işin ya da şeyin her tarafı, tafsilatı herkese görünmeye başladığında, iyice bakıp inceleyip, doğru tarif etmek, edebilmek uzun zaman istiyor. Rusya'da iken Osmanlı ahvalini, bir iki Rus gazetesinin kısa telgraf haberlerinden öğrenip, çabucak kendi faydaları için Devlet-i Osmani'yi mahvetmeye çalışan eski vezirler hilekâr Said Paşa, Genç Türklerin işleri çok iyi gidiyor, şimdi artık Osmanlı ülkesinin her tarafında "terakki ve asayiş berkemal" sadece düşman Avusturya ve Bulgar biraz işi karıştırıyor... Falan deyip, haber ve makaleler yazıyor olurduk! Lakin Türk vakayinin merkezi ve kalbi olan İstanbul'a gelince, baş dönüyor, düşünceler değişiyor, evvelki hükümler biraz başkalaşıyor.

İlk günler ben de çok şaşırmıştım, gözümün önünde her dakika değişen, çok renkli, çok sesli, hiç beklenmeyen levhalar geçince asabım, hissiyatım kayboldu, dinlemekle de çok yorulup, düşünmeye hiç kuvvetim kalmıyordu. Köprü başında *İkdam*, *Sabah*, *Şura-i Ümmet* diye bağırıyorlar, asker Beyoğlu caddesinde Namık Kemal merhumun "kalkın ey ehli vatan biz de şadan olalım, dinimizin uğruna biz de kurban olalım" şarkısını mızıkası ile çalarak geçiyor.

Otellerin, kahvehanelerin üstüne "hürriyet oteli", "meşrutiyet kıraathanesi" vesaire diye yazılmış, şu arada bir mollanın başına yüzlerce halk toplanıp hürriyet aleyhinde büyük temaşa yapıyorlar, hürriyet-i vicdaniye hakkından faydalanmak isteyen bir kadının kocasıyla karakol içinde, halkın gözü önünde öldürüldüğünün yazıldığı söyleniyor, bir zamanlar meşrutiyet ve hürriyet için büyük hizmetler veren meşhur Murad Bey, en korkunç bir reaksiyoner diye sövülüyor, eski bakanlardan bazılarının en hamiyetli en gayretli hürriyetçi oldukları rivayet ediliyor, şimdiki hükümet adamları Genç Türklerin en meşhur başkanları bilmem hangi kötü işlerle itham edilmekteler... Geliniz de bu çorbanın içinde hakikati arayıp bulunuz!

Bulamam, aksine başım iyice döndü, şaşırdım kaldım; birkaç gün bu asabî havayı teneffüs edip, şarhoş gibi fikirsiz gezdikten sonra, biraz fikrimi toplayıp, kendimce bir program, bir usul buldum. İşte programım: Çok görüp, çok düşüneceğim.

Size bu mektubu yazana kadar, büyüklerden, küçüklerden, mümkün kadar çok kişiyle görüşüp, konuştum, fakat sadece insanlarla iktifa etmeyip, vak'aları görmek de istiyordum, mesela bir yerde halk toplanmış, mesela bir yerde gösteri var, mesela bir yerde dövüşüyorlar, mukatele ediyorlar, şu yerlerde de hazır olmak lazım diyordum. Bundan başka payıtahtı, şehirleri görmek de yetmiyor, vilayetleri, köyleri de gezmek lazım, Anadolu çiftçileri, Kürt çobanlar, Arap bedevileri, Bulgar ve Rum cemaatleri vesaire hürriyet ve meşrutiyetten ne anlıyor, ne bekliyor, hangi maddî faydayı ümit ediyorlar, gidip, görüp öğrenmek lazım... Bu gibi müşahedelerimi toplayıp, onlar arasından çok düşünüp çıkardığım neticeleri yazacaktım...

Bize çok ağır şeyler okutacak diye korkmayın okuyucular: Ben bu programın yüzde birini bile gerçekleştiremedim... Yazmaktan muradım, sadece bir memleket ah-

valinin gerçekten incelenmesinin nasıl olması gerektiğini göstermek içindir.

Fransız İhtilali başladığı zaman bir İngiliz gelip, dolaşıp, Fransa hakkında bir kitap yazmış, şimdi de onun kitabı şu zaman Fransa'sını bilmek içinen iyi bir vesika itibar edilmektedir. Yum isimli bu İngiliz Fransa'da yıllarca durup, köy köy gezip, çok para sarfettikten sonra bu kitabını yazmış. O İngiliz'in aklı, ilmi hakkında bir şey de söylemiyorum, zira ucu bana gelip dokunup içimi yakar...

Öyle olsa da incelemeden, hiç düşünmeden yazmıyorum, çok sayıda kişiyle konuştum, biraz dolaştım, birçok vak'aya şahit oldum, hem bunların üstüne biraz fikir yürüttüm. İsterseniz konuştuğum kişiler ve gezdiğim yerleri söyleyeyim: 11 Temmuz'dan önceki hükümetin Sadrazamı hem Seraskeri Prens Sebahaddin Bey, şimdiki maarif nazırı, şimdiki dâhiliye nazırının çok yakın bir adamı, bir Müslüman şahlığının elçisi, Ahmed Midhat Efendi, Türk ve Rum gazetelerinden bir haylisinin baş muharrirleri, Genç Türkler erkânından birkaç kişi, "Ahrar" ve "Fedakaran-ı Millet" partilerinin başkanları, tüccardan, esnaftan, işçilerden mekteplilerden pek çok kişi, İstanbul'dan başka Bursa, Yenişehir, Bilecik şehirlerini bunlar arasındaki bazı köyleri de gezdim.

Mektubumun bu bölümü bizim tarafın mollalarının Buhara-i Şerif'e gittik, Damolla Asım el-Seyid Şerifcan el-Karakuli cenaplarına Hokand'a gittik, İşan Damolla Üstad Hasancan el-Çimkendî Hazretlerini ziyaret ettik diye övünmelerine çok benzedi. Bunun için kendi kendime gülüp utandım, öyle olsa da yukarıdaki paragrafı değiştirmek istemiyorum, dünyada herkese övünüyor ve alelumum halk da şu kadar ahmağa övünen kişiyi, övündükçe yukarı çıkarıyorlar! Delil mi soruyorsunuz? Neye lazım, Rusya Müslümanlarının son yıllardaki ateşli hareketini düşününüz: "Biz falan bakanı ziyaret ettik, çok misafirperver

davrandı, çok iyi karşıladı, sözümüzü çok dikkatli dinledi, elimizi sıktı, merdivenlerin başına kadar yolcu etti vesaire", "işte görüyorsunuz falan abinin önemini, bakanlarla el sıkışıyor, merdiven başına kadar yolcu ediliyor!..", "dışarıdan doçentlik teklif ettiler, ama kabul etmedik, şu büyük canlılığımız için arkamızdan yürüdüler, ama tenezzül kılmadık..." Bu gibi kişi neler yapmaz, istese bugün Tatarların başına bir şeyhülislâm bile koyabilir.

Benim maksadım ulular meclisinde bulunduk, el sıkıştık deyip övünmek değil, malumat menbaalarımın, gözlemlerimin Osmanlı cemiyetinin hangi tabakalarında bulunduğunu göstermek, hem gerekli tarafı da sadece bu; aldığım malumatların birazını aynen naklederim, okuyucular kendiliklerinden ve benim mutalaalarımdan netice çıkarırlar, benim mutaalalarımda yanlışlık olsa, bu materyallerle tashih ederler.

İstanbul, 10 Kasım 1908

"Türkiye'de Meclis-i Mebusan Seçimleri"

Vakit, sayı 409, 18 Aralık 1908, s. 2.

Üçüncü gün İstanbul seçimleri de bitti. Vilayetlerin çoğunda daha da önce bitmişti. Artık Türkiye'de seçilecek olan, üç beş kişiden fazla olmaz.

Vilayet seçimleri çok gürültülü geçti. Avrupa müverrihleri 30 yıl önceki parlamentoya halk vekillerinin vali emriyle gönderildiğini yazıyorlar. Vekillerin hepsini vali seçince, elbette hükümetin sözünden çıkmaları mümkün değil, bunun için palamentoya "şura-ı ümmet" yerine "şura-ı evet" diye ad takmışlar. Ama bu yıl öyle olmadı: Mebusların çoğunu hükümet değil, "cemiyet" seçtirdi. "Cemiyet" yani Genç Türkler, adı halk nazarında hükümetten farksız olsa da, aslında bir siyasî hiziptir.

Öyle olsa da halk habersiz olunca, kısa zamanda halkı hükümet işine karıştırma çok çetin olabilir. Bursa tarafındaki köylerden birisinde zengin köylülerin toplandığı bir kahvahaneye girip, şu sıralarda Bursa'da yapılmakta olan seçimlerden söz açmıştım: "Ne yapıyorsunuz? Kimleri, nasıl kişileri seçmek istiyorsunuz? Ne gibi hacetleriniz var?", "Büyüklerimiz seçerler, ne gibi hacetlerimizin olduğunu da onlar bizden iyi bilirler."

Sözü biraz daha uzatmak istemiştim. Köylüler yavaş yavaş kalkıp gitmeye başladılar.

Sadece Müslümanların yaşadığı vilayetlerde partiler olmadığından, adaylar arasında şahsî nizalar oldu, ama Ermeni, Rum, özellikle de Rumların karışık olarak yaşa-

dığı vilayetlerde millî nizalar çok oldu. Bu nizaları ve neticelerini bilmek çok çetin, çünkü İstanbul gazeteleri hiç yazmadılar desem yalan olmaz... Doğrusunu söylemek gerekirse, İstanbul gazetelerinin şimdiki hali de, "devr-i istibdad"dan çok az farklı, şimdi de halkı aldatmaya, bütün Türkiye'de "asayiş berkemal" diye göstermeye çalışıyorlar, gönülsüz işleri hiç yazmıyorlar.

İstanbul'da seçim savaşı, Rumlar ile Türkler arasında çok şidetli oldu. Türklerin kendi aralarında dahi ondan az olmadı. Rumlar yenildi. Türklerin kendi aralarındaki nizaları, asılda fakat şahsî idi, fakat biraz medenî görünmek için iki partiye bölünmeye çalıştılar. Birisi "İttihad ve Terakki", ikincisi "Fırka-i Ahrar". Bunlardan "Ahrar" yenildi. Hülasa, İstanbul'da "cemiyet" büyük başarı kazandı. İttihat ve Terakkiciler bununla övünüyorlar. Ben de onların bir ferdi olsam sevinirdim. Geçen seçimler çok açık gösterdi ki, Türk halkı hâlâ emir ve korkuyla hareket edip, şuur ve cesaret-i medeniyeye malik değildir...

Kısaca ifade etmek gerekirse, gerçek seçim olmadı. İstanbul seçmenlerinin birisine sormuşlar: "Kimleri seçeceksiniz?" Seçmen cevap vermiş: "'Cemiyet' kimi emretse onu. Kendim seçip neden vebale gireyim... Eğer cemiyet'in gösterdiği aday kötü olsa, günahı cemiyete olur, bana değil."

Bu söz doğru mu değil mi, bilmem; ama İstanbul Türk'ünün ahval-i ruhiyesini çok doğru göstermektedir, mesuliyetten kaçmak, binaenaleyh vazifesini yapmama...

İstanbul halkı seçimlere hiç ehemmiyet vermedi, fakat seçimlerden komik, "alaylar" (protestolar) çıkardılar. Güney halkları umumiyetle, oyun ve şaka seyretmeyi çok severler. Roma imparatorunun en büyük işlerinden birisi, halka seyredeceği oyunlar bulma ve hazırlama idi. Seyirlik güreşler, tiyatrolar, hangi imparator halkı neşelendiren oyunları çok ve usta yaptırsa, o kadar uzun zaman tahtta

kalıyordu! İtalya'nın, güney Fransa'nın maskaradaları,[40] İspanya'nın maskaradadan farksız cristo yürüyüşleri[41] bütün dünyada meşhurdur. İstanbul'da dahi önceden beri çeşitli alaylar, cuma selamlıkları, bayram alayları, sıra alayları falan olup gelmektedir ve halk çocuklar gibi bunları seyretmeyi seviyor. Halkın bu tabiatından faydalanmak için "sandık alayı" çıkardılar. Seçilen kişilerin isimleri yazılıp alındı, ağaç sandıklar yeşilli, kırmızılı, beyazlı çiçekler ile süslenip, arabalara konulup, yanlarına küçücük güzel kız çocuklarını oturtup (bunlar hürriyet timsalleri imiş) müzikler çalıp, sokaklarda yürüttüler. İstanbul'un sandığı çok olduğundan, alaylar da çok fazla oldu. Ve birisi ikincisinden fazla çalışıp, en sonlarında, sokaklara sığmayan ikişer kilometrelik insan kalabalığı hali aldı. Murur ve ubur kesildi. Alaya develer, kırmızı giyinmiş Araplar, Türk zeybek pehlivanları, renkli giyimleriyle Lazlar, Çerkezler, Kürtler vesaire karıştırıldı. Bunlar, çeşitli halkların hürriyet ve meşrutiyet sayesinde birleşip bayram yapmalarına örnek idi. Arabalarda, resmi giysilerini giymiş Müslüman molları, Rum Ermeni papazları, Yahudi hahamları kucak kucağa oturmuş gidiyorlardı. Pencerelerden çiçek ve şeker atılıyor, arabalardan, atlardan atıyorlar, her taraftan bağırıyorlar, el çırpıyorlar, müzik çalıyor, çocuklar şarkı söylüyor... Hülasa, ses, heyecan... İçinde bulunulan bu durum önce komik gelse de çocukların sesi, çeşitli dinlere ve milliyetlere mensup temsilcilerin kucaklaşması tesir ediyor...

Vilayetlerden gelen mebuslara da mızıka alayları düzenlense de "mebusan alayları", "sandık alayları" derecesine çıkmadı. Rumeli, genç, bilgili, isimleri bilinen kişiler seçti. Anadolu, yaşlı, yumuşak adamlar gönderdi. Anadolu'dan çok sayıda molla geldi. Bu I. Mebusan Meclisi'ndeki mollalar III. Duma'daki papazlardan az değil. Bunların

---

[40] Maskeli festival.

[41] İspanya'da uzun, konik şapkalarla yapılan dinî bir tören ya da festival.

içinde yeni fikirliler olsa da, ceza kanununu değiştirip göz yerine göz, kulak yerine kulak diyenler de fazla.

Mebuslardan birçoğu ile görüştüm. "Dârülhilâfetten" serisinde makalemelerimizi tafsil ile yazarım. Şimdilik şunu belirteyim: İşleri çok zor, kuvvetleri az, bütün iş 15-20 kişinin üstünde, onların da muallimlikleri, gazetecilikleri var, bıraksalar o taraf boş kalacak, gayri müslim mebusları görmedim. İktidarlıları var diyorlar. Lakin Türkler için onlardan fayda mı ziyan mı olur? Mebusan dairesi çok küçük, gazete muhabirlerine yer çok az. Yer almak için bir haftadan beri uğraşıyorum. Bu gibi küçük işler için bile araya adam koymak lazım! İki kere Dâhiliye Nazırını rahatsız ettim, vade eder gibi oldu... Allah izin verirse girmek nasip olsa ihtisatımı yazarım.

İstanbul, 2 Aralık 1908

"Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ının açılması"

Vakit, sayı 411, 25 Aralık 1908, s. 2.

Çok meşakkatle olsa da, Allah'a şükür, Meclis-i Mebûsân'ın açıldığı gün içeri girmek için izin kâğıdı alabildim. Her bir padişahlıktan sadece iki muhabirin girmesine izin veriyorlardı; böyle olduğu için, bizim Rusya'dan da iki kişinin girmesi gerekiyordu. Petersburg ajansı gibi resmî bir müessesenin temsilcisi, *Novoe Vremya*, *Rusya* gibi gazetelerin muhabirleri var da, bizim *Vakit*'e -İngilizcesi "Time" olsa da- sıranın gelmesi doğaldı. Hem eski zaman olsa, muhakkak yetmezdi de...

Kartı aldıktan sonra, bir aydan beri oyuncak mağazasının penceresine gidip, bakıp durduğu bir oyuncağı annesinin alıp verdiği bir çocuk gibi sevindim. Sevinilmeyecek gibi de değil, buradaki gazeteler, kaç günden beri "resmî iftitâh merasimi"ni yazıp yazıp bitiremiyorlar. Neler olmaz ki!

Kartı almak yetmiyor, o günkü meclis oturumuna katılmak için herkesin aynı giyinmesi ya da siyah elbise giyilmesi gerekiyor. Benim siyah elbisem yok. Bütün gün elbise aradım ve nihayet buldum, bu sevinçle sessiz bir uykuya yattım.

Çok erken uyandıysam da, bütün İstanbul benden evvel kalkmış, sokaklara dökülmüştü. Bugün aralığın dördü. Aralık İstanbul'da kış hesaplanıyor ve çok soğuk oluyor. Bu yıl kış erken geldiğinden, bir iki haftadan beri kar yağıyordu. Ama bugün tamamen bir yaz günü idi: Gökte,

yerde bulut yok. Gökyüzü açık, güneş parlıyor, sıcaklık 12 derece kadar, İstanbul halkında fala bakma, hayra yorma az değil, bana da onlardan geçmiş olmalı, hayırla tefe'ül ettim. Tabiat da bugünkü günü bayram ediyor dedim. Gök de, yer de Türklerin Meclis-i Mebûsân'ının açılmasına taraftar görünüyor. Ben böyle kısaca düşünmüştüm, ama İstanbul'un şehir gazetelerinin hepsi, havanın güzelliği üstüne çok uzun makaleler yazıp, çok ilginç neticeler çıkardılar.

Padişah öğle namazını sarayda kılıp, derhal çıkacak, Mebûsân'a gidecek kişiler padişah gelmeden bir saat önce toplanacak, program böyle düzenlenmişti. Öyle olsa da ben sokaklarda biraz yürümek için daha erken, saat onlarda çıktım. Mebûsân'ın bulunduğu Ayasofya meydanına doğru yürüdüm. Daha meydana 250 metre kala ileri gitmek mümkün değildi. Sokak insanlarla dolmuştu, iğne atsan yere düşmez. Bir arabacıya sordum, Mebûsân'a kadar götürür müsün dedim, kızdı. "Görmüyor musun?" dedi, "insanların üstünden mi gideyim?"

Şimdi ne yapmalı? Bu hadli meşekkatlenip, davetiye, elbise bulduktan sonra, yol bulamadım diye geri mi döneyim?

Aklıma bir fikir düştü. "Mebûsân kulübüne gideyim, tanıdık mebuslardan birinin arabasına otururum, mebuslara elbette yol bulunur," dedim, hem böyle yaptım.

Ne güzel tesadüf! Kulübe gittiğimde eski muallimlerden bir mebus arabaya binmeye çalışıyordu, rica ettim, kabul etti. Hem bu iş çok güzel bir iş olup çıktı, mebuslar uzun bir kafile olup, kulüplerinden Bâb-ı Seraskerî'ye gidiyorlar, orada toplanıp İstanbul'un en geniş, en büyük sokaklarından geçip Mebusan Sarayı'na gidecekler, bu meyanda mebus arabalarından birisinde yol boyunca İstanbul'u, halkının temaşalarını göreceğim...

İstanbul gazetelerinden birisi mebûsânın böyle Seraskerî kapısından gitmesinin sebeplerini yazdı: Birinci sebep halkın vekillerini daha iyi görmesi, ikincisi orduya misafir olup, oradan Meclis-i Mebûsân'a gidildiği zaman mebusları her türlü afetten saklama, ordunun şeref ve namusu üstüne olacaktır. Başka türlü söylemek gerekirse Meclis-i Mebûsân'ı ordu da koruyor.

Yalnız Ayasofya meydanı değil, mebûsanların geçtiği bütün sokaklar dolmuş. Başka zaman arabayla yarım saatte gidilecek yolu o zaman yaklaşık iki saatte geçebildik. Hem arkamızda, önümüzde atlı askerler yürüdüğü gibi, sokağın iki tarafına da askerler dizilmişti. Fakat halk askerleri yarıp sokağın ortasını da doldurmuştu. Bütün evlerin pencereleri, kapıları, bacaları, duvarların üstü, minarelerin şerefeleri, cami kapıları, ağaç dalları, hulâsa ayak basacak, elle tutulabilecek ne kadar yer varsa cümlesi insanlarla dolmuştu! Ayasofya'ya yakın evlerin pencerelerini bir günlüğüne 100-150 hatta 200 liraya kiralamışlar. Bütün bu çırpınmalar mebûsanları, padişahı daha da yakından görmek için!

Mebus konvoyu (150 araba) geçerken sokaktaki halk "Yaşasın Mebuslar!" "Yaşasın meşrutiyet!" diye bağırıyorlar, asker selamda duruyor, sancaklar sallanıyor, bando hürriyet marşları çalıyordu. Bazen bir mebusu halk tanıyıp ismi ile "Yaşasın Ahmed Bey!" "Yaşasın Rıza Bey!" diye bağırıyorlardı. En çok alkışlanan tabiî ki Rıza Bey oldu. Onun arabası Bâb-ı Seraskerî'den, Meclis-i Mebûsân'a kadar, kesilmeyen alkış ile geldi. Görenler anlatıyor, ağlıyormuş... Sebatının mükâfatına sevinip, ağlamaya yerden göğe kadar hakkı var.

Ayasofya meydanında arabalardan inildi, meydanın bir tarafına harbiye-i tıbbiye, topçu mektebi talebeleri dizilmiş, tüfek ve kılıçları ile selam duruyorlar. İkinci tarafta dârülfünun, mülkiye gibi yüksek mekteplerin talebesi ho-

caları ile mebusları selamlıyorlar. Onların arkasında, evlerde, Ayasofya'nın hesapsız kubbelerinde, duvvarlarında halk, halk, halk... Yaşlı Ayasofya bin yıllık ömründe böyle, bu kadar büyük bir alay görmemiştir. Meydanda yüzlerce bando grubu birleşip "Kalk ey ehl-i vatan!.." marşını çalıyordu, halk bir ağızdan müziğe katılıyordu. Arada bir yeniden "Yaşasın mebuslar!" sesi, Ayasofya'nın büyük kubbesinin üstünden, dört minaresinin şerefelerinden başlayıp, meydandaki on binlerce halkın yanından geçerek göğü titretiyordu.

Nihayet mebusan sarayına girdim.

İstanbul, 5 Aralık 1908

"Dârülhilâfet'ten II"

Vakit, sayı 412, 28 Aralık 1908, s. 2-3.

Nihayet meclis salonuna girdim. Yeni kiyafetleri, terbiyeleri ile İngiliz polisini hatırlatan polisler selam verip yol gösterdiler. Geniş aynalı, dar merdivenden yukarı çıktım. Dar sofada Maarif Nazırı Hakkı Beyi gördüm. İltifat gösterdi: "Giriş davetiyesi aldınız mı?" dedi. Muhabirler ve gazetecilere ayrılan bölüme gittim. Ben milletvekilleriyle İstanbul sokaklarını dolaşırken, kalemdaşlar gelip iyi yerleri seçmişler!.. İki geminin kuyruğuna tutunmak mümkün değil! Sonradan öğrendim. Birinci sıradakiler de benden dört-beş dakika önce gelip oturmuşlar. Rahat değil, milletvekilleri salonuna geçilen yer çok dar. Öyle olsa da sandalyeye çıkıp etrafa bakmaya başladım. Vekil efendiler, akıllı, gürültü yapmayan uslu mektep çocukları gibi sahne etrafına dizilmişler. Sesleri, nefesleri çıkmıyor. Yürümüyorlar da. Hatta sanki kımıldamıyorlar gibi. Ben Fransız, İtalya parlamentolarından başka bizim Duma vekillerini görüp vakarlı duruşlarına şaşırmıştım. Türklerinkiler Duma vekillerinden de bin defa ağır, sessiz, vakarlı. Meclis salonu dört köşeli. Avrupa parlamentolarının çoğunda olduğu gibi yarım daire şeklinde değil. Karşıda kâtiplerin yerleri. Hitabet kürsüsü tamamen başka parlamentolarda olduğu gibi, lakin stenograf sandalyeleri arkada ve uzak. Onlar vazifelerini biraz zor yapacaklar gibi görünüyor. Bugün başkan koltuğunun iki tarafına ayan azası, patrikler ve başka din ehilleri toplanmıştı. Bütün salon şu halde pa-

dişahın gelmesini bekliyor. Gazeteciler salonu gözetliyor. Bir şey görseler hemen defterlerine yazıyorlar. Rıza Bey, Sahip Molla ile görüştüm. Said Paşa ile de görüştüm... Yok, yok! Said Paşa kendisi görüşmek istedi, haber gönderdi. Görmediniz mi, nasıl bir teşrifat, Galip Paşa gelip, çağırıp, alıp gitti.

Dar ve sıcak salonda hareket az. Uykum gelmeye başladı. Ak sakallarının içine gömülmüş olan yaşlı mollalar özellikle hareketsiz oturuyorlar. Yoksa onlar da uyuyorlar mı? Salonda ak ve yeşil sarık çok fazla. Haydi sayalım! Saydık, elli kadar var. Bütün vekiller iki yüzden biraz fazla. Demek tam dörtte bir!

Dışarıda borazan sesi... "Selam dur!" Sultan geliyor! Lakin bizim locadan bir şey görünmüyor. Tören alayı Marş-ı Hamidiye çalmaya başladı. Demek meclis kapısına kadar gelmiş. Mızıka durdu. Demek kapıdan girdi. Saat tam bir. Artık sadece salonda değil, bizim gazetecilerin bulunduğu locada da ses yok. Dört yüz, beş yüz kadar halk nefes dahi almıyor desek de yalan olmaz. Bekliyorlar. Padişahlarını, onun söyleyecek sözlerini bekliyorlar... Sultan locası tam karşımızda: İyi göreceğiz.

Şehzadeler locasına altınlara batmış, altı çok güzel genç yiğit gelip girdi. Sultan Abdülhamid'in oğulları. Üçü oturdu, üçü ayakta duruyor. En sevimli oğlu Burhaneddin dönüp dönüp etrafı inceliyor.

On dakika geçti. Teşrifatçının her adımda bir temenna edip arkasından geldiği göründü. Ha! Demek Efendi! Sağ eliyle kılıcını tutan sultan, sert adımlarla yürüyerek kendi locasına girdi. Oturmadı, ayakta durduğu halde milletin vekillerine bakmaya başladı. Bütün vekiller ayağa kalktılar. Salonda şu derece sessizlik hâkimdi; sinek uçsa duyulurdu. Padişah ile millet birbirinin karşısında duruyor, birbirinin yüzüne bakıyor. İkisi de ayakta. Sözsüz ve hareketsiz duruyorlar. Bu hal çok uzun -sanki yıllarca sürdü-

dört dakika devam etti. Havada anlaşılmaz bir gerginlik hissediliyor. Padişah sağ eliyle fesini düzeltti. Yavaşca... Dakikalar geçtikçe, halin azameti artıyordu.

Şu sırada Başkâtip Cevad Bey duru bir sesle sultanın resmî nutkunu okumaya başladı. Salon donup kaldı. Nutukta ehemmiyetli birkaç nokta var: Birincisi, önceki vekiller meclisi devletin bazı ileri gelen kişilerinin gösterdiği maslahat üzerine kapatılmış ve Türkiye'de halkın meşrutiyet hukukuna sahip olması için mekteplerin, bilimin arttırılmasına itibar edilmiş. İkincisi şimdi bazı yüksek mevkilerdeki kişilerin meşrutiyete karşı çıkmalarına rağmen padişahın meclisi açtığı ve anayasayal idareye sadakatle bağlı olduğu... Üçüncüsü vekillerden ayan tasdikine layık kanunlar hazırlamaları (Dışişleri meselesine girmiyorum). İç reformlar hakkında ise sadece en umumî sözler var.

Nutuk okunup bittikten sonra Sultan Hazretleri kollarını ve başını sallayarak birkaç söz söyledi. Sesi çok kısık olduğundan bizim locadan bir kelimesi dahi anlaşılmadı. Sonradan matbuata verilen resmî metin şöyleydi: "Huzurumda meclisimizin açılmasından ve sizin hepinizi burada görmekten çok memnunum. Meclisin devam etmesini ve yaşamasını, güzel neticeler hâsıl etmesini Cenab-ı Allah'tan diliyorum." Sultan bunu söyleyince başını eğdi, vekiller de eğdiler. Sonra, sultan locasıdan çıkıp, kendisi için hazırlanan odaya gitti. Bu şekilde vekiller meclisinin resmî açılışı yapılmış oldu. Nutku resmî okunurken ses yok idi. Sadece "asıl kanunu değiştirmeden kanuna göre idare edeceğim," dediği yerde vekiller ve gazeteciler yaşaşın diye bağırıp alkışladılar.

Sultan salondan gittikten sonra, sadrazam vekillere "Sultanın rıza gösterdiği kanundan ayrılmayacağıma ant içerim" dedirtti. Bu ant Türkiye anayasacılığının Rusya ve Almanya anayasalarından liberal olduğunun kanunî

bir delilidir. Ant içtikten sonra geçici başkan hem kâtipler kendi yerlerine oturup "kaideye göre resmî başkan ya da reis seçilene kadar en yaşlı vekil geçici reis, en genç vekiller geçici serkatipler olarak bilgilendiler" kura çekilip bütün vekiller beş gruba ayrıldı.

Meclis ant ve kura işleriyle vakit geçirirken ben padişahın çıkıp gitmesini görmek için elçiler locasına doğru gittim. Tam saat ikide padişah gitmek için çıktı. Sandalla gidecek deseler de öyle gitmedi. Geldiği gibi en uzun yoldan, Şişli, Beyoğlu, Eskiköprü, Şehzade Bayezıt yolundan at arabasıyla dönüp gitti. Hem bu haraketiyle türlü "-imiş -mimişler" söyleyenlere karşı, bir de korkmadığını halkına milletine inandığını ispat etti.

Türk vekiller meclise birinci adımlarını komisyonlara ayrılma, geçiçi başkanın nutku, ikinci meclisin vaktini ve yapacak işlerini belirleme falan gibi nizamsız intizamsız işlerden başladı. Lakin şu birinci oturumda iyi bir hukukçu kendini gösterdi. Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey [Tengirşenk] Türklerin Maklakov'u[42] gibi olacağı görülüyor. Birinci oturumdaki tertip ve nizam onun çabası ile oldu. Saat dört olunca birinci oturum kapandı. Cumartesi günü saat birde ikinci oturum toplanacak. Biz de sözümüzü Halife (Sultan) hazretlerinin duasını tekrar ile bitirelim: "Cenab-ı Hakk hayırlı neticeler versin! Âmin."

---

[42] Vasiliy Alekseyeviç Maklakov (1869-1957). Duma'da üç dönem vekillik yapmış olan meşhur Rus politikacı ve avukat. 1917 İhtilali'nden sonra yurt dışına çıktı ve hayatının sonuna Fransa ve İsviçre gibi ülkelerde yaşadı. Hatıraları dört cilt olarak neşredilmiştir.

"Dârühilâfet'ten III"

Vakit, sayı 414, 3 Ocak 1909, s. 2-3.

Ahmed Midhat Efendi meşhur filozof, din âlimi, gazeteci, müverrih olduğu gibi büyük bir romancı, hikâye yazarı, rivayetler nakledicidir. *Hasan Mellâh*, *Hüseyin Fellâh* gibi uzun biner sayfalık romanlarından başka, *Letâif-i Rivâyet* nam-ı umumisi adı altında, sayılamayacak kadar çok kısa, orta uzunlukta hikâyeler de yazdı. Hem doğrusunu söylemek gerekirse, Midhat Efendinin hikâyeciliği, romancılığı, diğer maarifetlerinin hepsinden kuvvetli diye düşünüyorum. Onun felsefe, fıkıh, teoloji gibi zor bahisler üzerine yazmış olduğu kitapları da, bir roman gibi kolay okunuyor ve çoğu zaman bu gibi büyük mevzuları bir hikaye içinde halletmektedir!..

Ahmed Midhat Efendi yazıda olduğu kadar, konuşmada da ustaymış, karantina dairesinin başkâtibinin odasında bana birbuçuk saat hürriyetin nasıl ortaya çıktığını, şimdi neler olacağını rivayet etti, yakındaki bir kahvehanede oturup beni beklemekte olan arkadaşım çıkınca bana kızmasaydı, bu bir buçuk saati beş dakika diye hesaplayıp eve dönecektim! Ahmed Midhat Efendi o kadar yerli yerinde konuşuyor ki, karşısındaki kişi her hâlükârda ona bağlanıp gidiyor, işanlar karşısında oturmuş gibi temiz, medreseden yeni çıkıp her işittiği Rusça sözü yazmaya hevesli muharrirlerimiz gibi söylersek, hipnotize edilmiş gibi oluyor.

Ahmed Midhat Efendi büyük gövdeli, büyük başlı, uzun beyaz sakallı, kısa saçlı, dar alınlı, ateş gözlü, adi giyimli, enfiye çekiyor, asabi olduğundan gerekli gereksiz gözlerini, ellerini oynatıyor hem beş on dakikada bir defa koluna üflüyor.

Ben Ahmed Midhat Efendiden bizim taraftaki şöhretini, ehemmiyetini birkaç defa belirttikten sonra şunu sordum: "11 Temmuz İnkılâbı nasıl oldu? Yeni idarenin istikbali emin mi? İnkılâba nasıl bakıyorsunuz? Yani sizce Türkiye için eski idare mi faydalı idi, yenisi mi?"

Midhat Efendi, söylediklerinin hepsini yazmaya izin verdi, ama aynen yazamayacağım, zira onun önünde yazmaya çalışmadım, hem yazmış olsam tam iki *Vakit* gazetesi hadli olurdu. Bunun için kısaltıp, elimden geldiği kadar fikrini değiştirmeden nakledeceğim:

"Şimdiki inkılâbın nasıl olduğunu bilmek için Sultan Abdülaziz'in son günlerinden başlamak gerek. O zamanlar, biz, birkaç hürriyetçi Devlet-i Osmaniye'nin inkirazdan halâs ve terakkisi için usûl-i meşrûa meşveretini lazım görüp, bu çizgide kalmaya ve kalemen fikir yaymaya çalışıyorduk. Ama o zamanın ricâl-i hükûmeti buna karşı geldiler, bizleri tutuklayıp hapse attılar.

Biliyorsunuz, şimdiki padişah tahta çıkınca da kanûn-i esâsîyi ilan edip, Türkiye'de idâre-i meşrûtiye tesis etmişti, lakin doğrusunu söylemek gerekirse, o zamanlar vilayetlerde kanûn-i esâsînin ne olduğunu, meşrûtiyetin neye yaradığını bilen bir kişi de yoktu. İstanbul'da ise azdan da azdı. Birkaç yazar, şair, gazeteci, idâre-i meşrûtiyeti alkışladık, bu kişilerin teşviki ile bir iki büyük küçük nümayişte yapılmış gibi oldu, ama şimdi gördüğünüz gibi çok halkın anlaması, duyması, isteği, sevmesi, sevinci bir de, ama bir de yoktu.

Meclis-i mebusan toplandı, işi bilen, idare-i hükûmete doğrudan katılacak kişiler, orada dahi yok denecek kadar

azdı. Ahvalini, siyasetini iyi şekilde bilmeyen birkaç kişi 'haydi savaşalım' dediler. Halk mebusan hakkında dahi bir şey bilmiyor, anlamıyor, onu hiç desteklemiyordu. Bunun üstüne harici işler de çok fena bir seyir aldı, Sırp, Karadağ, Bulgar savaşları yetmemiş gibi Rusya ile de muharebe açıldı. Meclis-i mebusanın bu işlerde hem dâhili idarede hükûmete yardımı, muaveneti, olmuyordu, padişah bu durumu görünce ricâl-i devletten, siyasetle meşgul kişilerden fikir sordu. Ekseriyet meclis-i mebusanın gereksizliğini, dağıtılmasını ve bir daha toplanmamasını makul gördüler... Fakat iki üç kişi (bunlardan biri sadr-ı sabık Küçük Said Paşa, birisi de ben idim) devamına rey verdi, hiçbir yerde mebusan ilk gününden başlayarak mükemmel olmaz, vakitle, yavaşça, öğrenir tecrübe edinir, faydalı olur, demiştik. Ekseriyetin reyi ile iş yapıldı, meclis-i mebusan dağıtılıp bir daha toplanmadı, hem kapatılmasına halk tarafından itiraz edilmedi, ses çıkarılmadı, çok tabiî bir iş gibi kabul edildi!.. Bu sessizlik, bu rızalık padişaha henüz Türkiye ahalisi idare-i meşrûtiyetle iş görecek dereceye erişmemiş, deyip verilen arızalara delil gibi olup çıktı...

Savaştan sonraki dönemde bu idare-i şahsiye pek de kötü değildi. Bu durum umur-ı milliyenin ıslahına engel de değildi, maarifin intişarına bir derece çalışıldı. Gazetelerde, kitaplarda yazmaya halkı aydınlatmaya imkân vardı. O zamanlar ben de çok yazdım, elimden geldiği kadar halkı tenvire, malumatlandırmaya çalıştım. Ama bu devir çok sürmedi, gittikçe idare kötüye gitti; idare hiç kalmadı, desek yarar... Her yerde ihtilal, asker durmadan onlarla savaşıyor, iş yapan zabitlere, askerlere rahat yok, rütbe yok, maaş yok!.. İstanbul'da rütbe ve akçe yağması. Her tarafta hafiyeler, para için, her gün yalan jurnaller, benim de arkamda iki hafiye vardı, gölge gibi arkamdan ayrılmıyorlardı. Ben bu odaya gelip oturunca onlar da şu karşıdaki pencereye gelip oturur, ne yapıyorum, kimler geliyor, kimlerle

konuşuyorum, bakıp her günkü amellerimi yazıp, jurnal veriyorlardı... Bu hadli sıkıştırılınca artık ben kalemimi bıraktım, on yıl kadar hiçbir şey yazmadım, ailem büyük olduğundan, burdaki kâtiplikle onları doyurmak mümkün olmadığından çiftçiliğe, suculuğa başladım, bunlarla iaşemi temin ediyordum...

Son on, on iki yılda hafiye olmayan, jurnal vermeyen her kişi şüpheli görünüyor, arkasından muhakkak takip ediliyordu; artık durum namuslu kişiler için yaşanmaz bir hal almıştı.

Bazı hamiyetli kimseler yeniden idare-i şahsiyenin bu memlekete büyük zarar vermeye başladığını görüp Avrupa'ya kaçmaya başladılar, Sultan Abdülaziz zamanındaki gibi bir siyasî parti kurup, gazeteler, risaleler, kitaplar çıkararak fikirlerini Devlet-i Osmaniye içinde yaymaya çalışıyorlardı. Bu kişiler arasında gerçekten hamiyetli, gayretli adamlar vardı. Mesela Ahmed Rıza Beyi İstanbul'dan çok büyük vaatlerle çağırsalar da ikna etmek mümkün olmuyordu; eskisi gibi Türkiye'de meşrûtiyet ilan edilinceye kadar kendi yolunda devam edeceğine ahdetmişti. Bu Jön Türklerin faaliyetleri bilhassa askerler arasında çok yayıldı, dağıldı. Eski hükûmetin hareketi bunların sözüne kuvvet ve delil oluyordu. Böylece eski idarenin kendisi Jön Türk fikirlerinin intişarına hizmet ediyordu. Sürgünler, hapisler doğrusu bir işe yaramıyor, öfke getiriyordu.

En son beklenen oldu, Makedonya'daki Osmanlı ordusu dayanamadı ve ıslahat, meşrûtiyet, kânûn-ı esâsî istedi. Ordu Jön Türklerin yani Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde, onunla anlaşıp, onun gösterdiği yolda hareket etti. Makedonya'da bu askeri hareket başlamadan önce, Anadolu'nun birkaç yerinde, mesela Erzurum'da, Trabzon'da dahi bu gibi hareketler olduğundan hem Rumeli'ye karşı gönderilmek istenen Anadolu askerlerinin kendi arkadaşlarına karşı gitmesi şüpheli göründüğünden

nihayet bütün Memalik-i Osmaniye'de meşrûtiyet taraftarı kişilerin çokluğu anlaşıldığından meclis-i vükela meşrûtiyet-i a'lânın gerekliliğini söyledi, padişah hazretlerinin kendisi de bu fikir taraftarı çıktı, meşrûtiyet ilan edildi.

Bu haber üstüne İstanbul'da çok büyük nümayişler, gösteriler, sevinçler, bayramlar yapıldı; bütün İstanbul halkı bu habere sevinmişti, hepsi meşrûtiyet taraftarı olduklarını gösteriyorlardı. Türkiye'nin başka yerlerinden gelen haberler dahi, bütün ehemmiyetli merkezlerde ilân-ı meşrûtiyet haberinin İstanbul'daki gibi büyük sevinçle karşı alındığını bildiriyordu. Demek şimdiki Türkiye 30 yıl önceki gibi meşrûtiyeti bilmeyen, anlamayan, gerekliğinin hissetmeyen bir Türkiye değil, meşrûtiyetin faydasını bilen ona müstehak, meşrûtiyete göre kendi kendini idare edebilecek bir Türkiye olduğunu gösteriyordu.

Ben 30 yıl önceki ilan-ı meşrûtiyeti de gördüm, bugünkünü de. Fark yerle gök arası kadar. O zaman nümayiş için binbir zorlukla yüz, iki yüz kişi topluyorduk, bu defa on binlerce kişi nümayiş için kendiliğinden sokaklara döküldü.

Hem şimdiki seviye-i maarifimizin, ilim derecemizin 30 yıl öncekiyle farkı da az değil; o zamanlar mebus olarak gelen kişilerin içinde malumatlıların sayısı çok azdı, şimdi inşallah yeteri kadar vardır.

Bu sözlerimden şayet 11 Temmuz İnkılâbı'nın nasıl olduğunu anlamışsınızdır."

İstanbul, 11 Aralık 1908

"Türkleri Tanıma ve Tanıtma Konferansı"

Vakit, sayı 416, 8 Ocak 1909, s. 2.

İstanbul'daki Türklerin "entelektüelleri" çok güzel bir şekilde Fransız edebiyatı, Fransız tarihi öğreniyorlar; içlerinden ekserisi I. Napolyon'un akrabalarını da, Fransız dekadantlarının[43] en şöhretsizlerini de ezberden sayabiliyorlar. Ama Kırım'ın yalı boyunda oturup tamamen İstanbullular gibi konuşan hem tamamen İstanbul âdet ve ahlakında ömür süren "Tatarların" kendileriyle aynı nesilden, öz kardeşleri olduğunu bilmek nerede, söylense kibirlerine dokunuyor, öfkeleniyorlar... Büyük gazete müdür ve muharrirlerinden birisiyle konuşmamızda, "biz Şimal Türkleri" deyip başlamıştım, gözüme baktı da "Tatarlar" dedi ve bir zaman düşündükten sonra "evet doğru onlar da Türkler" diyebildi!

Ahmed Midhat Efendi, Şemseddin Sami Bey, Necip Asım Bey, Veled Çelebi Efendi gibi Türklerin tarih, etnografiya, dil vesairelerini araştıran ulema, İstanbul "entelektüellerinin" bu cehaletini görüp, buna son vermek için çareler arayıp uğraşıyorlardı, "eski idare"[44] zamanında ciddi bir şey yazmaya, söylemeye, ruhsat olmadığından bir şey yapamıyorlardı. 11 Temmuz'dan sonra bunlardan bazıları Türkleri ilim bakımından incelemek için, yani medeni

---

[43] Kelimenin aslı Fransızca décadence. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında edebiyat, güzel sanatlar ve mimaride estetiği ön plana çıkaran akım.

[44] II. Abdülhamid dönemi.

milletlerin hepsinde mevcut "Türkolojiyi" (Türkleri öğrenme, ilmü'l etrak) bir Türk padişahlığı olan Devlet-i Osmaniye'ye de sokmak için bir cemiyet kurmaya niyetlenmişler. Şimdilerde bu "cemiyet-i ilmiyenin" ihdası kuvve-i karibeye geldi. Kurban bayramında inşallah tesis edilir.

İlmü'l Etrak erbabı, cemiyet tesisine uğraşırken, geçen perşembe akşamı Türklüğe taalluklu, çok ehemmiyetli bir vak'a meydana geldi. Şöyle ki: İstanbul'da Kırımlı, Azerbeycanlı, Kazanlı, Bozkırlı vesaire bir hayli Türk-Tatar talebe var. İstanbul Türkleri, bunların kendilerinden olduklarını düşünmediklerinden, bunların çok tabiî öfkeleri geliyor. Bunun için âlim kişilerden bazılarına rica edip, bu türlü adlarla anılan kavimlerin gerçekte bir millet olduğunu anlattırmaya çalışıyorlar, bu işi en başta Ahmed Midhat Efendi ile Rıza Tevfik Bey'den rica etmişler. Onlar da rızalık vermişler. Böylece, perşembe akşamı, İstanbul'un büyük salonlarından "Fevziye" kıraathanesinde Türklük hakkında, Tatarca söylemek gerekirse bir umumi ders okundu, Türkçe söylemek gerekirse bir konferans verildi.

Çok fazla halk toplanmıştı; salon tamamen doldu, çoğu kişi de yer bulamadığından geri dönmeye mecbur oldu. Saat altıbuçukta, *Hüsameddin Molla*[45] muharriri Akyiğitzade Musa Efendi, kısa bir nutukla haziruna Ahmed Midhat Efendi'yi takdim etti. Midhat Efendi bir buçuk saat gerçekten faydalı bir konferans verdi.

Dersi başından sonuna kadar yazsak, kuşkusuz okuyuculara çok faydamız dokunmuş olurdu, ama maateessüf elimizden gelmiyor. Evet, rivayet doğru çıkıp da konferansı düzenleyen şakirt kardeşlerimiz konuşulanların hepsini bir risale halinde bastırıp satsalar, *Vakit* okuyucularının eline de şayet birgün varıp ulaşır.

Şimdilik ben bu faydalı dersin sadece fihristini vermekle yetineyim: "Türklüğün hududu, yani şimdi Türk-

[45] Tatarca ilk roman, 1886 yılında Kazan'da basılmıştır.

ler hangi bölgelerde yaşıyorlar. (Midhat Efendi kendince tarihi bir nazariye de söyledi: Afrika'nın ortalarına doğru yani sahra-i kebirde yaşamakta olan Tuvareklerin de Türk olması muhtemeldir. Bunlar belki Mısır'a taarruz edip sonra izlerini kaybeden Heksosların ahfadıdır. Heksosların Türk olduğuna dair bazı deliller de var.) Türklerin tarihi, Midhat Efendi en eski zamanlardan Keldanistan'daki Sümer, Akad, medeniyet-i Türkiye'sinden, Acem esatirindeki İran-Turan savaşlarından, Yunan esatirindeki Santor ve Amazonlardan Beni İsrail esatirindeki Yafes evladından başlayarak, Çin tarihinin Hiyungnularından, Tevratın doğmalarından, İskiflerden, Hunlardan geçip Selçuklu, Osmanlı, Bulgar, Kırım hanlarından bahsedip şimdiki zamana kadar geldi; Türklerin dilleri, edebiyatı, Türklerin şimdiki ahval-i etnografyaları, bu mebhasda Midhat Efendi'nin şu sözleri çok alkışlandı: 'Eğer onlar Tatar ise biz Tatarız, eğer biz Türk isek onlar da Türktür.'

Midhat Efendi sadece ilmi bir ders okudu, hiç siyasete girmedi. Bu nedenle Türklerin şimdiki ahval-i siyasiyeleri hakkında hiçbir söz söylenmedi.

Midhat Efendiden sonra Edirne mebusu, ilmü'l etrak ulemasından Doktor Rıza Tevfik söz alıp, Türk tarihinin en şerefli bir sayfasını Çingiz Han'ın devr-i saltanatını anlattı. Doktor Rıza Bey her türlü hürriyetler ve alelhusus fikir ve vicdanda hürriyet taraftarı bir kişidir. Arkadaşları kendisine Filozof Rıza diyorlar. Çingiz Han'ın fütuhatından ziyade hürriyet-i vicdaniyeye riayetini övdü. "Vüzerası arasında Buda, Şaman, Müslüman, Nasranî, Yahudi vardı ve tebaası arasında dahi her türlü mezhep ve efkâr sahiplerine dokunulmuyordu," deyip, XX. asırdaki Türklerin o büyük atalarından ibret almalarını tavsiye etti.

Rıza Tevfik Bey'den sonra *Vakit*'in İstanbul'daki muhabiri[46], kısaca bu konferansı tertip edenlere, bunun tertibi-

[46] Yusuf Akçura.

ne imkân veren Osmanlı hürriyetçilerine ve lütfedip gelip bu kadar faydalı sözler eden muhterem konferansçılara teşekkür etti ve de halkın rağbeti bugünkü gibi devam etse, Türklük hakkındaki umumî derslerin haftada ya da onbeş günde bir tekrarlanma ihtimalini de söyledi, halk tekrarını istiyor gibi görünüyordu, konferans bittiğinde saat dokuz buçuğa geliyordu. Dinleyicilerin hepsi hoşnutluklarını anlatıyorlardı.

İstanbul, 14 Aralık 1908

"İkinci Konferans"

Vakit, sayı 419, 15 Ocak 1909, s. 2.

Fransızların büyük yazarlarından Émile Zola bir zamanlar: "Hak yürür hiçbir şey onu yolundan döndüremez..." demişti de bu sözü kanatlı sözlerden olup her tarafa dağılmış, gerekli, gereksiz her konuda söylenmeye başlamıştı. Bana da nedendir "Türklük" fikri hakkında Zola'nın sözü dilimin ucuna geliyor ve Türklük yürüyor, hiçbir şey onu yolundan döndüremez, demek istiyorum.

"Rusyalı İslâm Talebe Cemiyeti"nin düzenlediği birinci konferansı yazmıştım. "Fevziye Kıraathanesi" çok büyük olsa da girmek isteyip de yer bulmaktan mahrum kalanlar çok olmuştu. Bunun için cemiyet ikinci konferansı Beyoğlu tarafındaki tiyatro binalarının en büyüklerinden Ferah Tiyatrosu'nda yaptı.

Birkaç gün evvel kırmızı kağıtlara ilan basılıp İstanbul'un sokaklarına yapıştırıldı, ilanda şunlar yazılıydı: "1324 senesi Kanunievvel'inin (Aralık) 24'üncü çarşamba günü akşam saat yedi buçukta gayet mühim millî ve ilmî konferans: Mukaddime, Mekteb-i Harbiye lisan muallimlerinden Akyiğitzade Musa Bey tarafından; 1- Dârülfunun Osmanlı Müdürü Umumisi Vekili ve Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal Bey tarafından 'Dârülfununların tarihi', 2- İkdam gazetesi sermuharriri ve Mekteb-i Mülkiye tarih-i siyasî muallimlerinden Ali Kemal Bey tarafından 'Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan ve Türkistan-ı Kebir'de sakin bilumum Türk kavimlerinin tevhid-i lisanlarına, lehçelerine

ve aralarındaki münasebete dair', 3- Orenburg'da münteşir *Vakit* ve Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetelerinin İstanbul muhabiri Akçuraoğlu Yusuf Beyefendi tarafından 'Rusya'da sakin Türklerin son senelerdeki hareket-i fikriye-i medeniyesi ve siyasiyelerine dair'"

Ferah Tiyatrosu da dolmuştu. Esasında konferans verecek kişilerden başka mebus Bursalı Tahir Bey, Veled Çelebi Efendi, Miralay Rauf, Paşazade Fuad Bey gibi Türkologlar da vardı. Dinlemeye gelen kişiler arasında bir, iki Rusça gazete muhabirleri de görünüyordu.

Birinci ve ikinci konferansta yapılan konuşmalar, kısa zamanda *Sırat-ı Müstakim* mecellesinde basılıp çıkacak, bundan başka risale halinde basılıp dağıtılacak.[47] Onlarda görüp okursunuz. Ben şimdi sadece birkaç cümleyle geçiştireyim. Musa Bey kısa mukaddimesinde İslâm, Osmanlı ve Rusya Türkleri tarihlerinden misaller verip "sebat" sıfatının bu halklarda çok kuvvetli olduğunu ispat etti, bundan başka Türklerde iktisadi ahvalin tedkikinin lüzumundan bahsetti. (Musa Beyin kendisi Osmanlı muktesidlerindendir, ilm-i iktisad hakkında matbu eserleri de var, askerî baytar mektebinde ilm-i iktisat okutmaktadır.) Celal Bey bir buçuk saatlik dersinde, Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya dârülfününlarının teşkilatını, tedrisatını, talebesi ahvalini çok ilmî, çok mufassal olarak anlattı; sonunda bütün Türklük dünyasında sadece bir tane olan İstanbul Dârülfünunu'nda bilcümle Türk balalarının yabancı görülmeyeceklerini söyledi. Ali Kemal Bey bugünkü günde İstanbul'da en fazla söylenip okunan bu çok istidatlı yazar, bi'n-nisbe kısa fakat süslü, tatlı hutbesiyle bütün Türklere edebi dil olarak Osmanlı lisanını kabul

[47] Akçura'nın belirttiği gibi bu makaleler derginin 1908'de çıkan 20, 21 ve 22 numaralı sayılarında Eşref Edip tarafından "Türklüğe dair" adı altında neşredilmiştir. Ancak ayrı bir risale olarak baskısına rastlamadık.

etme lüzumunu söyledi, Osmanlılara da kendi lisanlarını ıslah etme lüzümunu anlattı. Muhabirinizin nutku da çok uzun, bir buçuk saat devam etti. Türkler biliyorsunuz misafirperverdir, misafire hürmet etmeyi çok severler, belki bu sebeptendir, muhabirinizin nutku devam ettiği müddetçe, yorulmuş, bezmiş gibi kimse görünmüyordu, saat 12 olmuştu, bir-iki söz kaldığını bildirip izin istediğimde büyük bir arzuyla devam etmemi istediler. Muhabirinizin *Tercüman*'ın "usul-i cedid"in zuhurundan başlayıp 25, 26 yıllık zamanda Rusya Türklerinin fikirlerini, hayatlarını, hareketlerini, aklının yettiği kadar doğru olarak söylemeye çalıştı. Cenab-ı Şeyh Mercanî, İsmail Bey Gaspirinski ve *Tercüman*'ı, *Vakit*'imiz, Şii-Sünni ihtilafı aleyhindeki maruf Nijni[48] kararlarının sahibi Ali Merdan Bey Topçubaşı, fikir ve gayretleri için meşakket gören mollalarımız ve refikleri ile *200 Yıldan Son İnkıraz*[49] muharriri çok alkışlandı. Muhabiriniz son söz olarak Osmanlı Dârülfununu rektöründen dârülfununda bir Türklük kürsî-i tedrisi açılmasını rica etti; bu ricası "Türk Derneği" nizamnamesinin bir maddesinde müstenid idi. Rektör cenapları şiddetli alkışlar arasında mümkün olduğu kadar gayret göstereceğini söyledi.

Saat yarıma doğru konferans dağılırken, düzenleyenler de, konuşmacılar da, dinleyiciler de memnun görünüyorlardı.

İstanbul, 29 Aralık 1908

---

[43] Nıjniy Novgorod: Moskova'ya 400 km uzaklıkta önemli bir sanayi şehri. SSCB döneminde ünlü Rus yazarı Maksim Gorki'ye izafeten Gorki adı verilmişti.

[49] Meşhur Türk-Tatar yazarı Ayaz İshakî'nin eseri.

"Dârülhilâfet'ten IV"

Vakit, sayı 418, 13 Ocak 1909, s. 2-3.

Şimdiye kadar bir, iki defa yazmıştım. Beynelmilel Avamiyet-i İştirakiye mezhebinin en büyük iki imamından birisi olan Lassal[50] indinde bir cemiyetin meşrûtiyeti bu cemiyetteki gerçek kuvvetler arasında olan münasebetten, müvazeneden başka bir şey değildir; çizilen, yazılan, basılan, üstünde antlar içilen yüz bir pare top atılıp çok büyük gürültüyle halka bildirilen meşrûtiyetlerin eğer de gerçek kuvvetler müvazenesi doğru gösterilmezse bir kuruşluk kıymeti yoktur. Lassal bu düşüncesinin 1848'inci yıllarda söylemişti; 1878, 1904, 1906'ıncı yıllarda meydana gelen Türk, İran, Rus meşrûtiyetleri, Lassal kanununun doğruluğuna en yeni ve en yakın delillerdir.

Jön Türklerin çoğu Lassal'ı tanımasa da, Lassal kaidesini kendiliklerinden biliyorlar. Bunun içindir ki, Midhat Paşa kanun-i esasiyi mer'i yapmak için ilk önce şimdiki cemiyetlerin en kuvvetlisi olan orduyu kendi taraflarına aldılar. Harbiye, bahriye nazırları Jön Türklerden, İstanbul'a en yakın üçüncü, ikinci ordunun bütün subayları Jön Türklerden, İstanbul'daki birinci ordunun kumandanı 11 Temmuz'dan önce İstanbul'a giremeyen bir paşa, Türk bahriyesinin en yeni bir gemisi "Sultan'ı korumak için" Yıldız'ı en iyi gören –Sultan'a Allah göstermesin!- bir taarruz olsa, toplarıyla onu men edecek bir yerde demir atmış. (Bu ko-

---

[50] Ferdinand Lassalle (1825-1864). Yahudi asıllı Alman düşünür.

nuda Sultanın bir sözü İstanbul'da rivayet edilmektedir: "Mesudiye'yi sakalımın altına getirip soktular..." Elbette bu rivayet yanlıştır.)

Halkı kendi memleketlerini idare edemeyen yerlerde gerçek kuvvet sadece ordu, yani top, tüfek, kılıç ve askerlerdir denilse yanlış olmaz. Başka içtimaî kuvvetler orduya bakarak yok denilecek derecededir. Vak'a din kuvveti ehemmiyetlidir. Ancak Rus ve Osmanlı tarihleri göstermektedir ki o da orduya karşı durmamıştır. Hülasa ordu bu gibi yerlerde Mührü Süleyman gibidir; mühür kimde ise Süleyman o olmaktadır. Genç Türkler o mührü parmaklarına taktılar ve Osmanlı padişahlığının gerçek hâkimi oldular...

Fakat kuvveti sadece ordudan alan bir unsur-u cemiyet, bir kişi olsa da, çok kişi olsa da, her zaman iki afete mübtela olma tehlikesindedir. Birinci afet: Kuvvetin elden çıkması; ikinci afet: İstibdada meyletme. Bunun için tezden halkı yetiştirip, kendi işlerini kendileri yapacak dereceye ulaştırıp, orduyu siyasi işlere karışmaktan menetmek ve halk kuvvetiyle istibdat yollarını tamamen kapatmak gerekmektedir.

Jön Türkler bu fikrin makullüğünü inkâr etmiyorlar, orduya istinat vakitli diyorlar. Ama muarızları Jön Türklerin Mührü Süleyman'ı ele aldıklarından beri istibdat ile hareket ettiklerini yazıyorlar, söylüyorlar hem ispat etmeye çalışıyorlar. Bazı Avrupa ve Rusya gazetelerinde dahi bundan bahseden makaleler görünüyor: Daraşyuviç'in İstanbul'dan *Russkoe Slovo*'ya[51] yazdığı mektuplardan belki okumuşsunuzdur da.

Ben, bu konuda, İstanbul'daki Jön Türk yazarlarının en moda olanı, *Tanin* başmuharriri Hüseyin Cahid Bey'le konuştum. Bir iki sözle Cahid Bey'i size takdim edeyim. Henüz genç, kırkına varmamıştır, çok yakışıklı, geniş ve şişkin alınlı, simsiyah kıvırcık saçlı, keskin ve ateş gözlü,

[51] 1895-1918 yılları arasında Moskova'da yayınlanmış Rus gazetesi.

düşüne düşüne konuşan, az gülen, ağır ve vakarlı. İstibdat zamanında edip, üstat ve mürebbi idi, uzun, orta, kısa, hikâyeleriyle, istatistiğe, ilm-i lisana taalluklu makaleler yazdı, bir idadiye mektebinde muallimlik ve müdürlük yaptı. İnkılâp olunca da pek çok edip ve öğretmenler gibi o da siyaset denizinin acı ve pis dalgaları arasına atıldı; siyasî, gündelik, "İttihat ve Terakki" taraftarı *Tanin* gazetesinin başmuharriri oldu. Murad Bey'in felaketine en çok sebep olan gazete *Tanin* idi... "Boykot" fikrini en evvel yazıp ortaya atan da *Tanin* oldu... Seçimler zamanında Rumlarla Türklerin arasını en çok bozan da *Tanin*'dir. Ustalıklı, ateşli, şiddetli makaleler, bâ-husûs ifrat derecede milliyetçi görünmesi, avamın hissini okşamaya çalışması, *Tanin*'i İstanbul'da çok sattırdığı gibi başmuharriri Hüseyin Cahid Bey'e de İstanbul mebusluğunu verdi...

Cahid Bey Jön Türklerin istibdatla hareket ettiklerini, tabiî reddediyor. Öyle olsa da hürriyetçi, ıslahatçı hükûmet ile onun taraftarı partinin kuvvetli ve tesirli olması gerekliğini inkâr etmedi. Cahid Bey'in fikrine göre, şimdilik, Türkiye'de partiler yok, hem olmaması ihtimal faydalı da... "Eski idare"yi değiştiren kuvvet, orduya müstenid "İttihat ve Terakki" cemiyeti, hürriyet ve ıslahat taraftarı milleti birlikte, ittihat ve ittifakta tutmalıdır. Eğer bu ittihat bozulsa, bundan aksülamel fayda edebilir...

İyi, ama bu halde siz tam hürriyet taraftarı olamıyorsunuz. Hürriyet, bu ittihadı bozar, mesela bugün birkaç kişi çıkıp, biz eski idarenin yeniden kurulmasını istiyoruz, diyerek manifesto yapsalar, lakin kimseyi de incitmeseler, rencitmeseler, sizin bunlara dokunmaya hakkınız yok; zira onların hürriyet-i fikriye ve hürriyet-i içtimaiyeye hakları var. Eski nazırların, hapiste gibi durması, Kör Ali'nin ithamını, Murad Bey'in kovulmasını, ben bir türlü meşrûtiyet ve hürriyetle telif edemiyorum, uyuşturamıyorum.

Tanin başmuharriri bu itirazıma karşı çok sözler söyle-

di, hak ile siyaseti uzlaştırmaya çalıştı. Ama ben hiç kanaat hâsıl edemedim. Konuşmasında sıkça "savaşta savaşılır" diye tercümesi mümkün Franzsızca bir darb-ı meseli suallerimin kati cevabı gibi göründü.

Doğru, savaş, ihtilal, inkılâp zamanlarında hukuk, kanunlar, ürküp, kaçıp, sinerler; o zamanlar savaşılır, kuvvet galabe gelir, "el-hükmü li'l- galib" düsturu carî olur, ama bunlara hukuki bir hayat, hukuki düzen denilmez.

Murat Beyin, pek çok gazetenin hiç incelemeden yazdıkları gibi kötü bir kişi, aksülamel taraftarı olmasından şüpheye düşmek için bu sözler yeterlidir diye düşünüyorum. Murat Bey'in umumi hayatını ben çoktandır biliyorum. Bir zamanlar Murat Bey'in mülkiyedeki tarih dersleri, bütün İstanbul gençlerinin fikir ırmaklarına kaynaktı. 90'ıncı yılların gençleri hürriyet, meşrûtiyet düşüncelerini, büyük Fransız inkılâbını en çok, Murat Bey'in *Mufassal Tarih-i Umumî*'sinden öğrendiler. Bu tarih o zaman gençlerin kitab-ı mukaddesi sanılabilir. Murat Bey'in Avrupa seyahati, hayat-ı umumiyesinin şüphesiz büyük hatalarındandır. Fakat bütün ömürlerini İstanbul'da eski idareye hizmetle geçiren kişilerin bütün hayatları daimi hatadan ibaret değil midir?

Murat Beyin 11 Temmuz'dan beri neler yaptığını, yakın zamana kadar açıkça bilmiyordum. Ortada bin türlü hikâyeler dolaşıyordu: Hafiyelerle birlikte çalışan aksülamelci mollalara karışıp, saraya gidip Çerkezlerim var isterseniz eski idareyi geri getirelim demiş. Bu sokak hikâyelerine elbette inanmadım, mevsuk bir yerden bir söz alamadım, İstanbul'dan gönderildiğinden (!) kendisiyle görüşmek mümkün olmadı.

Bu şekilde bir karara varamadan beklerken, bir gün Murat Beyin döndüğü haberi işitildi. Çok geçmedi *Vadi-i Hürriyette Bir Pençe-i İstibdat* isimli bir kitabı da basılıp çıktı. Bu kitapta umumun ağzında, gazete sayfalarında dolaşan

hikâyelerin hepsinin yalan olduğu yazılmaktadır... Kitap çıkalı iki hafta olmasına rağmen hâlâ tekzip eden olmadı! Böyle olsa da Murat Bey'in kendisini görmek, konuşmak mümkün olmadı, onu itham edenlerden Cahid Bey'le de münazara etmeden kati bir söz söyleyemiyorum...

Bu mektubu okurken kuşkusuz aklınıza şu soru gelmiştir: Eğer Jön Türklerin böyle orduya, askere dayanıp iş yapmaları doğru ise; bu, gerçekte kuvvetsizliklerini ve binaenaleyh Türkiye'de meşrûtiyetin de, hürriyetin de gerçekte olmadığını göstermiyor mu? Şüphesiz gösteriyor. Hatta İstanbul'da çıkmakta olan çok güzel bir mizah mecellesi -bizim *Molla Nasreddin*'den de güzel!- adı *Kalem* bu konuda çok usta bir karikatür yayınlamıştı. Bir Türk askeri, elinde tüfek, tüfengin ucunda süngü, süngünün üstünde "kanun-ı esasi" yazılmış bir kâğıt, onun üstünde hürriyet isimli bir bebe...

Böyle olsa da yeise düşmek iyi değil, Allahü Tealâ müminlerini yeisten men etmektedir. Hem filvaki durum gittikçe uygun vaziyet arzetmeye başladığından Murat Bey döndü, *Mizan*'ı çıkaracak diyorlar, halk günden güne gerçek hürriyeti, hukuğu anlamakta terakki ediyor (hiç olmazsa İstanbul'da), parlamento kuvvetini toplamaya, askerin velayeti altından kurtulacak gibi görünüyor; partiler kurulacak gibi, şimdi birkaç gazete, her gün "cemiyet"e taarruz edip yatsalar da "savaşta savaşılır" kaidesiyle onları kapattırmaya, sahiplerini kendi memleketlerine göndermeye çalışan görünmüyor. Hülasa, şimdiye kadar süngü kanun-ı esasiyi deşip bebeği süngüleyip öldürmedi, küçücük "hürriyet" günden güne büyüyüp, gelişiyor. Ama bundan inkılâpçıların, Jön Türklerin kuvvetinin arttığı da çıkar... Bunun için bebek gelecek günlerde hastalıklara, kaza ve belaya uğramaz demek mümkün değil, biliyorsunuz küçük çocuklar ne kadar nazik olurlar... Diğer taraftan şimdi kış ve havalar soğuk.

İstanbul, 18 Aralık 1908

"Dârülhilâfet'ten V"

Vakit, sayı 422, 22 Ocak 1909, s. 2.

Türkiye'de değişiklik olduğunu işitmeyen, her hâlde bir kişi de kalmamıştır artık. Ama bu değişikliğin tabiatını düşünen çok oldu mu ki? Şimdiye kadar benim gördüklerime bakıldığında, değişiklik sadece idaridir: Eskiden padişahlığın idaresi sadece bir kişi elinde idi, o kişi yanındaki müneccim ve muskacı, para işlerini çok iyi bilen birkaç hizmetçisi ile görüşüp, iş yürütüyordu. Halkın memleket idaresi hakkında bir söz söylemesine, bir fikir belirtmesine izin yoktu. Şimdi padişahlığın idaresi, o bir kişinin elinden çıktı, yanındaki müneccim ve muskacıların çoğu dağıldı, idare sekiz on kişiden mürekkep nazırlara geçti, halkın idare hakkında düşünce belirtmesi değil, hatta bir fiil işe karışmasına izin verildi. İşte idarede yapılan değişikliğin tamamı. Birkaç misal vermek gerekirse; meselâ önceki müneccim ve muskacılara hediye verip, halkı soymaktan başka bir iş yapmayan ve de çalışmayan büyük memurlar yerlerinden atıldı, birbirinin arkasından yürüyüp "postaneye girip çıktı, Ahmed Efendi ile konuştu, ismi Murat, bu bir de anılmaması gereken isim, falan" diye "jurnal" yazıp bununla geçinen "mikrop"lar azaldı. Bütün memurlara hükûmet dairelerinde sadece üç saat oturup onun da yarısını abdest alıp namaz kılma, yarısını sigara ve kahve içme ile geçirmeden, hiç olmazsa beş altı saat otursunlar ve az da olsa işlerini yapsınlar deyip, birkaç kere emir dağıtıldı. Padişahlığın gelir ve giderleri

hesaplanmaya başlandı (önceleri bizim büyük Tatar tüccarları gibi hesap tutmaktan kaçınıyorlardı!) Ve diğerleri... Lâkin bu unsurlar da, idarî değişikliğe delalet etmektedir.

Osmanlı Türkü şahsî itibarı ile değişti mi? Osmanlı Türkü cemaati cemiyet olarak değişti mi? Elbette yok, çünkü şahsın değişmesi, cemaatin değişmesi öyle bir saatte, bir ayda, bir yılda olacak bir iş değil. Sultan kendiliğinden ya da bir mecburiyet ile "idare-i müstebiddeyi bitirdim, idare-i meşrutiye yaptım" diye bilir ve bu sözü ile idare de değişebilir, ama yüz irade, ferman, kanun dağıtıp "tebaamın bazlarını yani tabiiyet fikri ilm ve ahlâklarını değiştirdim", dese de zerre kadar değiştiremez. Şahıs değişmedikçe, şahısların mecmuu olan cemiyet de eskisi gibi kalır.

Osmanlı Türkleri hem şahıs hem de cemiyet halinde bugün meşruti bir cemaat ya da bu cemaatin efradı desek yanlış olur, diye düşünüyorum. Vak'a meşrutiyetin en esaslı sıfatlarından birisi halkın kendi işini kendisinin yapması demektir, hem meşrutiyet ile mutlu gün geçirecek halk da, her kişi kendi kendinin patronu olmasına rağmen amme faydası için bazı şahsî faydalarını feda etmektir; çünkü o amme faydasından, kendine gelip düşecek fayda hissesi, feda edilen faydasından büyük olduğunu hesaplamalıdır.

Şimdilik Osmanlı Türkleri arasında bu gibi kişilerin sayısı çok az görünüyor. Bazı Rus kız ve erkek öğrencileri gibi mevcudiyetlerini unutup, insaniyet ya da milliyetleri için kendilerini vakfeden Türklere maatteessüf şimdiye kadar rastlayamadım. Ama işine giren kişiler düşünüyorlar: Benim kendime, şahsıma bundan nasıl büyük bir rütbe, ne kadar Osmanlı lirası maaş çıkar? Bir siyasî cemiyete giren kişi o vasıta ile memlekete hizmetten ziyade, onun nüfuzu ile kendine yer ve para bulmayı hesaplıyor. Cemiyetler bu gibi kişilerin mecmuu olduğundan, onlar da böyle. Üç dört gün evvel baştaki kişiler tutulup, gazeteler ka-

patıldı, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti"nin padişahtan bin lira aldığı, kendi üyelerini memuriyete sokmaya çalıştığı, muhalefet görse ihtilâl yapacağı, belgeleriyle bugünlerin gazetelerini doldurdu. İnkılâp da, hiç şüphesiz büyük rol oynayan "İttihad ve Terakki" cemiyetinin bazı efradına da bu gibi fikirler istinad kılınıyordur, hatta bu günlerde "İttihad ve Terakki" cemiyeti erkânından meşhur birkaç subayın yüksek maaşlarla kendilerini askerî ateşe olarak Berlin, Viyana, Petersburg gibi şehirlere gönderdiklerinden bahsedenler de az değil...

Başta söylemiştim, benim Türk yerinde gördüklerim çok değil, şimdi yürüttüğüm muhakeme gerçekten sadece İstanbullulara bakarak. Belki Anadolu Türkleri başka türlüdürler. İstanbul'un hayatına az göz atsanız da, çabucak İstanbullunun kendi, şahsı için ömür sürdüğü görünmektedir. İstanbul'da kişi, fert çok iyi, çok usta, çok güzel, çok temiz giyiniyor, eğer başından fesi alıp atsak, bir İstanbul kalem efendisiyle bir Paris Fransızını ayıramazsın! Orta halli bir Rus'a, Berlin'de Nis'de rastlasan, ne kadar iyi giyinmeye çalışsa da, hiç yüzüne bakmadan Rus olduğunu anlarsın, ama İstanbulluyu tanımak mümkün değil, tam Avrupalı! (İdraki, ilmî, çalışkanlığı, bahse karıştırmıyoruz.) Şahsî olarak, şu kadar Avrupalılaşan İstanbul Türkü'nün aile hayatına baksak iş tamamen değişmektedir.

İstanbul, 7 Ocak 1909

"Dârülhilâfet'ten"

Vakit, sayı 423, 24 Ocak 1909, s. 2.

Evi zayıf ahşaptan, çok kötü bir şekilde inşa edilmiş; rüzgâr vursa sallanıyor, kış gelse her köşeden soğuk giriyor, ev içinde gözle görülecek mobilya da yok, yemeği çoğunlukla aş evinde yiyorlar. Kadınların çoğu cahil, onun üstüne çok tembel. Sakız çiğneyip ya da dedikodu yapıp gün geçiriyorlar. Evin reisi yatsıdan sonra eve geliyor, şu zamana kadar işi varsa işinde, işi yoksa kahvehanede bulunur, ailesiyle oturup, konuşup onları da kendi derecesine getirmeye hiçbir zaman çalışmıyor, sabah olunca hızlıca evden kaçmaya çaba gösteriyor, çocukları mektebe gidip geliyorlar. Öyle olsa da İstanbullu, ailesini hiç düşünmüyor, desek doğru olmaz, onlara yiyecek içecek taşıyor, elbiseler alıyor, yıkılmaya yüz tutsa evini de tamir ediyor. Ama İstanbullular içtimaî hayatlarını, oturdukları şehri hiç düşünmüyorlar, asla kaygı duymuyorlar, evlerinin içinde ne kadar çer-çöp, eski eşyalar varsa çıkarıp sokağa döküyorlar, bazen çıkarmaya da üşenip pencereden atıyorlar, bunun için İstanbul sokakları bulaşık suyu dökülen çukurlara benziyor. Çöpler birikip sokaklarda küçük tepecikler meydana getiriyor. Bazen yeni elbiseler giyip, kokular sürünüp sokağa çıkan bir kişiyi, yağlı, sabunlu bulaşık suyu dökerek geri gönderiyorlar! İstanbul sokaklarının darlığı, bozukluğu, bütün dünyaca darbımesel olduğundan yazmıyorum da.

Benim fikrime göre İstanbul'da giyim, ev ve sokak, İs-

tanbul Türkiye'nin kendine, ailesine ve içtimaî hayata bakışında bir örnektir diyebiliriz. İstanbullu fakat kendisini, kendinin şahsı mübarekesini, kendinin şahsî faydalarını düşünme ile o kadar meşgul ki, ailesini, cemiyetini düşünmeye zaman bulamıyor, bunun için cemiyetin sızlanmasından meydana gelecek zararı göremiyor. İstanbul'da Rumeli'nden, Halep'ten ve Konya'dan gelen üç âlim, üç mütefekkir Türk'ten, bu konudaki nazarımı kuvvetlendirecek üç söz işittim. Birincisi: "Bizans'ın, cihan imparatorluğunun halefleri olan İstanbullular, bir güzel kravat için ailelerini de, memleketlerini de göz yumup satabilirler..." dedi. İkincisi: "Avrupa diplomatları kendi aralarında şark meselesinden bahsediyorlardı, elçilerden biri; siz Rusya'nın büyümesinden korkuyorsunuz ve de onun İstanbul'u almasına karşı geliyorsunuz... Bundan büyük mantıksızlık olur mu? Görüyorsunuz İstanbul kendisini alan halkların hepsini çalıyor, onların maddî ve manevî kuvvetlerini emiyor, ahlâklarını bozuyor, Rusya'nın inkırazını isteseniz onlara İstanbul kapılarını ardına kadar açınız!.." dedi. Üçüncüsü: "Ben bozulmuş, cinssiz, dilsiz, ahlâksız, İstanbullulardan umum Türkler için bir şey beklemiyorum, Türkler Avrupa'dan ne kadar tez çıksalar, şu kadar fayda hasıl olacaktır!.." dedi. Görüyorsunuz bu üç âlimin üç türlü sözü gerçekten bir yerde toplanıyor, İstanbul Türkleri çok bozulmuş, başka Türkler öyle değil.

İstanbul'u bu hale düşüren sebep ne? Bazıları diyorlar ki tarih: İstanbul'a Türkler geldiği zaman çürümüş, kokmuş, bozuk bir medeniyet, Bizans medeniyeti var idi; Türkler bu medeniyetin bataklıkları içine girip battılar, orada Türklere has iyi âdetlerden çoğunu kaybettiler. Sayısız savaşlar yapa yapa, ziraat, sanat ve ticareti öğrenemediler, sadece savaşlardan elde edilen ganimet ile yaşamaya alıştılar. İstanbul Türk'ü birkaç yıl savaşıyor, ondan sonra savaştan getirdiği para, kız, kadınlarla birkaç yıl zevküsefa

yapıp, yiyeceği bitince yeniden savaşa gidiyordu. Yani yaşamak için savaştan başka yol bilmiyordu diyorlar. Belki bu doğrudur, fakat Türkleri böyle bir hayata sokan, Bizans bataklığına getirip batıran sebep ne? Pek çok müteselsile-i vekâyi-i târihiyye mi?..

Zaten bunların hepsine birden "takdir" diye söylemiyorlar mı?

İnsan takdirinin demirden yapılmış "yer" bağından tamamen kurtarabilir mi, kör tabiri gibi; hem o tabirce iki vakanın bir eseri, neticesi, gelecek vakalarının da esbabından birisidir. "İrade-i cüz'iye" diyenleri de şu şu vak'a beş "İrade-i cüz'iye"nin hatta "ahyar"ın olmasına gerçekten olmasa da iman etmek lâzım ve önce faaliyet-i şahsiye tamamen kaybolup, hem şimdiki dünya, az idraki olan bütün gençlere göstermektedir ki, "kuvvet-i galabe" binaenaleyh hayat ve saadet "cebriye"ye mail olan şarkta değil, "kaderiye" yani tutucu garptadır. Binaenaleyh ben de, Osmanlı Türklerinin hatta İstanbul Türklerinin "irade"leri ile Bizans mezbelesinde çürümekten, mesleksizlik hastalığından ölmekten kurtulup, beş-altı yüz yıl önceki, canlı, saf, ahlâklı, Türkler haline geleceklerine ve de onun üstüne bilcümle garp bilgisini artıracaklarına iman etmek mecburiyetindeyim. Ama bu değişiklik, sadece idarenin değişmesi ile padişah "irade"si ile değişecek değil, bunu bütün Türkler, bütün İstanbullular istemek, kendi "irade" etmesi gerek. Bu konuda kendimize de, Osmanlı kardeşlerimize de söylenmesi gerek ne bir söz varsa o da Tolstoy'un fikrini tekrardan ibarettir: "Cemaatin değişmesini istesen, kendi kendini değiştir!.."

İstanbul, 7 Ocak 1909

"Suriye"

Vakit, sayı 426, 31 Ocak 1909, s. 2.

İl havasının temizliği, toprağının bereketi, tabiat ve yeryüzü şekillerinin güzelliği, yerinin ticaret ve siyaset için elverişliliği ile Suriye, Türkiye'nin en ileri gelen vilayetlerinden. Eğer hürriyeti ve ilmi olsaydı, onun dünyanın en güzel hem en zengin ili olacağını Avrupalılar çok evvelden anlamışlar ve Suriye'ye âşıklar.

Bu ile en evvel Avrupalılardan göz koyan Fransızlar oldular. Dinsiz Fransızlar tarafından, taassupları ve dine kuvvetli bağlılıklarından dolayı Fransa'dan sürülen Cizvit papazlar Suriye'ye gelip doldular ve burada Katolik dinini yaymaya giriştiler. Bunlar kendi hükümetlerinden gördükleri horlanmayı çok çabuk unutup "eski vatan faydası" maksadını önlerine koyup, Suriye Araplarını gelecekte Fransız himayesine sokmak için hazırlamaya başladılar. Milyonlarca lirayı esirgemeden, Suriye ve Filistin köylerinde erkek ve kız çocuklara mahsus sayısız mektep açtılar. Beyrut'ta bunların Arap çocuklarına mahsus çok büyük bir Dârülfünunu, Filistin'in türlü yerlerinde 50 den fazla Fransız liseleri hem başka mektepleri var. Fransız yetimhaneleri, hastaneleri hem başka hayriye cemiyetleri Suriye Araplarına açık. Onlara aklın almayacağı yardımlar yapıyorlar. Cizvitler kendilerini süren Fransa diplomatlarının himayesine girip, Suriye Araplarında Fransızlara muhabbeti terbiyeliyorlar. Bu çabalar boşa gitmedi. Araplarda Türkiye nefreti uyandı, Fransızlara muhabbet art-

tı. Suriye'yi Fransız eline koyulacak mal olarak görmeye başladılar. Türkiye meşrutiyetinden önce, "Sultan Abdülhamid ölünce bütün Türkiye dağılacak" denilen bir şaiya doğmuştu. Avrupalıların fikrine göre bu zaman yakınlaşıp geldiğinden bu dağılmaya hazırlanmaya başladılar. Her birisi dağılacak Türkiye'nin birer semiz parçasını almak istiyordu. Ayrıca her biri Suriye'yi almaya çalışacaktı. Bu sebeble Fransa'dan başka iller de Suriye halkını kendi taraflarına çekmeye yöneldiler. Avrupa illeriden her biri buraya muallimlerini misyonerlerini tüccarlarını gönderdiler. Bu şekilde kendi tesirlerini arttırmaya çalıştılar.

İngilizler geldiler. Hesapsız çok mektep, hayriye cemiyetleri açtılar. Araplara İngiliz taraftarlığı ruhunu aşıladılar.

Amerikalılar geldiler. Beyrut'da çok büyük bir Dârülfünun açtılar, Amerika'nın dostu olan binlerce Arap doktoru, öğretmeni, gazetecisi ve muharriri, şairi, memuru yetiştirdiler. Sekiz lise 40 ibtidaî mektep açtılar. Her birisi Amerika'ya muhabbet hissini yayıyor.

Avusturyalılar da geldi. Rusya da geldi. Rusların "Padişahlık Filistin Cemiyeti" de gelip yetişti. Rus taraftarlığı fikrini arttırma niyetiyle yüzlerce Suriye gencini kendi terbiyelerine alıp Rus mekteplerine gönderdiler. "İnsan yapıp" çıkardılar. Suriye'nin kendisinde de 101 Rus mektebi açıldı. Üç hastahane, iki büyük pansiyon var. Rus köylüsünden toplanan 500 bin ruble, yıl sayın Filistin Araplarını Ruslaştırmaya harcanıyor.

Almanlar da gelip yetişti. Bunlar Amerikalıları da geçtiler. Araplara hem ekmek hem para dağıttılar. Hediyeler verdiler. "Almanlar cömert! Almanlar Arapları seviyor!" şöhretini kazandılar. Almanya İmparatoru Kudüs'e gelip ziyaret hem seyehat edip gitti. Meşhur Sultan Selahaddin Eyyubî kabri üstüne çiçekler bırakıp, 300 milyon Müslümanı överek nutuk söyledi.

Bu milletler arasındaki rekabet kızıştı: Birisi ikincisini geçip Arapları Avrupalılaştırmak için yıl sayın 10 milyon akçe harcadılar. Fakat yerli halkın ruhunu kendilerine çevirmekle bir yere hâkim olmayacağını anlayan Avrupalılar, Suriye iktisadını da kendi ellerine almaya giriştiler. Sultan Abdülhamid istibdadının son günlerinde Beyrut ile Yafa şehirleri arasındaki bütün Akdeniz kıyısını Türkiye'den satın aldılar (Bunun için Müslümanlar ne kadar kan ağlasa da azdır). Beyrut'daki mülklerin dörtte biri, Amerikalıların hem İngilizlerin eline geçti. Güzel binalar, fabrika ve atölyeler, demiryolları, tramvaylar, hepsi Alman ve Fransız elinde. Araplık hem Müslümanlık günden güne zayıflıyor. Maddî ve manevî bitme yolunda gidiyor.

Bu hal meşrutiyete kadar devam etti. Suriye'nin bütün halkı "Rusya dostu, Fransa dostu, Alman ve Amerika taraftarı" gibi isimlerle beşe, altıya bölünmüşlerdi. Bu gruplardan her biri kimin tarafındaysa, Suriye'nin şu o tarafa tabiî olmasını istiyor, şuna hizmet ediyordu. Meşrutiyet bu işleri bir gün içinde tamamen değiştirdi. Suriye Arapları arasındaki önceki taraftarlıklar kayboldu. Hepsi birleşip millet hizmetine giriştiler. Hepsi, Hristiyan'ı, Müslüman'ı bir olup, Avrupa üstünlüğüne karşı mücadeleye başladılar. Hepsi "hürrüyetçi Osmanlılar" unvanını aldılar. Buradaki gazeteler "İngiliz taraftarlığı", "Rus taraftarlığı" hem başka bu gibi fikirleri bir kenara bırakıp, terakkiyatçı Arap cemiyetleri kurmayı teklif ediyorlar. Avrupalılara çok sessizce: "Artık Suriye işlerine karışmayın!" diye söylemeye başladılar. Hristiyan Araplar Avrupalılara: "Şimdi Türkiye'de herkes eşit. Herkese hürriyet ve adalet var. Bu sebeble artık Avrupalıların himayesine ihtiyaç yok," diyorlar. Çocuklarını Avrupalıların mekteplerinden alıyorlar. Onlar gibi aynı şekilde tertipli hem kaideli millî Arap mektepleri açıyorlar. Şimdi Beyrut'ta büyük bir Arap üniversitesi açmak için para topluyorlar. Avrupalıların kendilerine asker

yapmak için çok çaba sarf edip okutup milyonlar harcayıp insan haline getirdiği donsuz Arap çocukları, bugün büyük profesörler oldular da şu Avrupalılara karşı duracak, Arap medeniyetini, Arap ilmini, Arap milliyetini yükseltmeye hizmet ediyorlar.

Almanlar ve Avusturyalılar Filistin'de bütün üstünlüklerini kaybedip, mektep ve cemiyetlerini kapatıp vatanlarına gidiyorlar. Sokaklarda, meydanlarda, evlerde, kahvehanelerde her yerde halk Avrupalıların himayesinden kurtulmanın gerekliliği hakkında tartışıyor. Sadece Genç Türkler, Arap milliyetçiliğinin yükselmesine biraz korku ile bakıyorlar. "Bunlar asker toplama hukuku isterler, Türklere de karşı gelmeye başlarlar," diye şüpheleniyorlar.

"Dârülhilâfet'ten VI-I"

Vakit, sayı 434, 21 Şubat 1909, s. 2-3.

Rusya'dan zahmet edip, meşakkete girip bana mektup yazan dostlarımın çoğu, "Darü'l Hilâfetten"lere itiraz ediyorlar: "Neden hiç Türkleri övmüyorsun? Niye Türk inkılâbını çok yüceltmiyorsun? Baksana *Birjevıe Vedomosti*'nin[52] İstanbul muhabiri Türk devriminin Ruslarınkiyle mukayese edildiğinde nasıl ustalık ile, hem büyük muvaffakiyet ile yapıldığını, Türklerin gelecek günlerinin çok parlak olduğunu, hiç çekinmeden yazmaktadır, Neden sen de onun gibi yazmıyorsun?..." Daha dün Kazan'dan bir mektup daha aldım, onda da en yakın dostum harfi harfine şöyle yazıyor: "Size bir sayı *Voljskiy Reç*[53] gazetesi gönderiyorum, Kazan'da çıkmakta olan o gazete de var, sizin *Vakit*'e yazdığınız makalelerin tercümesi ve bunun kritiği. Türkler hakkında fazla ümitsiz yazıyorsunuz, şu gazetede okursunuz."

Gönderilen gazete ulaşmadı, bunun için ne gibi "kritik"ler olduğunu okuyup öğrenemedim. Şimdi bu itirazlara sadece umumî cevap verip geçiyorum, ekser gazeteler, gazeteciler kendilerince matlup olan bir şeye vak'aları mahkûm ediyorlar. Bunun için gerçeği göründüğü gibi de göstermiyorlar. Meselâ "*Birjevıe Vedomosti*" şimdiki Rus hükûmetini sevmiyor, onu halk arasında kötü göstermeye

---

[52] 1861-1917 yılları arasında çıkan günlük Rus gazetesi.

[53] Kamsko-Voljskaya Reç, 1908-1916 yılları arasında Kazan'da çıkan günlük içtimaî, edebi ve siyasî gazete.

çalışıyor. Bu onun için en büyük matlub. Artık dünyada ne olup bitse onların hepsini Rus hükûmetinin kötülüğünü ispat etmeye yarayacak şekilde yazıyor.

"İşte, diyor, Türkiye'de Stolıpin[54] ve Lyahov[55] olmadığından Türkler nasıl kolaylıkla hükûmetlerinin şeklini değiştirebiyorlar, ama bizde Stolıpin hükûmeti, İran'da Lyahov Kazakları bu hayırlı işe engel oldular, Rusya'nın zararına en büyük sebep Stolıpin'dir." Ya da *Novoe Vremya*'yı[56] ele alalım, onda meselâ Menşikov[57] yazıyor: "Bakınız Ruslar, Genç Türklerin hepsi ne kadar vatanlarını seviyorlar, kahramanlar, biri de bizim Yahudi Kadetler, vatansız sosyalistler gibi Rusya'ya zararlı düşüncede değiller, hepsi fakat Türkiye'nin büyümesini istiyorlar..." Kısaca söylemek gerekirse Rus gazeteleri Türk vak'alarını, kendilerinin Rusya siyaseti dâhiliyesindeki maksatlarına alet ediyorlar. Ama bazen de Türk vak'alarına Rusya'nın haricî siyasetindeki gerekliğine bakıp renk veriyorlar; meselâ 11 Temmuz'dan önce Osmanlı Padişahlığı'nda Almanya çok büyük yer turmuştu, İngilizlere, Fransızlara, Ruslara kapı kapalıydı. Bu yüzden Türkiye'de olan en iyi bir iş bunların matbuatında nasıl kötü olup görünüyordu; şimdi durum tamamen tersine döndü, İngiliz, Fransız, Rus gazeteleri burunlarına Türk yerini al, pembe renkte göstermekte olan gözlükler taktılar.

---

[54] Petr Arkadeviç Stolıpin (1862-1911). Rus devlet adamı, valilik, içişleri bakanlığı ve başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. 14 Eylül 1911'de Kiev'de bir tiyatroda teröristler tarafından öldürülmüştür.

[55] Vladimir Platonoviç Lyahov (1869-1920). Rus ordusunda korgeneral, Muhammed Ali Şah zamanında Tahran'da askerî vali. 24 Haziran 1908'de Tahran'da şaha karşı meşrutiyet isteğiyle ayaklananları kanlı bir şekilde bastırmıştır.

[56] 1901-1916 yılları arasında Petersburg'da çıkan günlük siyasî, edebî ve içtimaî Rus gazetesi.

[57] Mihail Osipoviç Menşikov (1859-1918). Antisemitist, muhafazakâr Rus yazarı ve Rus milliyetçiliğinin en büyük savunucularından.

Ben Rusya Türklerine, cenuptaki kardeşlerinin ahvalini gördüğümüz kadar doğru bilmemin gerekli olduğuna inanıyorum. Her işte yalandan, hilleden nihayet elnihaye faide değil, zarar geleceğine açık yüreklilik ile inanıyorum. Serabı gerçek su diye gösterip, ona kadar kervanı götürenler, kervan halkını susuzluktan helak ederler... Ben görebildiğim, anlayabildiğim derecede hakikati yazmaya çalışıyorum, önceden düşünülüp hazırlanan bir maksadı dilediğim gibi yapıp vak'aları vermiyorum; daima hayal olsa da Türkler hakkında sadece övücü sözler dinlemeye, böyle yapıp kendi kendini aldatmayı seven kişiler "Darü'l Hilâfetten" yazılan mektupları okumasınlar, ama ataları-mızdan kalan bir sözü de hiç hatırlarından çıkarmasınlar: "borcunu gizleyen bilir, derdini saklayan ölür." Türklerin derdi, kendi derdimiz, Ruslar ne yazsalar da bize acı hakikati görüp, birleşip düşünmek, kaygılaşmak lazım gibi görünüyor...

Bazen sessizliği seven yaşlı yazarlarımız Türkiye'de partilerin yokluğunu, özellikle de sol partilerin olmadığını görüp seviniyorlar; bununla da Türk inkılâbının çok güzel olduğunu yazıyorlar. Lâkin vak'ada partiler yok mu? Hem olmasa bu bir fayda mı?..

Bir heyet-i içtimaiyede hiziplerin doğması, o heyetin fazla terakki ettiğine, o heyetteki efradın, kişilerin kendi saadetlerini bulmak için terakki yolları bulmaya çalıştıklarına delalet etmektedir. Heyet-i içtimaiyedeki efrad kendi faydalarını kendileri düşünecek olmasa da, hayvan çobanlığı gibi, kim kamçılasa sahip, kim çoban olsa, onun kulu, kamçı altında yavaş yavaş ot yiyip aç-tok ömür sürerler. Sesleri, nefesleri çıkmaz, çobana bir söz de söyleyemezler, kendi aralarında nizalaşırlar. Lâkin Allah'a şükür Türkiye'de hâl böyle değil, eskiden beri Türkiye'de hizipler var, Türk halkı çoğunluk hatta Avrupalıların dediği gibi "ordu"-luk halinden yukarıdalar. Türkiye'de halk her yerde olduğu

gibi iki büyük parçaya ayrılıp: 1- Eskisi gibi hiç değişmeden kalmayı isteyenler, muhafazakârlar, usul-i kadimciler, gericiler. 2- Değişiklik isteyenler, usul-ı cedidciler, ilericiler. Burada birincilere muayyen bir isim verilmese de Avrupa "Yaşlı Türk" demektedir. İkincilerin ismi her yerde meşhur "Genç Türk". Nasıl ki bizim Rusya'da hürriyet hareketi çok iyi şekilde ileri gittikçe Rus'un "kara güruh"ları, Tatarların "kadimcileri" kaçıp, sinip görünmez olmuşlardı, bunun gibi şimdi Türkiye'de "Yaşlı Türkler" görünmüyorlar. Daha doğrusu "Yaşlı Türkler" hâlâ değişikliğin ne olduğunu anlayıp bitiremediler, bir zamanlar bizim bazı zenginler hem mollalar Rusya'da "hürriyet-i diniye" olduğu zaman bütün mükrihler, belki de pek çok Çirmiş ve Çuvaş Müslüman olabilir diye seviniyorlardı. Ama madalyonun ikinci tarafının olduğunu, Müslümanın da -kendilerinin birlikte hazırladığı bir kanuna göre- tenassur[58] edebileceğini anladıktan sonra sevinçleri biraz azalmıştı. Türkler arasında dahi "hürriyet"ten çıkacak neticelerin hepsi birer birer anlaşıldıktan sonra "Yaşlı Türkler"in görünmesi muhtemeldir. Mamafih şimdiden sağ ulemadan toplanan "Cemiyet-i İlmiye" isimli bir fırka varlığı mevcuttur. Bunlar resmen meşrutiyeti destekliyor, fakat yazarken, konuşurken meşrutiyeti sadece ifade etmekle yetiniyorlar, her zaman "meşrutiyet-i meşru" diyorlar. Bu cemiyetin *Beyanülhak* isimli haftalık bir organları da çıkmaktadır. Günlerden bir gün Meclis-i Mebusan'ın en âlim ve en hür azasından Filozof Rıza Bey, devlet ile dininin ayrılması meselesinden, bir konferanstan bahsetmişti. *Beyanülhak* gazetesi Cemiyet-i İlmiye'nin gerçek yüzünü çok çabuk göterdi.

Çokdan değil medreselerin ıslah edilmesini tartışmak için "İttihat ve Terakki"nin çağrısı üzerine iki üç defa mollalar toplantısı oldu. Ben de içlerinde idim, bu toplantıda

[58] Hristiyan olma.

"Cemiyet-i İlmiye" azasından olanların muhafazakârlığı çok açık görüldü. İşin tehir edilmesine neden oldular.

Rusya'dakine benzeyen içtimaî ve de ziraî meseleler, şimdilik Türkiye'nin gündeminde yer almıyor. Bu nedenle mahdut manası ile içtimaî partiler hâlâ İstanbul siyaset sahnesine çıkmadılar. Lâkin bu Türkiye'de içtimaî meselenin yokluğunu kesin delil değil. Makedonya'da, Rumeli'nin başka yerlerinde büyük toprak sahibi rençberler var. Orada mesele ağalar Müslüman, ortacılar çoğunlukla Hristiyan olması bakımından dinî ve millî meseleye de taallûklu. Makedonya meselesi fakat siyasî değil, siyasî hem iktisadidir. Makedonya'daki çetelerden bazıları sosyalistir. Şarki Anadolu'da Ermeniler ile meskûn vilayetlerde (şimdi millet meclisinde birkaç mebusu olan Daşnaksutyun Partisi sosyalistir) hatta Anadolu'nun en zengin vilayetlerinden Bursa'da rençberler topraksızlıktan zorlanıyorlar. Türkiye'de fabrikalar yok, bunun için fabrika işçisi de yok, ama yük taşıyan (hamal), demiryol işçisi, posta hizmetçisi vema eşhebe zalik çok var. Bunlar bir iki defa iş bıraktılar da, hulâsa sosyal demokrat ordusu için asker bulmak zor değil. Ancak Türk entelektüelleri arasında siyasî, içtimaî terbiye ve malumat almış kişilerin azlığından bunları idare edecek erkân-ı harbe hazırlık görünmüyor, Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar kısa zamanda bu işi fakat sadece kendi dindaşları arasında değil, belki bütün Osmanlılar arasında dahi ele alırlar, diye düşünüyorum.

"Dârülhilâfet'ten VI-II"

Vakit, sayı 435, 24 Şubat 1909, s. 2.

En sağ ve en sol partiler böylece kurulma, teşkil edilme devrinde; ama orta fırkalar çoğunlukla kurulup bitti: "İttihat ve Terakki", "Ahrar", "Fedakâran-ı Millet". Bunlardan evvelki ikisinin isimlerinden başka da farkları yok değil. "Ahrar" bizim Kadetlere benziyor, "İttihat ve Terakki" Oktoberisler (Ekimciler) gibi; Fedakâran-ı Ümmet... İşte bunun tayini çetin, belki fedakâran kendileridir "İttihat" veya "Ahrar"dan farklarını açıkça beyan etmezler! İş sevmeyen, kolaylıkla iyi bir hayat sürdürmeye hevesli halklarda, siyaset vesile-i maişet olmaktadır. Bu gibi halklara kendi eli ile toprak kazıp, ekin ekip, demir dövüp, maişet temin etme çetin görünür, onlar memur, parti taraftarı olup, hulâsa "hükûmet ekmeğinin" kenarına yapışıp, onu parçalayıp yemeye çalışırlar. Bu halklarda gereksiz, birbirinden farksız hizipler kurulur, bu hizipler programları ile değil başlarındaki kişiler ve isimler ile ayrılırlar "Fedakâran-ı Ümmet" bu gibi hiziplerden birisi; "İttihat ve Terakki"nin yağlı kuyruğundan parça alamayan kişilerin toplandığı yer. Vak'a "Ahrar" ile "İttihat" arasında da "ekmek" tesiri tamamen yok desek mübalâğa olur. Öyle olsa da "Ahrar"ın yabancılara (Osmanlı İmparatorluğundaki gayri Müslimlere) "İttihatçılar"dan fazla hürriyetperverane bakması "İttihat"da "millî"liğin kuvvetliliği, "Ahrar"ın adem-i merkeziyetçiliği, "İttihatçılar"ın "merkeziyetçilik" taraftarı olmaları bunların ihtilafına sebeb-i makul olmaktadır.

Hulâsa orta partilerden şu üçü görünmektedir. Ama Türkiye'de hür idare yerleşirse "ekmek" partilerinin daha da artacağını zannediyorum. Çünkü Osmanlı Türkü çalışmadan boş işlerle uğraşıp rahat ömür sürmeyi çok sevmektedir...

"Fedakâran"ın ehemmiyeti çok yok. En önemli hizip, hürriyeti alıp veren ve şimdi de onun koruyucusu olan (İstanbul gazetelerinin dilinde "nigahbân-ı hürriyet" olan) İttihat ve Terakki cemiyet-i muhteremesidir; ondan sonra "Ahrar". "İttihat ve Terakki"nin temeli askerler, subaylar, bu nedenle fazla hürriyetçi değil, daha fazla mütehakkim, muarızlarının dediği gibi müstebiddir. "İttihat ve Terakki"nin azalarının çoğu Müslümanlardan, Türklerden bu nedenle millidir. "Osmanlılık", "tevhid-i milel" fikirleri olsa da, bunlar bir nevi "Türkleştirmek" demektir. Nihayet zabitlerin, Türklerin seviye-i irfanları, ilim ve maarifetleri, eğitim dereceleri, çok yüksek derecelerde olmadığından, partiye çok malumatlı, hukuk ve siyasete gerektiği kadar aşina diye söylemek mümkün değil. Bu partinin başında, sebatı, istikameti, namusu ile şöhrete ulaşmış Ahmed Rıza Bey durmaktadır. Rıza Bey'e "İttihat ve Terakki" cemiyetinin timsâli demek mümkün. Rıza Bey de cemiyet gibi mütehakkimdir, asker tabiatlıdır, millidir, inat derecesinde sebatlıdır, fikir ve malumatca mahduddur. Hak bilinir, tanınır diye düşünüyor; dinlidir (doğmatik), taptım zannında olduğu hukuğu hürriyete üstün tutmaktadır, hürriyeti her zaman hukuğa feda edebilir. Muarızlarının istinad ettikleri "müstebidellik" mübalâğalı olsa da tabiatına tamamen hilâf değildir: Zaten "hak"kı tanıyorum davası istibdadın ibtidasıdır...

"Ahrar" hürriyetçiler -belki hâlâ zayıf olduklarından- isimlerini yalan göstermeyecek derecede hürriyet taraftarı görünüyorar. Bu fırkada Ermeni, Rum, Arap, Arnavut, Türk hulâsa Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan çok çe-

şitli cinsten insanlar var. Bunu için bittabi, "millî" olamazlar. Asker unsuru bunlarda az, önde gelenlerinin çoğu Avrupa'nın hür ve reybîni talim, terbiyesini görmüş kişiler, binaenalyeh hiçbir zaman "İttihat" kadar muttehkim, askerî olacak değiller; onun gibi "haklılık bizde" diyemeyeceklerdir. Ahrar'ın görünmeyen lideri Prens Sabahaddin Bey, Sabahaddin bunların toplantılarında bulunmuyor, meclislerinde seçilmemiş, "Ahrar"dan olduğunu ilan ettiği yok, öyle olsa da bütün İstanbul "Ahrar"ın Prens Sabahadddin'in eli altında olduğunu biliniyor. Prens Sabahaddin'e "Ahrar" timsali demek olmaz, prensin tabiatı, Rıza Bey gibi geometrik çizgiler ile çizilip, açık şekilde tayin edilmeden biraz müphem ve dumanlı olduğundan, biraz da çekinceli davrandığından, "Ahrar" fırkası kendisi de, devre-i teşekkülünü tamamen bitirip gerçek yüzü ile meydana çıkmadığından, bunlara benziyor desek de daha fazla müşâbehet bulamayız.

Bazı kişiler, bütün inkılâpçıları Fransız İnkılâbı ricaline teşbiye etmeyi çok seviyorlar. Onlar nazarında Ahmet Rıza Bey "Robespierre"dir.[59] Prens Sabahaddin Bey çok zayıf, halsiz, küçücük vücudu ile, iri, şişman, kuvvetli, kanlı "Danton"a[60] hiç benzemediği için onu "Danton" diye adlandırmasalar da "Ahrar"ı "özellikle adem-i merkeziyet" istemeleri nedeniyle "Dantonistler"e müşâbe görüyorlar. Kimlere benzeseler benzesinler, fakat Türk inkılâbının ilerlemesi Fransızlarınkine benzeyebilir, çok fazla kan dökülebilir.

Saydığımız hiziplerin şimdiye kadar Meclis-i Mebusan'da göründüğü yok. Gelecek mektuplarımda parlamentodan bahsederken tafsil ederim. Osmanlı parlamen-

---

[59] Maximilien Robespierre (1758-1794). Avukat ve politikacı, Fransız İhtilali'nin liderlerinden.

[60] Georges Jacques Danton (1759-1794). Avukat ve politikacı, Fransız İhtilali'nin liderlerinden.

tosundaki mebusanlar hâlâ ferd halinde mevcuttur, bir başka deyişle, bir devrede gittikçe, belki hizipler orada da teşkil eder, hem o zaman parlamentonun işine müzakerelerine çok faydası olur. Bu halin sebebi kuşkusuz mebusların siyasî malumat ve hazırlıkları olmadığındandır, her biri kendi istiklâlini muhafaza etmeye, parti kolu altına girmemeyi istiyor. Zamanlı toplanıyorlar meselâ Kamil Paşa'ya siyaseti sorulduğu zaman büyük bir ekseriyet teşkil etti, hem Kamil Paşa'ya "beyan-ı itimad" eyledi. Lâkin bu hiçbir muayyen parti değildir, vakitli ittihat fikrinden ibaret idi. Hem bu hâl eski mebusan gibi "şura-i evet" olacaklarını göstermese de, çoğunun hâlâ kuvve-i icraya, hükümdar ve hükûmete itaat ve hürmet etmeyi sevdiklerini göstermekte idi. İlginç! Kendi aralarından kendilerinden seçilen bir idare-i merkeziyenin nizamatına tabiyeti sevmiyorlar, eski hükûmete hürmet lazım diye düşünüyorlar, ananenin kuvetliliği...

"Fıtrat değişir sanma, bu kan yine o kandır!.."

"Şubat İhtilali-I"

Vakit, sayı 436, 26 Şubat 1909, s. 2-3.

Şubat'ın birinci günü, başında Kamil Paşa'nın bulunduğu nazırlar kabinesi düşüp, şu kabinede dâhiliye nazırlığı yapmakta olan Hüseyin Hilmi Paşa'ya Sultan tarafından yeni kabine teşkil etmesi için ferman verildi.

En evvel bir Avusturya gazetesinin "Şubat İhtilali" dediği vak'a resmen şöyle; bütün devletlerde, özellikle de meşrutî devletlerde sık sık meydana gelen adi bir vak'a. Bir kabinenin düşüp yerine ikincisinin tayin edilmesi... Lâkin vak'adan beri on gün geçti, hâlâ Türk gazeteleri hem yabancı gazeteler bu konuda çok fazla yazıp çiziyorlar. Siz de Rus ve Tatar gazetelerinden artık çok okumuşsunuzdur. İstanbul'daki halk da, anlayanı da, anlamayanı da "Kamil Paşa'nın sükûtundan" çok hararetli şekilde bahsediyorlar, bağırıyorlar. Allah korusun, kavga edip birbirlerini öldürmesinler.

Bütün bunların sebebi nedir? İşte sebebi, Kamil Paşa'nın düşmanları da, dostları da bir "darbe-i devlet" diyiyorlar. "Darbe-i devlet"in manasını "3 Temmuz Vak'ası" isimli makalelerimde izah etmiştim. Bir defa daha yazıyorum; darbe-i devlet, bir devlette mevcut kuvvetlerden birisinin meselâ: hükümdarın, ya da millet meclisinin kanunun kendisine verdiği hukukun dışına çıkıp, bir harekette bulunmasına denir. Böyle umumî, mücerred olarak söylendiği zaman belki apaçık anlaşılmıyordur. Bir iki misal vereyim. 1876'da Sultan bir kanun-u esasi hazırlatıp,

bunun Türk padişahlığında mer'î olacağını ilan etmiş idi, vak'a iki yıl mer'î de oldu. Ama üçüncü yılında Meclis-i Mebusan'ı toplamadı hem şu üçüncü yıldan itibaren kanun-u esasi ile iş yürütmedi. Yani hükümdar kanunun kendisine verdiği hakkın dışına çıktı. Kanun ile belirlenmiş vazifelerini yapmadı. İran şahlığında yapılan "darbe-i devlet" çok yeni olduğundan şayet unutmamışsınızdır. Şah ant içtiği kanunu bozdu, meclisi dağıttı ve toplamadı, hâlbuki kanuna göre toplamaya mecbur idi.

Hükümdarlar "darbe-i devlet" yaptığı gibi, millet meclisleri de "darbe-i devlet" yapabilirler, meclis de kanunla kendine verilen haktan fazla hak almaya çalışsa, alsa ve o haktan bilfiil faydalansa, darbe-i devlet yapmış olur. Tarihte millet meclislerinin "darbe-i devlet" yapmaları çok görülmektedir. Meselâ birinci "Devlet Duması" bazı sol partilerin istediğini yapıp "kanun yapıcı bir meclis" (uçreditelnoe sobranie) haline gelmiş olsa idi, Rusya'nın kanun-u esasisi yolundan çıkmış "darbe-i devlet" yapılmış olurdu.

Şimdi şayet "darbe-i devlet"in manası anlaşılmıştır, anlaşılmayacak da değil, on, on beş satır yazıda altı yedi defa "darbe-i devlet" dedik!.. İşte Kamil Paşa'nın düşürülmesi de, millet meclisinin daha da doğrusu "cemiyet" ve askerin "darbe-i devlet"i denilmektedir. Bunu Kamil Paşa'nın taraftarı "Ahrar" fırkası demektedir. Düşmanları "cemiyet" taraftarları, tamamen bu fikrin tersini, Kamil Paşa'nın Sultan ile birlikte bir "darbe-i devlet" yapacağını ancak kendilerinin bunu önceden farkedip planlarını bozduklarını söylüyorlar.

Buna cevap olarak Kamilistler "doğru, Kamil Paşa harbiye nazırını, bahriye nazırını yerlerinden çıkarıp, cemiyete karşı bazı tedbirler aldı, lâkin bu bir "darbe-i hükûmet" için, reaksiyon için değil idi; bilakis, cemiyetin kanun-u esasiyi bozup, Sultan Hamid'i düşürüp onun yerine Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkaracağı rivayetlerinin gerçek

olması ihtimaline ve de cemiyetin bütün hükûmet işlerine karışıp durmasına, askerin siyasete girip terbiye-i askeriyesini kaybetmesine karşı gerekli bir tedbir idi. Kamil Paşa'nın Rıza Paşa'nın yerine atadığı harbiye nazırı "devr-i istibdat"ta hapse atılan, mertebesinden düşürülen, doğruluğu, hamiyetliliği ile büyük şöhret kazanmış bir kişi. Bu kişinin harbiye nazırı olması, Kamil Paşa'nın reaksiyon istemediğine en büyük şahit" diyorlar. Cemiyetçiler yine cevapsız kalmıyorlar: "Tallah, vallah, billah Sultan Hamid'i tahtan indirmeyi düşündüğümüz yok, (İtihat ve Terakki mensuplarından birisi böyle yemin edip Meclis-i Mebusan kürsüsünden bağırdı) cemiyet hükûmet işlerine karışmıyor, cemiyet meşrutiyet ve hürriyetin sadece "nigahbanı" (nigâhbânı, Farsça koruyucusu, bekçisi denilen söz)...

Münazaralar böyle devam edip duruyor, parlamento kulvarlarında, İstanbul ve Avrupa gazetelerinde, kıraathane, kahvehane, sokak, tramvay, tiyatro, miting, konferans, mektep medrese... Hulâsa üç kişinin bir yere toplandığı hemen bütün yerlerde Kamil mi haklı cemiyet mi? Darbe-i devlet mi, değil mi? (Vak'a Türklerin çoğu hâlâ bu tabiri iyi bilmiyorlar. Öyle olsa da kısaca belirtmek gerekirse bu manaya gelen sözleri sölüyorlar.) Sesleri kulakları sağır etti.

Bu birbirine hilâf düşüncelerden, sözlerden hakikati ortaya çıkarmak çok çetin: Konuşanların, bağıranların çoğu, fakat kendileri büyük kişilerden işittiklerini, ya da kendi sevdikleri gazetelerde okuduklarını tekrar ediyorlar. Büyük kişiler, gazeteler ise her yerdeki gibi hakikati bozup, kendilerine matlup bir şekle getirip söylüyorlar, yazıyorlar. (Gazetecilere hem cemiyet adamlarına taallûklu bu sözümü gazetede yazdığım, hem bir zaman cemiyet adamı olarak uğraştığım için izah etmesem iyi olur. Öyle olsa da bir vak'a hakkında *Novoe Vremya* ile *Reç*'in ya da büyük

yüksek mevkideki cemiyet adamlarından meselâ Guçkov[61] ile Milyukov yazılarını okuyup, sözlerini dinleyiniz demeden geçemiyorum.) Türk gazetelerinden "cemiyet" ve cemiyete hilâf olanların sözlerinden bahsettim; İngiliz gazeteleri cemiyeti küçümseseler de Almanlar övüyor, Fransızlar küçümsemiyor da övmüyor da, ortada duruyorlar.

Ben bu konuda kendi düşüncelerimi yazmadan önce, izin verirseniz size biraz tarihten bahsetmek istiyorum. (Bilinen bir konudur, bir kaç yıl evvel tarih okutmuştum, burada hazır birkaç gence tarih okutmakla uğraşıyorum. Bunları söylememden maksat evvelki mektuplarımın birisinde bir tarih hatası yapmış olsam da, her zaman yanlış yazıyor deyip düşünmemenizi istiyorum.) Artık yüzyıldan fazla oldu, Fransa'da büyük bir inkılâp, ihtilâl olmuş idi. İnkılâbın sebeplerini, nasıl olup meydana geldiğini sayıp, açıklamaya başlasam, bir değil, beş değil, yüz mektupta bitiremem, bir iki noktayı dinleyiniz, ya da okuyunuz. Fransa padişahı, padişahlık masraflarına para bulamayınca, cefa çeken halktan seçilen mebusları toplayıp danışmıştı. Mebuslar toplandıktan sonra, "biz sana sadece masraf hakkında fikir verip dağılmayacağız, biz Fransa'nın idare şeklini baştan sona değiştireceğiz, bir kanun-u esasi hazırlıyoruz, ondan sonra evlerimize döneceğiz," dediler. Meclisin böyle yapması Fransa'nın kanun-u esasisinin dışına çıkıp "darbe-i devlet" yapma, başka türlü söylemek gerekirse ihtilâl yapma, padişaha, kanuna karşı isyan idi. O zamanın padişahı Louis isimli, büyük karınlı, zayıf, değişik bir adamdı. Meclise "iyi öyle olsun" diyemedi, meclisi tüfekler, süngüler ile de kovduramadı. İki tarafa silkindi durdu. Louis karar veremeyip vakit geçirirken, meclis korkmadan hareket etti, dediğini yaptı, ihtilâli bilfiil gerçekleştirdi, vak'a Paris halkı ve askerin bir bö-

[61] Aleksandr İvanoviç Guçkov (1862-1936). Rus politikacı ve devlet adamı, 17 Ekim Birliği Partisi'nin başkanı.

lümü meclisi tutuyordu. Bu işten üç yıl geçtikten sonra meclis azalarından bazıları Louis zararlı kişi, düşman padişahlıklarla mektuplaşıyor, onlardan asker getirip meclisi kapatmaya çalıcacak deyip ve sözlerine Paris halkını inandırıp Louis'yi tahtan düşürdüler. Meclis kendi başına kalsa, belki bu gereksiz ve de faydasız işler olmamış da olurdu. Düşürülmesinden ve öldürülmesinden Fransa'ya zarar geldi. Birçok savaşlar sonunda yine bir Louis gelip başlarına oturdu. Meclis müstakil değildi, onlara tesir eden kuvvetli bir fırka, bir parti vardı. Meclisi "Jakoben" fırkası eline almıştı. Ama bu fırka milletin matlubunu doğru gösterecek ekeseriyet değildi. Fransa'da Louis'nin azli hem kuvvetli ikinci bir kanunsuzluk, ihtilâl oldu hem bunu milletin resmî vekillerinden millet meclisinden fazla "Jakoben" cemiyeti yaptı. Beş altı yıl sonra meclisin hükûmete, hükûmetin meclise karşı iki üç defa "darbe-i devletleri" oldu. Bu yol, mecliste hem hükûmette kanuna hilâf dilekleri fiiliyete çıkarmak için, orduya, askere arka verdiler, top, tüfek kuvvetiyle maksatlarına erdiler. Millet meclislerinin birer bölümü, Paris'in sokak halkına ya da askere dayanıp kanunu bozarken hayır yapıyorsunuz diye düşünüyorlardı. Halka ve askere kendilerinin muavin ve müttefik bir kuvveti gibi bakıyorlardı. Lâkin düşünceleri doğru çıkmadı, sokak halkı ve asker, muavin ve müttefik olmayınca başları, sahipleri, patronları oldu: Napolyon Bonapart isimli bir general kendi faydası için bir "askerî darbe-i devlet" yapıp on yıl inkılâptan sonra, Louis'ninkinden kuvvetli bir müstebdit hükûmet tesis etti.

"Şubat İhtilali-II"

Vakit, sayı 437, 28 Şubat 1909, s. 2-3.

Biraz düşünülüp bakılsa, böyle olmayacak hâl de yok, gerçekten meşruti bir hükûmet, halkın çoğu kendi hak ve faydalarını bilmekte olan bir memlekette olmaktadır; halkın az bir kısmı hükûmeti kendi elinde tutmak istese, halktan, kanundan başka kuvvete muhtaç olmaktadır. O kuvvetlerin en göze görüneni, askerler, ordu. Ama askerler bir kere siyasete karışıp, kendi kuvvetlerinin ehemmiyetini anlayınca ve siyasetin temini olunca tezden siyasetten ayrılamıyorlar; türlü taraflardan kendilerine gösterilen faydalara alışıp, kendi işlerini bırakıp siyasî fırkaların hadimi, ya da hâkimi olurlar.

"Asker-i darbe-i devlet"lere tarihte "pronunciamiento" diye de isim verilmektedir; bu söz İspanyolca, İspanyolca bu sözün böyle siyasî ıstılahat arasına girip kalmasına sebep "pronunciamiento"ların İspanya'da, İspanyolca konuşmakta olan cenubî Amerika hükûmetlerinde hesapsız çok olmasıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, Haziran'daki Türk inkılâbı da bir "pronunciamiento" idi; Üçüncü Ordu, o zamanki hükûmete, "idarenin şeklini değiştir! Değiştirmezsen İstanbul'un üstüne gelirim..." demişti. İstanbul'a elbet sadece misafir olmak, pilav yemek, ya da madalya ve mertebe almak için gelmek istemiyorlardı.

İnkılâbın bu tabiatını bütün dünya gazeteleri gibi bizim *Tercüman* da görmüş ve 18 Temmuz 1908 tarihli nüshasında "Safes" imzasıyla aşağıdaki yazıları yazmıştı: "İnkıla-

bat-ı siyasiyeyi mucib olmuş askerî kıyamlar, tarihte nadir değildir. Yeniçerilerin ikide birde kazan kaldırmalarını Osmanlılar pekâlâ biliyorlar, İspanya ve Portekiz padişahlıklarıyla, Latin Amerika cumhuriyetlerinin XIX. asır tarih-i siyasiyesi, müteselsil "pronunciamiento"lardan ibarettir, denilse olur. "Pronunciamiento" hakkı, hâkimiyetin kaba kuvvete aşikâr istinadıdır. "Pronunciamiento"ların tekrarıyla ahalide hakka riayet fikri biter, bu ise anarşidir. Anarşi ile devlet bir araya gelmez, anarşi devletin hatta fikr-i devletin zevalı demektir. Binaenalyeh Devlet-i Meşruta-i Osmaniye'de ordunun siyasete müdahalesine dahi katiyyen meydan verilmemelidir."

Çok tecrübeler görmüş kart (yaşlı) *Tercüman* babanın bu nasihatlerini dinleme nerede, İstanbul'da okuyan da elbette olmamıştır. Buna şaşılacak bir şey yok, İstanbul ziyalılarını iki kere ikinin dört olduğuna gerçekten inandırmak isterseniz mutlaka Fransızca ya da İngilizce yazılan bir kitaptan 2x2=4 şeklinde göstermeniz gerekmektedir!.. Şaşırılacak şudur ki, çok sevdikleri, her sözlerini keramet diye düşündükleri garbî Avrupa kitaplarından da, gazetelerinden de bu sözleri bulup çıkarmak mümkün olmaktadır, nedendir, dikkat edilmemiş. Zahirde nasıl görünürse görünsün, Kamil Paşa'nın düşürülmesi de gerçekten Temmuz'da olduğu gibi bir "pronunciamiento" bir "askerî darbe-i devlet" oldu. Üçüncü, ikinci ordunun bir kısmı, İstanbul'daki savaş gemilerinin çoğu "biz bu Kamil Paşayı istemiyoruz" dediler; parlamento da bu sözü tekrar etti, Kamil Paşa kabinesi düştü.

"Cemiyet"in yani İttihat ve Terakki partisinin başında subay çok, parti şubelerinin en ehemmiyetlileri de subaylardan kurulmuş. Binaenalyeh cemiyet bir darbe-i devlet yaptı denilse, bu vak'anın ikinci türlü olarak söylenmesidir.

Bu yerde sadece zahire bakıp söylenen hukuk-u siyasiyeye taallûklu bir itiraza da cevap verip geçelim. İşte itiraz: Parlamento istemiyordu, kabine düştü, bütün parlamentolu devletlerde olan bir şey. Bu neden "darbe-i devlet" olsun? İşte cevabı: Türk Kanun-ı Esasi'sine göre millet meclisinin kabine düşürmeye emniyet ya da emniyetsizlik oyu vermeye hakkı yok! Bu nokta-i nazardan hareket kanunî değil.

Ne yapalım, beyaza siyah demek doğru değil. Hürmetli okuyucularım kızsalar, kızarlar, Türk'ü övmek için gördüklerimin, düşündüklerimin tersini yazamam. Öyle olsa da, Rusların dediği gibi "bazı kötülüklerin faydası da vardır (net huda bez dobra)" bu Şubat İhtilali'nin Türklere faydalı tarafları da oldu. Kamil Paşa zamanında Türkler tamamen İngilizlerin kolunun altına girip bitmiş gibiydiler. Kamil Paşa'dan fazla Sir Lowther[62] (İngiltere'nin İstanbul sefiri) Devlet-i Osmaniye'nin sadrazamı olmuştu, İngiliz hapşırınca bütün Bâb-ı Ali "yerhamukallah" deyip, ellerini bağlayıp duruyorlardı. İşte bu biraz azaldı. Hüseyin Hilmi Paşa İngiliz mürebbiyesinden desteksiz, kendi başına yürümek istiyor gibi görünüyor. İkinci fayda; hükûmet resmen "cemiyet" eline geçmiş gibi oldu. Kamil Paşa başta "cemiyet" ile iyi ilişki sürse de sonra öfkelenip bağırmaya başlamışlardı. Böylece Devlet-i Osmaniye'de birbirinin işini bozmakta olan iki hükûmet vardı: "Bâb-ı Ali", "İttihat ve Terakki" cemiyeti. Bu biraz da istibdattaki "Bâb-ı Ali" ve "Yıldız"a benziyordu, ama Yıldız'ın başı nasıl tersine döndü... Şimdi artık, "İttihat Terakki"nin inâbetli kişisi Hüseyin Hilmi sadrazam oldu, cemiyet ile Bâb-ı Ali birleşti, Devlet-i Osmaniye'de iki hükûmet kalmadı. Üçüncü fayda, reaksiyonun (aksülhareketin) payitaht ve

[62] Sir Gerard Lowther (1858-1916). 1908-1913 yılları arasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti nezdindeki sefiri olarak vazife yapmıştır.

Rumeli'de kısa zamanlarda mümkün olmadığı açık olarak gösterdi, ordu radikal bir meşrutiyet taraftarı.

Bu faydalar bugünkü gün için şüphesiz büyük faydalardır; lâkin yukarıdan beri tafsil edip geldiğim tehlikeler, istikbal için daha da büyük tehlikelerdir. O tehlikeleri kısaca belirtmek gerekirse şunlardır: 1- Eski idarede hiç riayet edilmeyen kanunların yeni idarede "idare-i maslahat"a kurban edilebileceği görünüyor, muntazam ve medenî her bir hükûmetin vücudu için elzem olan kanuna riayet fikrinin halkta yerleşmesine büyük ziyan getirildi; 2- Meclis-i Millî'nin müstakil olmadığı rivayeti dağılıp meclisin ehemmiyeti, itibarı azaldı; 3- Askerin siyasete karışmasının devamı anlaşıldı.

İnşallah, artık bundan başka hükûmet de, cemiyet de, ordu da, tedbirli ve düşünceli haraket ederler. Bugünkü faydanın peşinden yürüyüp bengilik ve daha başka zararlar getirmezler. Birkaç gün önce müverrih Murad Bey, cemiyete telmîh edip "Kronos gibi kendi çocuklarını, şayet kendi yemez" demişti. Vak'a şimdiki Türk meşrutiyeti -doğru düşman da inkâr edemez- ordu hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eseridir. Fakat hüsnüniyetle olsa da hatalı hareketlerinin o eseri mahvetmesi mümkündür. Bizim doğu asatırından fazla sadr-ı İslâm menkibesini okuyan Müslümanların hatırına Kronos ve çocukları gelmiyor, Hazret-i Ebubekir'in peygamber aleyhisselamın vefatında Ensar'a söylediği sözleri geliyor: "Ey Ensar! Siz bu dinin intişarına nusret verdiniz; zevalına da sebep olmayınız..."

İstanbul, 13 Şubat 1909

"Dârülhilâfet'ten VII-I"

Vakit, sayı 440, 7 Mart 1909, s. 2.

Osmanlı Padişahlığının hayatına bir, iki yüzyıldan beri din ve milliyet sesleri, dalaşmaları en çok tesir edip geldi. Din ile milliyet, biliyorsunuz, şarkta bu vakte kadar iyice ayrılıp bitmedi, birbirine karışıp gidiyor; bir başka türlü söylemek gerekirse şarktaki halkların çoğu milliyetlerini hâlâ din ile ayırıyorlar. Bunun için ben de ikisini birlikte söylüyorum.

Türk toprağında, Türk'ten fazla Türk olmayan, gayri Türk-Rusların dediği gibi inarodits[63]- yaşamaktadır; bunlardan İslâm dininde olan Arap, Kürt, Arnavut vesairenin son yıllara kadar Türkle millî husumetleri görünmüyordu. Ama Yunan, Bulgar, Sırp vesaire gibi Hristiyan gayri Türkler Osmanlı Padişahlığının kuvveti azalmaya başlayınca başlarını kaldırıp, zarar vermeye başladılar. Türkler kuvvetli dönemlerinde gayri Türklere zarar vermemişlerdi, diye söylemiyorum; söylesem: "Türklerin kendileri Anadolu ve Rumeli halkımıydı ki?" cevaplı sual ile karşılaşacağımı biliyorum.

Kim suçlu olursa olsun, söz orada değil. Söz, bir din-milliyet meselesinin varlığında ve pek ehemmiyetli olmasındadır. Vak'a Rusya'da "toprak meselesi" ne kadar ehemmiyetli ise, burada da milliyet meselesi şu kadar mühimdir.

---

[63] Çarlık Rusya'sında Rus, Slavyan ve Hristiyan olmayan halklar için kullanılan tabir.

XIX. asırda Türk padişahlığı parçalandı, Balkan yarımadasında, onun parçalarından Yunan, Romanya, Sırbistan ve Bulgar devletleri doğdu. İşte bu değişikliklerin hepsinin en büyük sebebi milliyet-din meselesi oldu. 11 Temmuz inkılâbının da en büyük sebebi yine bu milliyet-din karışıklıklarıdır.

Ben burada fakat sadece Türkiye'deki milliyet meselesine bir-iki söz ile icmâl etmek istiyorum: Türk'ten ayrı olan, Nasranî kavimler, Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkıp, kendi ideallerine, müstakil padişahlık kurmaya, meselâ Yunan ırkından olan halk ölmüş Yunan padişahlığını, Sırplar da yine ölmüş Sırbistan krallığını diriltmek istediler, hem bu maksatlarına ulaşmak için o kavimlerin milliyetçileri kendi halklarına yazılar yazdılar, öğütler verdiler, onları kendi kendilerinin başı olmak için, istikla-i millî için fedakârlığa çağırdılar, en sonunda sözle işin olmayacağını anlayınca Türklere karşı silahlı mücadeleye başladılar. Avrupa, Nasranîyet ya da insaniyet namına, onların tarafını tuttu, o halklardan çoğu maksatlarına ulaştılar. İşte böyle bir kavmin kendi kendinin hâkimi olmak istemesi ve ondan çıkan neticelerin hepsine milliyet meselesi denilmektedir.

Hristiyan tebaalarının itaatin dışına çıkmasına karşı sultanlar, Türkler ne yapıyorlardı? Bazen, onların haklarını arttırıp, yumuşaklıkla, Hükûmet-i Osmaniye'yi sevdirmeye çalışıyorlardı, bazen üstlerine asker gönderip ateş ve demir ile isyanları bastırmaya, cebren itaat altına alma siyasetini uyguluyorlardı. Romanya, Sırbistan, Yunan ve Bulgaristan'ın yoktan var olması göstermektedir ki bu siyasetlerden matlup meyveler hiç yetişmiyor.

Şark halkı, hadiselere bugün açık olmayan, müphem adlar takmayı seviyor, bu adların mücerred ve umumî olmasını seviyorlar, eğer de şairane olursa nurali nur. 1877-1878 Türk-Rus savaşına "Geçen Rusya Muharebesi" di-

yen çok az, "mesele-i zaile" diyorlar, yeniçerilerin asılıp, kesilip öldürülmesine hiç "yeniçeri katliamı" denilmiyor, "vak'a-i hayriye" deniliyor! Bunun gibi Abdülhamid sanin 30 yıllık müstebid idaresi zamanına da bir ıstılah yapıp dağıttılar: "Devr-i sabık".

Birkaç aydan beri İstanbul'da bulunduğumdan ben de onlar gibi konuşmaya başladım, bunun için başta "eski devrin" ilaçları diye yazdım, "devr-i sabık"ın, milliyet meselesinde tuttuğu devalama usulü, eski dönemlerdeki devalama şekline benziyordu, çok kan alma... İlaçları, cerrahi aletler... Ama yabancı halkların karışması, çoğu zaman bu faydalı ilaçları vermekten, hükûmetin kolunu tutuyordu. Öyle olsa da, etrafını inceleyen ve başkalarını söze tutup meşgul edip komşularını gören o hükûmet, ameliyat cerahiyesini çok çabuk yapmayı başarıyordu: Ermeni vak'alarını işitmeyen kişi olsa da çok az olur.

Genç Türkler bu eski usulü terketmek istiyorlardı. Vak'a 11 Temmuz'dan sonra artık her taraftan huzur haberleri geldi. Artık Osmanlı Hükûmeti ve ona karşı duran Ermeni komiteleri, Yunan, Bulgar, Sırp çeteleri silahlarını bırakıp sulh yapmış gibi göründüler. Ama bu silah bırakma vakitliydi. Bazıları "yeni idare"den gerçekten kendi faydalarına iş bekliyorlardı; fakat bazıları sonradan "işte Türkler bu gibi bir ıslahat da yapıp baktılar, o zaman biz onları rahatsız etmedik, öyle olsa da ellerinden bir iş gelmedi..." demek için durmuşlardı. Şimdi yine Makedonya'da çeteler görünmeye başladığını gazeteler yazıyor, hem geçen hafta parlamentoda Makedonya meselesi incelendiği zaman, Yunan, Bulgar, Ulah, Arnavut, Türk kavimlerinin oradaki matlup ve faydaları neden birbirine karşı, uyuşturulması çok çetin, belki muhal olduğu çok açık anlaşıldı.

"Dârülhilâfet'ten VII-II"

Vakit, sayı 441, 10 Mart 1909, s. 2.

Meclis-i Mebusan toplanmadan önce, seçim sırasında dahi bütün ses milliyet meselesinden kopmuştu. Türk toğrağında Türkten başka kavim yaşamasa, çoğu taraftan "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin ya da hükûmetin gösterdiği kişileri meclise gönderirlerdi; böylece seçimler görünmez, daha da doğrusunu söylemek gerekirse seçimler yapılmazdı... Gayri Türkler bulunduğu için, çok sessizlik içinde yapılmadı: Başta Rumlar, İstanbul'da ve vilayetlerde, çok ve büyük gürültülü gazeteleri, ondan başka hatipler, papazları vasıtasıyla halkı kışkırtıyorlardı, seçimler yapılırken "bizim hakkımızı vermiyorlar, hükûmet işe karışıyor, Rumlardan seçileceklerin sayısı azaltılıyor!.." diye bağırıyorlardı.

Onlara karşı Türklerin de yavaş ve sesiz sözleri işitilmeye başlandı: Seçimlerdeki bağımsızlığı bozmama, tarafsızlıktan çıkmama, belki Rumlar haklarından fazla sandalye almaya, milletvekili seçmeye çalışıyorlar, seçim hakkı olmayan kişileri de seçmen yazdırdılar, denilmeye başlandı. Gittikçe hava ısındı, Türkler de canlandılar, Rumların *Proodos* isimli en çok bağıran gazetelerine karşı, ondan geri kalmayan Türklerin *Tanin*'i cevap vermeye başladı. İstanbul'da seçimler konusunda Rum-Türk tartışması, Kazan'da donmuş Kaban gölünün üstündeki Tatar ve Rus gençlerinin savaşlarından geri kalır gibi değil. Gazete tartışmaları yetmedi, günlerden bir gün, Rumların yaşa-

dığı sokaklardaki kilise önünde halk toplanıp tartışmaya başladı, beş-altı bin kişi toplanıp büyük gösteriler yaptılar. Ermeniler ve Bulgarlar, Rumlar kadar bağırmadılar, ama onlar da protesto yaptılar.

Proodos ve *Tanin* horozlar gibi kavga ederken Türk gazetelerinden Ahrarcı *İkdam* biraz Rumların tarafını tutup *Tanin*'e karşı bir-iki söz etmeye başlayınca "savaşta savaşılır" diyen Cahid Bey çok çabuk "*Proodos* ile *İkdam* bir, çünkü *Proodos, İkdam* basmahanesinde basılıyor," diye yazınca Rum-Türk millî nizası, İttihat ve Terakki ile Ahrar savaşına dönüştü. Allah'a şükür, İstanbul'da politik şavaş olmadı, demeye yer kalmadı.

"Ahrar" seçimlerden evvel de, seçimler vaktinde de, ondan sonra da gayri Türklere yetecek, Türkler ile tamamen müsavi hukuk verip, onları dışarıdan medet ummaktan, Osmanlı padişahlığından ayrılmaktan geri döndürmeye çalıştığını ilan etmişti. Bu Türk Kadetlerinin[64] İstanbul seçimlerinde kaybetmelerine bir sebep de, Türk ile reayayı eşit görmeleri oldu. İstanbul Türklerinin, Rumlara, Ermenilere kızmamaları da mümkün değil, matbuat hürriyeti var denilince de, Rumlar, Ermeniler, vak'a Ermenilerin az olsa da Devlet-i Osmaniye'nin parçalanmasını isteklerini gösteren seçim afişleriyle bütün İstanbul sokaklarını doldurdular!.. Bir resimde Girit bacı, anası Yunanistan'ı kucaklayıp, öpüp ona katılıyor, ikincisinde Girit'in yanında bacısı Sakız, Rodos, Limni, Midilli vesaire bacılar (hepsi devlet-i Osmaniye hükmü altındaki adalar) da analarına katılmaya hazır bekliyorlar. Yine bir başkasında Türklere karşı kıyam edip, ayrılırken en çok hizmet eden vatanperver milliyetçi Rumların resimleri, onların Türklerle savaşları, İstanbul'un Türkler tarafından alındığı sırada Kons-

[64] Anayasacı demokrat Rus partisi, Yusuf Akçura 1905 Duma seçimlerinde bu partiden aday olduysa da adaylığı engellendi ve seçimler bitene kadar hapiste tutuldu.

tantin'in kahramanlığı vesaire. Ermenilerinki Rumlardan az, eski padişahlarının resimleri, son ihtilallerinde büyük kahramanlık göstermiş genç Ermeniler, nihayet harabeler arasında ağlıyor gibi teessüflü düşüncelere dalmış oturan Ermeni anası...

İyi ki, Türkler dikkatli kişiler değil, bunlara bakıp düşünmeye çoğu eriniyor, bakanlardan bazıları da ne olduğunu anlayamıyor, altlarına Türkçe yazılmamış, satıcılara sorsan yalanlıyor. Rum'un Türkiye'den ayrılmasına sebep olan ihtilâl liderlerinin resimlerini satana "Bunlar kimler?" diye sormuştum: "Yunanistan'ın en büyük pehlivanları" diye cevap verdi! "Hâlâ yaşıyorlar mı?" dedim. "Sağlar, her yıl güreşiyorlar..." "Demek öyle, yüzyıl yaşadıktan sonra da güreşebiliyorlar..." Satıcı kahkahayla güldü.

Jön Türklerin "İttihat ve Terakki"cileri önceden beri bu milliyet meselesinden ürküp, hürriyeti biraz fazla verme taraftarı görünüyorlardı, son aylar sanırım onları daha da sağcı yaptı. Hiç şüphesiz meşrutiyeti istiyorlar ama Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmamasını, İslâm dininin yerinden oynamamasını, Türk milliyetini kaybetmemeyi de ondan az istemiyorlar. "İttihat ve Terakki"nin meşrutiyetçiliği Türk milliyetçisi olmasından fazla değil, meşrutiyeti, milliyet ile geliştirmeye çalışıyorlar, hülâsa önce de yazdığım gibi Türk Oktoberistleri,[65] lâkin bu millî meşrutiyet hukuk-u hürriyete muvafık mı? Muvafık değilse hangisini tercih etmek gerek? Yani Devlet-i Osmaniye'nin faydası hangi tarafta?

Çok çetin mesele. Bunu yalnız kâğıt üstünde değil, amelde halleden kişi, Devlet-i Osmaniye'nin kurtarıcısı olacak... Rusya'da olduğu gibi, burada da ben Türkiye'nin nasıl kurtulacağını biliyorum!.. Diyenler, tamamen yok

[65] 1906'da kurulan ve liderliğini A. İ. Guçkov'un yaptığı muhafazakâr liberal parti.

değil; ama Rusya'dakinden az, zira burada iş oradakinden daha çetin.

Mutlak, mücerred adaleti kimse bilmiyor, sadece Allah biliyor, lâkin o da mücerred olarak bildirmiyor, zamana göre öğrettiriyor... Ben-i âdem adalete muhakkak ulaşmak için çalışırken, adalete taallûklu bazı fikirler bulur ve bunlarla kendi kendini biraz rahatlatır. Bu gibi fikirlerden birisi, bir kavmin başka bir kavme mahkûm olmaması, bir milliyetin, diğer milliyet egemenliği altında kalmamasıdır. Avrupa'nın garbında bu fikir kuvveden fiile fazla çıktı, elbette bir zaman dünyanın şarkında ve başka taraflarında dahi çıkacak. Bu, bir cereyan-ı tabiî gibi görünüyor, ona karşı durma, boşyere kuvvet haram etmeye benziyor.

İstanbul, 28 Kanunisani 1909

"Dârülhilâfet'ten VIII"

Vakit, Sayı 442, 12 Mart 1909, s. 2-3.

Türk yurdundaki ana meselelerden biri de din işidir. Bizim taraftaki Müslümanlarda da böyle değil miydi, Rus köylüleri sadece toprak meselesi ile uğraşırken, Müslüman köylüleri "yer işini" ve "din işini" birbirinden ayırmadan, ikisine bir derecede ehemmiyet veriyorlardı.

Şarkta, şimdiye kadar, din ile millet, milliyet farkı yok. Müslümanların indinde "din ve milliyet bir" olduğu gibi Rus halkı da, Sırp, Bulgar, Rum halkları da milliyetlerini din farkı ile görebiliyorlar; bunun gibi Tatar köylüsünün "din işi" diye algıladığı işin içine milliyet meselesi de girmektedir. Makedonya köylülerinin bağırtılarında, oturuşlarında, "ben Rum", "ben Bulgar" davasından fazla "ben patriarhist", "ben ekzarhist"[66] sesleri işitilmektedir.

Devlet-i Osmaniye'de türlü din ve mezhepten olan insanlar arasındaki ihtilaf yetmezmiş gibi, bir dinden, bir mezhepten olanlar da tamamen anlaşamıyorlar, misal mi? İşte Hanefi mezhebinden olan Müslümanlar... Şimdi ben size bunların sadece dine taallûklu ihtilaflarını anlatıp geçeyim. İki üç hafta önce Türk parlamentosunda Makedonya ayaklanmasını tartışmaya başladılar. Makedonya meselesi dolaşmış ip yumağına benziyor, çözeyim deyip ipleri

[66] Patriarh Rumların dinî lideri, ekzarh Bulgarlarınki, Bulgarlar Türk padişahlığından siyaseten ayrılmadan önce Rum kilisesinden dinen ayrılıyorlardı. İki kilise arasında akide bakımından fark yok, fakat egzara tabiî olanlar kendi dillerinde ibadet edebiliyorlar. (YA)

çeksen daha fazla dolaşıyor. Meclis-i Mebusan'ın beş-altı celsedeki müzakereleri de bir itilâfı halledemedi, azaltma yolunu da gösteremedi, ama bazı yeni ihtilaflar doğurdu. Bu yeni ihtilaflardan birisi sarıklı mebuslarla -bu mebuslar mecliste az değil, yetecek kadar var- Türklerin en çok malumatlı aydınlarından Doktor Rıza ve Tevfik Bey arasındaki tartışma oldu.

Filozof Rıza, nutkunun bir yerinde: "Din vicdan işidir, bir emr-i vicdanidir. Cebren, Katolik ol, Ortodoks ol, demeye hükûmetimizin hakkı yoktur. Onların din nizalarına, Osmanlı hükûmeti boşyere karışmasın, Kanun-ı Esasi'nin emrine göre 'hürriyet-i vicdan' temin edilsin vesselam" demiş. Yine konuşmasının başka bir yerinde "Neden patrik hazretleri sadece kilise vakfı meselesinde şeriata müracaat edip riyalanıyor, niye başka meselelerde şeriatı tanımıyor? Bu mesele siyasidir, şeriatı karıştırmayınız," sözlerini açıktan söylemiş, yetmezmiş gibi: "Rum patriği çoktan artık benden hoşnut değil," diye de belirtmiş.

Rıza Tevfik Bey'e konuşmasını tamamlatmamışlar, tartışma çıkmış, zavallı apar topar kürsüden inmiş, ben o gün meclise biraz geç gitmiştim. Sahneyi göremedim, ama sonra koridorlarda filozofun mollalar ile münazarasını dinledim. Mollanın birisi: "Efendim, efendim" diyordu, "dine emr-i vicdanî dinsizlerin sözü..."

Doğrusunu söylemek gerekirse mollaların filozofa öfkeleri sadece bu nutuktan değil. Önceden de yanlış mana verilecek nutukları var. Ve mübhem, bizim Tatar şakirtlerinin düzenlediği konferanslardan birinde Cengiz Han'ı övmesi; o konferanslarda ben de vardım; Cengiz Han hakkındaki sözleri çok iyi hatırımda: "Cengiz Han'a zalim, müstebit diye söyleseler de, din meselelerinde tamamen bağımsız kalmış, hem hiç bir işinde 'Yasa'dan, yani kanundan hiç ayrılmamış... Din ve devleti birbirine karıştırmamış. Dört beş yıl önce Fransızların büyük zorluklarla ayır-

dıkları kilise yani Katolik dini ve devlet yani padişahlık işleri, bizim atalarımız olan Türklerde yedi yüz yıl evvel ayrılmıştı!.. Şimdi bizim Devlet-i Osmaniye'nin bekası, saadeti de din işlerinde halka kâmil müstakillik vermededir; atalarımızın yolundan gitmektir..." demişti. Konferansından iki üç gün sonra da *Mukayesü'l Şarkiye* ve *Beyanü'l Hak* isimli dergiler Doktor Rıza Tevfik, Cengiz gibi bir putperesti övdü, hükûmetin şeriattan ayrılmasını, yani dinsizliği istedi, protesto ediyoruz, ayrıca bu gibi kişileri konuşturmamak lâzım, diyerek halkı kışkırtıyorlardı.

Osmanlı Türklerinin söylediği gibi, kulakları çınlasın, şimdi "Vologda"da "ikamete memur", o eskiden Kazan'da Piçen Pazarı Camisi imamı idi, Abdullah Apanay Hazretin bir şikayeti vardı: "Bıktım, diyordu, halkın söz anlamamasından, her söze tersine mana vermesinden, camide ikindi ile akşam arasında vaaz ediyorum, caminin önüne çıkınca hazret şöyle söylediniz diye söylediğimin tam tersini bana söylüyorlar!.." Piçen Pazarı Camisi'nin cemaati gibi bütün dünya halkının çoğu da, söz anlamıyor, anlamadığı gibi söyleyene zararlı mana vermeyi, suizan etmeyi seviyorlar, bu işte şerh ve haşiyeleri çok okuyan kişiler elbet en önde yürüyorlar, her söze kedilerince şerh ve haşiye düşürüyorlar.

Rıza Tevfik'in "Rum patriği çoktandır artık benden hoşnut değil..." Sözünü çok haşiye okumuş mebuslardan biri: "Görüyor musunuz, o kadar dinsiz ki hatta Nasranîyeti kabul etmek için patriğe müracaat etmiş, o da kabul etmemiş" diye şerh eyledi!

Fesliler ile sarıklılar bu meselede anlaşamadıkları gibi, sarıklıların arası da çok iyi değil, "İttihat ve Terakki" taraftarı, "Cemiyet-i İlmiye" taraftarı ve onlardan da sağcı mollalar var. Bizim Rusya Müslümanları için çoktandır malum bir mesele, medreselerin ıslahı meselesi, bu farkları bana apaçık olarak gösterdi. Biraz başında aklı olan

hiç kimsenin bugün inkâr edemeyeceği bir hakikat var: "Âlem-i İslâm'daki ulema-i dinin talim ve terbiyeleri zamanımıza münasip değil, hem bu münasabetsizlik devam etse, Âlem-i İslâm'ın hayatı tehlikede; hadis-i şerifte varid, zayıflık vaktinin gelip yetişmesi ihtimal... Evet, buna ilaç ne? Mektepler, medreseler zamana muvafık mektep ve medreseler... "İttihat ve Terakki" taraftarı ulema-i din, medaris-i ilmiyenin ıslahı için bir-iki defa toplantı yaptılar, o toplantılara en aşırı uçtaki ulemayı dahi çağırdılar, ben de davetliler arasında idim. Bu toplantılarda ulema çok çabuk "usûl-i kadim" ve "usûl-i cedid"e ayrıldı, usûl-i ceditçiler arasında usûl-i cedidi Alimcan Hazret[67] ya da İsmail Bey[68] gibi anlayanlar çıktı. Böylece bizdeki medrese ıslahı tartışmaları, buradaki mebusan kulübünde dahi ele alınmış oldu.

"İttihat ve Terakki" taraftarı ulema, başka medreselere misal olması için "İttihat ve Terakki Medresesi" diye bir medrese kurmayı gerekli görüyorlardı. Hem bu medreseye bir program dahi hazırlamışlardı. Toplantıdaki sarıklıların hepsi o programı tam manasıyla anlamasalar da, birçok noktasına itiraz etmekten geri durmadılar: *İlm-i Elhan* caiz değil, *Şerh-i Muvafık* kitabı mutlaka okutulmalı, bir gazete medresesi mutlaka kurulmalıdır, bütün medreseleri bir şekilde ıslah edelim...[69]

Caiz değil diyenler, *İlm-i Elhan*'ı her gün beş vakit, bütün camilerde tatbik ediliyor, İmamlar, müezzinler, inceliyorlar bazen tek, bazen birlikte *İlm-i Elhan*'a göre *Kur'an* okuyorlar, dua ediyorlar, hutbe anlatıyorlar. Belki bizim

---

[67] Alimcan Barudî (1857-1914). Yusuf Akura'nın Kazan'daki ikameti sırasında bir müddet muallimlik yaptığı ve hakkında bir risale hazırladığı Barudî Medresesi'nin kurucusu, din âlimi ve müftü.

[63] İsmail Bey Gaspıralı.

[69] İttihat ve Terakki Medresesi'nin programı *Vakit* gazetesinin 14 Mart 1909 tarih ve 443 numarada "İttihat ve Terakki Medresesi" unvanıyla yayınlanmıştır.

mollar, İstanbul'daki meslektaşlarının camilerde yapılmakta olan bir amelin ilme caiz değil demelerine şaşırırlar. Ama bugün acale etmesinler, kendi camilerinde özellikle teravih namazları ile cuma ve bayram hutbelerinde *İlm-i Elhan*'dan faydalansalar da medreselerimize müzik sokalım, şakirtleri "solo" ya da "opera" söylemeyi öğretelim diyenlere onlar da kızıyorlar, mazallah belki beddua da ederler.

Bu toplantılarda bir genç mollanın derin ama mühim sözleri dikkatle dinlenmeye lâyık idi, molla hazretleri, bugünden Din-i İslâm'ı kuvvetlendirmeye çalışanları ikiye böldü, birisi kendileri mümin ve müslim olup gerçekten Din-i İslâm'ın kuvvetlenmesini isteyenler, ikincisi kendileri Din-i İslâm'a tamamen inanmasalar da, onun kuvvetinden faydalanmayı, yani dinî bir vasıta-i siyaset olarak istimal etmeyi isteyenler... Genç molla ayrıca açık olarak belirtmedi ama bu programı yapan, bu gibi bir medrese tesis etmeyi isteyen kişileri ikinci sınıftan saydığını anlamak mümkün. Mollanın taksimini iyice anlamak için, günümüz Ruslarından iki malum kişiyi misal olarak alalım: Tolstoy,[70] Pobedonostsev.[71] Tolstoy kuvvetli imanlı, gerçekten İsavîye benzeyen bir kişi, Pobedonostsev türlü şehadetlere bakılırsa, kendisi tam mutekid değil, Hristiyanlığı Rusya'da kuvvetlendirmeye çalışması, sadece siyasî maksatlar için... Molla, Pobedonostsev gibi kişilerin dinlere hayır getirmeyeceklerini ateşli sözleriyle izah etti: "Dini, vasıta-i siyaset edenlerin elinden dine faydalı bir iş gelmez, dini kuvvetlendiremezler ve de din kuvvetini istimal edip başka matluplarına da ulaşamazlar. Bunların davaları batıldır; zira müstenid âli el-batıldır," dedi.

---

[70] Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910). meşhur Rus yazarı.

[71] Konstantin Petroviç Pobedonostev (1827-1907). Rus yazar, düşünür, muhafazakâr devlet adamı. Rusya Müslümanlarını Hristiyanlaştırmak için uğraş veren, meşhur misyoner İlminski'nin arkadaşı.

Şimdi, siz bu kadar derin felsefî meselelere dalıp gittiniz, "ıslah-ı medaris" toplantılarından ne gibi bir netice çıktı, diye soruyorsunuz? Acaba, bu suale cevap var mı? Hâlâ bizim Türk-Tatarların tabiatını bilmiyor musunuz? Genç muharrir Fatih Efendi[72] bir yerde yazmıştı: Biz önce balon gibi şiyoruz, heyecana geliyoruz, ondan sonra tıs diye sönüyoruz...

Bu "meclis-i mühimme-i ilmiye"den de ne çıksın, büyük bir "hiç"ten başka bir şey çıkmadı...

İstanbul, 5 Şubat 1909

Haşiye: Bu makaleleri yazıp bitirdikten sonra Meclis-i Mebusan'da, ulemadan bir mebusun suali ile maarif nazırın ona verdiği cevabı dinledim. Bahse taallûklu olduğundan, kısaca yazıyorum:

Mebus: Dârülfünunda konferanslar veriliyor, hem bu konferanslardan birinde teaddüdü zevcattan bahsedilmiş, rivayetlere bakılırsa bahsi övmekten ziyade tenkit etmişler; siz maarif nazırı olarak dârülfünunda bu harekete nasıl izin veriyorsunuz?.. Bu gibi düşüncedeki kişileri dârülfünun muallimleri arasında bulundurmak nasıl bir iş?..

Nazır: Derslerde bu gibi sözler, söylemeye izin verilmiyor, ama ders haricinde söylüyorlar, ben ne yapayım, herkesin ağzı torbayla kapatılmıyor ki!..

---

[72] Fatih Kerimî (1870-1937). Orenburg'da çıkmış olan *Vakit* (1906-1917) gazetesinin başmuharriri, İstanbul'da öğrenim görmüştür. Balkan Savaşları sırasındaki İstanbul hayatını anlatan, *İstanbul Mektupları* isimli güzel bir eseri vardır.

"Dârülhilâfet'ten IX-I"

Vakit, Sayı 444, 17 Mart 1909, s. 2.

Bende, çoktan beri Kazan'ın kötü, pis havasını soluyup, Kaban gölünün kirli, bulanık suyunu içip, yaşamış, eski bir ailenin bozuk kanı var. Kazanlı en yakın uruğlarımdan bazıları dünyayı, halkı, hayatı sevmediklerinden, çok kötü gördüklerinden evlerinden çıkmayıp yatıyorlar, çıksalar da hiç kimseyle görüşmüyor, konuşmuyor sadece aylak aylak sokaklarda yürüyorlar; birkaçı da halkın, hayatın kötülüklerine, hatta onlara sövüp yoruluyorlar. Ben de onlar gibi pesimistim! (Pesimist her şeyi kötü gören, Farsça bedbin manasında.) Türk işlerini sevmemem de pesimistliğimden gelmektedir diye şimdiye kadar kendimi avutuyordum. Şimdi büyük teessüfle görüyorum, işitiyorum, okuyorum, Türklerin kendileri de günden güne bedbin oluyorlar; benim gibi düşünenler günden güne artıyor. Daha da doğrusu, önceden de pek çok idi, ama düşüncelerini açıklamamayı makul görüyorladı. Şimdi gizlemiyorlar, *Serbesti*, *Hukuk-u Umumiye* gibi niteliksiz, itratçı gazeteler değil, *İkdam* gibi *Mizan* gibi ciddi, mutedil cerideler dahi bedbinane fikirler, çok mütalâalar yazmaya başladılar; hatta şimdiki Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni mübalâğalarla destekleyen *Tanin* de bazen bazen sıkıntıları yazmaktan uzak durmuyor.

İki, üç gün evvelki *İkdam*'da "uyandım da gördüm o bir rüya imiş!" serlevhalı, maruf yazarlardan Ali Kemal Beyin yesli bir makalesi vardı. Makalenin başlığından ne oldu-

ğunu anlamışsınızdır: Uyandıktan sonra anlamış, bütün gördükleri sadece düş. Gördükleri neler? Hepsi şimdiki yenilikler, düzeltmeler, müstakillikler, meşrutiyetler... Ve diğerleri.

Kemal Beyi o makalesini yazmadan bir hafta önce görmüştüm. "Hâlâ ümidiniz kuvvetli mi?" diye sormuştum. "Maateessüf; lâkin halkı ümitsizliğe düşürmek iyi değil, nefsine inandırmak gerek," diye cevap vermişti. Görüyorsunuz, bir haftadan sonra fikri biraz değişmiş.

Dünkü *İkdam*'da işte bu Ali Kemal Bey "intibah lâzım" diye bir makale daha yazdı, bu makalesinde Avrupa ukalâsının, hükmasının, müverrihlerinin şark konusundaki düşüncelerinden birkaç misal vermektedir. Bunlardan bir ikisini ben de kopya ediyorum: "O bir türlü iyileşmek bilmeyen, günden güne ise daha bir kötüleşeceği muhakkak olan fena hükûmetiyle, hâkimiyetiyle bu memleket izmihlâl içindedir. Devlet-i Osmaniye'de inkiraz herhâlde ezelidir, her lahza bu zevalden bir eserdir ki zahir olur."

"Cihan-ı İslâmdan ne bilnefis ıslah ve emarı, ne de nikbet-i eyam ile zir hükmüne girmiş nasaranın refahiyet ve saadeti için hiçbir ümit beklenemez, Türkler asırlardan beri Asya barbarları kalmaktan kutulamamış ve kurtulmak da istememişlerdir..."

Açıkça belirtiyorum, ben Avrupalıların sözlerini doğru bulmuyorum, bu fikirleri yazdığım sırada tamamen bitaraf olduklarına inanmıyorum, binaenaleyh şarkın ve bilhassa Devlet-i Osmaniye'nin istikbalini onlar kadar karanlık görmüyorum, görmek de istemiyorum, lâkin "Devlet-i Aliye-i İran"daki "Devlet-i Aliye-i Osmaniye"deki ilan-ı hürriyet ve meşrutiyetlerden, bazı gazetecilerimiz gibi -çok fazla bir şey de beklemiyorum- İngiltere'nin eski hariciye vekili Lord Lansdowne'nin çoktan değil, Lordlar Kamarası'nda şark meşrutiyetlerinden bahsederken söylediği söz bana çok doğru gibi görünüyor: "Yeni şişelere çok

fazla eski şarap dolduruyorlar." Yani sadece şişeler, çömlekler değişiyor, içindeki şeyler, kişiler, düşünceler, duygular, terbiyeler, bilgiler hep evvelki gibi, dışından yeni gibi görünse de, gerçekte "eski hamam, eski tas".

Lansdowne'nin nutkunu okurken bir Arap fıkrası hatırıma geldi: Bir Arap deve satmak için Bağdat pazarına gelmiş. Develerini satamayınca çok şaşırıp bir âcuzenin (kocakarı) nasihatiyle falcıya gitmiş. Falcı koca sarıklı, kalın ve büyük gözlüklü bir molla imiş. Falcı Arap'ın derdini sorup öğrendikten sonra, bir kitaba bakıp, "pazarın Dicle boyundaki tarafına git, develerin başlarını sokağa döndürüp oturt, güneş batarken satılır inşallah!" diye cevap vermiş. Arap öyle yapmış, hem söylendiği gibi develer de satılmış. Arap düşünceye dalmış, ikinci gelişinde dahi kolaylıkla deve satmak için, falcı olmaya niyetlenip bir sarık, kitap ve gözlük almış. Ama sarığı sarıp, gözlüğü takıp, kitaba bakıp derin derin düşünüp otursa da çabuk satmak için develerin nereye dizilmesi gerektiğini bulup çıkartamamış. Hem ikinci gelişinde develerini de satamamış. Bu fıkra da Lansdowne'nin yazdıklarını anlatıyor: Eğer de halkın kendisinde canlı meşrutiyet olmasa, hayatta, cemaatin ruhunda hürriyet olmasa, alemlere, levhalara, kağıtlara "Yaşasın meşrutiyet! Yaşasın hürriyet!" diye yazmakla bir şey çıkmaz...

İstanbul, 19 Şubat 1909

"Dârülhilâfet'ten IX-II"

Vakit, Sayı 445, 19 Mart 1909, s. 2-3.

Rusya'nın birinci Duma'sında, birinci söylenen nutkun hulâsası şu idi: İdam cezası kaldırılsın!.. İmparator Nikolay Hazretleri liberal bir siyaset tarafına yönelince de ilk işlerinden birisi, insanı hayvan gibi dövmek uygun değil diyerek resmen "rozga"[73] cezasını ortadan kaldırmayı emretti. Geçen hafta, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin encümenlerinden birisi kanunda mevcut olduğu halde, yirmi, otuz yıldan beri resmen hiç tatbik edilmeyen idam cezasının tatbikini ve kanunda sadece askerler için mevcut olan "dövme" cezasının askerden başka kişilere dahi şumullendirilmesini istemiş; bu mesele, hâlâ umumî mecliste incelenmedi, incelenirken belki reddedilir; ama belki edilmez de. "İstanbul halkı, işte nihayet mebusan da bir iş yaptı gibi oldu, bu çoktan lazımdı," diyor. Halkın hakları yok demek doğru değil, bir taraftan hadd ve kısâs şer'îdir, ikinci taraftan ahlâkları hâlâ yumuşamamış, yarı vahşi kabileleri yirminci asır Avrupa kanunları ile nizam altına sokmak çok çetin.

Ulema sadece hadd ve kısâs meselesi değil, fıkhın ukubât kısmı tamamen mer'i olsun, istiyorlar; hırsızın kolu kesilsin, zâniye recm edilsin, sarhoşa hadd yapılsın, hulâsa siyaset-i şer'iye, Buhari-i Şerif'de olduğu gibi icra edilsin. Ulema, yalnız bu taleplerle kalmıyor, çok küçük şeyle-

[73] Çarlık Rusyasında suçluları dövmek için kullanılan esnek bir değnek.

re de büyük dikkat ediyor. Meselâ yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın nutkunda "bikudreti'llah", "bi inayetillahi Teâlâ", "inşallah", "Cenab-ı Hak muvaffak bi'l-hayr eyleye, âmin!" ve diğerleri gibi, önceden beri resmî kâğıtlarda, sözlerde yazılıp söylenmesi âdet olan tabirler yoktu, diye İstanbul uleması Hilmi Paşa'ya kızıyordu!

Sadece kızmakla kalsalar bir şey değil, bu kızmaların fiili neticeleri de görülmeye başlandı, geçen pazartesi günü İstanbul'un "Çarşı-ı Kebir" isimli kapalı pazarında "Kazanlı Hacı Ahmed Efendi"[74] nam bir tüccar, uzun uzun kâğıtlara yazılan bir arızaya şeriatı isteyen kişi imzalasın diye gelip geçen kişilerden imza alıyormuş, imza atanların çoğu arızada neler yazıldığını okumadan imzalıyorlardı.[75] Hemşerimiz Hacı Ahmed Efendinin dükkânı önünde

---

[74] Ben bu zatı tanımıyorum, inşallah kısa sürede bir reportaj yaparım, bir zamanlar usûl-i cedide sövüp Kazan'a mektuplar yazan kişi olsa gerek diye farzediyorum. (YA)

[75] Kazanlı Hacı Ahmed tarafından gelip geçenlere imzalatılan dilekçede şunlar yazılıydı: "Maruz-ı dâ'iyânemizdir ki: Devr-i sâbık-ı istibdadın kuvva-yı tahribiyesinden en ziyâde mutazarrır olan husussattan biri de selâmet ve saadetimizi mütekeffil olan dinimiz şerâitimiz idi. Şerâit-i garrâ-yı Ahmediye icra ve tatbik olunmadıktan maada kütüb-i diniye mahv ve ifnâ ve ulemâ-yı İslâm nefy ve tağrip edilmiş, vel-hâsıl Endülüs vekayi'ini gölgede bırakacak surette hariçten ziyâde dâhilde diyanet-i İslâmiye darbât ve tahribâta maruz bırakılagelmiş ve bu hâl-i esef-i iştimâl ise zerre kadar nur-ı iman taşıyan ve her müminin tahammül edemeyeceği bir dereceyi bulmuştu. Bu esnada lütf-i bârî olarak vuku'a gelen inkılâbı âhir-i mesut üzerine herkesçe bir şûle-i ümit parlamış ise de lakin maattessüf bazı güntebinlerin dine âdem-i mübâlagatı ve bazı cahillerin de hürriyeti yanlış anlamaları yüzünden her taraftan sirkatler, katiller, gâsıplar, aleni işretler, velhasıl ne kadar fezâih ve kabâih var ise kâffesi suret-i aleniyede icra edilmeye başlanılmış ve netice-i tabiîyesi olarak mesaip üzerimize çökmüş, her tarafta emniyet ve asâyiş muhtell olmuş bulunduğundan büyük bir felâketin vukû'unu er-pîş-i teemmül ederek Arabistan'ın her noktasından ve Anadolu ve Rumeli'nin her cihetinden ahkâm-ı şer'iyenin tatbiki ve icrası talep edildiği ve hatta gayrimüslim vatandaşlarımız dahi kemâl-i

çok fazla kişi toplanınca, kendisini uzun kâğıtları ile polis merkezine götürmüşler; "ben bunları Meclis-i Mebusan'a verecektim" deyince öyleyse haydi diyerek alıp mebusana götürmüşler. Orada kendisine bu nasıl bir iş diye sorulunca, korkup, şaşırıp "Ben iyi Türkçe de bilmiyorum, yazıp verdiler, dükkânıma koydum, 'Şeriat isteriz' diyen kişilere mühür bastırdım, imza attırdım," diye cevap vermiş. Bundan sonra bilmediğin işlere karışma deyip kâğıtlarını alıp kendisini serbest bırakmışlar.[76]

Ama bu "şeriat isteriz" sesi özellikle kuvvetli olarak Sultan Fatih Camii çevresinde görülmektedir. İlginç tenâkuz: Sultan Fatih Türk padişahlarının en âlim, en liberal, en az mutaassıplarından birisi idi, sarayı Avrupa hükümdarlarının sarayına benziyordu, kendini Roma imparatorları gibi görüyordu. Onun zamanında yapılmış, ortasına başının sureti koyulmuş, çevresine "Mehmed II Roma İmparatoru" diye yazılan latinca bir madalyonunu Viyana müzesinde görmüştüm. Müverrihler, sarayında resimler, heykeller bulundurmaktan kaçınmadığını, İstanbul'daki asâr-ı nefisenin bozulmamasını emretti, diyorlar. İşte bu büyük padişahın güzel camisi "Fatih" bugünkü günde taassubun, dinî reaksiyonun timsali gibi gösterilmektedir.

---

hâhişle arzu eyledikleri hâlde hallak-ı âlemin vaz ettiği kanun hâşâ sümme hâşâ gayr-i kâfi imiş gibi eser-i tereddüt gösterilmiş olması cânileri âdeta şımartmış ve binâenaleyh vaz ve tertip edileceek kavânin ahkâm-ı şer'iyeye tatbik edilmesini ve 30 milyon Osmanlı'nın hayatı kendi ellerinde bulunan muhterem Mebusân-ı Osmâniyan sizden, sizin adaletinizden, himmetinizden talep ve istirham eyleriz. Yaşasın şeriat yaşasın Kânun-ı Esasî, yaşasın millet meclisi, yaşasın vükelâ-yı millet." 5 Seferi'l-hayr 1326, 13 Şubat 324. Mahir Said Pekmen, 31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif, (haz. H. Babacan-S. Avşar), Anlara 2013, s. 71.

[76] Daha sonraki günlerde Kazanlı Hacı Ahmed Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla sınırdışı edilmiştir: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO. 648/273530.

Mükâmelede her zaman bu gibi sözler işitilir. Bu işe acaba Fatih ne diyecek? Bu fikri Fatih destekliyormuş, filanın mebusluğuna Fatih taraftarmış. Bu sözlerdeki "Fatih"ten murad reaksiyon taraftarı mutaassıp mollalar, usûl-i kadimcilerdir.

Bu günlerde "Fatih", "şeriat isteriz!" diye bağırıyor!.. Sesini duymak için geçen gün "Fatih"i görmeye gittim. Evet, Fatih gerçekten çok büyük bir kuvvet! İkindi namazından sonra, on binden fazla kişinin sığacağı büyük camiye beyaz sarıklı başlar doldu, yirmiye yakın müderris önlerinde ikişer, üçer yüz şakirt. Müderrisler bağırıp ders yapıyorlar, manzara, tahkik çok muhabbetli. Ah, bu kuvveti zamanın ihtiyacına göre istimal mümkün olsa!.. Her halkanın yanında biraz durup konuşmalarına kulak verdim, birisi "darebe Zeydün Amran"dan bahis ediyordu, lâ-yemût Sadi aklıma geldi, sadece Mahmud Harzemşah ile Çin hükûmeti değil, artık Avusturya imparatoru ile ile Türk sultanı da sulh ettikleri halde Zeyd ile Ömer'in hâlâ kavga etmesinden vazgeçmediklerini anladım. Bir başkası ilm-i fıkıhtan esir ticaretini izah ediyordu. Bu sözlerden hâlâ Mahmud Harzemşah zamanında olduğumu idarak ettim. Üçüncüsünün sözlerinden fakat "inde masiyetü'l-hâlik" sözünü işitebildim, şakirtlerin çoğu, dönüp dönüp acı acı baktılar, hemen geri döndüm. Öyle olsa da "Fatih" bana işitildiği kadar azaplı ve korkunç görünmedi. Beni en fazla korkutan, Fatih'in çevresi oldu. Fatih'in çevresinde fakir muhacirler, işi az tüccarlar, işçiler, sanatkârlar, dilenciler, küçük burjuvazi oturmaktadır. Hepsi gerçek Müslüman, imanları çok, ama işleri, paraları çok az... Fabrika malları arttıkça sanat sahiplerinin işleri azalıyor, gençler Türklerin yaptığı kısa çizmeleri giymiyorlar, Amerika'dan gelen çizmeleri alıyorlar, İstanbul'da yapılan kaşık, ibrik, tabak-çanakları almıyor, Avusturya fabrikalarının ürünlerini alıyorlar. Böylece küçük burjuvazi de günden güne

çeşitli tarikatlara girerek vakit geçiriyor. Bu hâl idare değişikliğinden, belki kendilerine fayda gelir diye başta ümit etseler de meşrutiyetin, hürriyetin parasızlığa derman olmayacağını görmeye başladılar. İşte bence en korkulacak hâl, "Fatih" bu fakir fukarayı kendine tabiî bir ordu yapıp, kendi maksadına yöneltebilir.

Türklerin aydınları, bu tarafları çok düşünmüyorlar gibi görünüyor. Türk entelektüelleri halkı tanımıyor, halka karışmıyor, köy halkının arasına girip, onların dileklerini, ihtiyaçlarını bilmeye çalışan, onlara yol göstermeyi, onların faydasına hizmet etmeyi canı gönülden isteyen bir Türk entelektüeli de şimdiye kadar göremedim. "Halka gitme" burada bilinmeyen bir iş. Hadi köyler uzak diyelim, şehirdeki halk ile de entelektüellerin karışması görünmüyor. Halk, mollası ile başbaşa kalıyor, onunla konuşuyor, o, onun yol gösterisici, hiç olmazsa bizim Tatarlardaki muallimin sınıfı da yok. Kısaca belirtmek gerekirse, birbirinden ayrı, birbirini tanımayan, sevmeyen, hem tanımaya, sevmeye çalışmayan iki dünya var, aydınlar, halk ve mollalar.

İstanbul 19 Şubat 1909

"Dârülhilâfet'ten X-I"

Vakit, Sayı 447, 24 Mart 1909, s. 2-3.

Bundan önceki mektubumda birbirine farklı bakan "iki dünya" aydınlar ve halk var demiştim. Aydınların en büyük bölümü askerler, subaylar. Ben bunların birbirlerine bakışlarını farklı görsem de, kısa zamanda kavga edeceklerini düşünmüyordum. Bir vak'a bu "iki dünya"yı dar bir yerde karşılaştırdı.

Vak'a meşhur Murad Beyin konferansı, Murad Beyi uzun zamandan beri mollalar seviyorlar; "cemiyet" tarafından tutulup rencide edildiği zaman, mollaların taasubundan korkulup bırakıldığını işitmiştim, bunun ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruum, ama şimdi basılıp dağılmakta olan *Mizan*'da "Fatih"e tamamen çanak tutulmuyor diye söyleyemem... Murad Beye mollaların dostluğu kadar, "cemiyet" düşman. Konferans salonuna beyaz, yeşil sarıklı şakirtler ve "cemiyet"e mensup, kara kalpak giymiş kırmızılı, beyazlı kravat takmış genç yiğitler, genç subaylar dolmuştu. Halk arasında cemiyet mensuplarının gürültü çıkarmak istedikleri, komşudaki oyuncak mağazasında düdük, sipsi çok satıldığı söyleniyordu.

Murad Bey konferansına başlamak üzere kürsüye çıktığı zaman şakirtler kuvvetli alkışladılar, kalpaklılar tarafından "yuh" ve düdük sesleri...

Lâkin kısa sürede sukunet sağlandı, Murad bey yavaş yavaş konuşmaya başladı, konferans "hayır ve şer" hakkında idi, eski Roma tarihinden misaller verip, bazen hayrın

bazen şerrin dünyada galip geleceğini anlatıyordu. Konferans ilerledikçe konuşmacı sözü askerlere getirdi, Roma askerlerinde kanunun, itaat-i askeriyenin çok büyük ehemmiyeti olduğunu, bir büyük kumandanın kanuna itaat etmediği için kendi oğlunu gözünün önünde öldürttüğünü izah etti. Bugünlerde meydana gelen, İstanbul vak'aları hakkında ağzından bir söz çıkaramayınca, bin beş yüz iki bin yıl evvelki Romalıları anlatıyordu. Öyle olsa da kalpaklılar, genç subaylar sözün nereye vardığını çok çabuk anladılar; bir genç subay ayağa kalkarak, heyecanlı sesle: "Sizden askerlik dersi almaya gelmedik, fikrinizi söyleyiniz!.." diye bağırdı, o sözünü bitirmeden benden fazla uzakta oturmayan kalpaklılar arasından biri ayağa kalkıp başını, kolunu ayağını çok kuvvetli sallayıp bağırmaya başladı. Çok fazla bağırdığı için hiçbir şey anlaşılmıyordu. Yanındakiler de düdük çalarak bağırmaya başladılar, bu yetmezmiş gibi bu arada mollalar da alkışlamaya başladılar. Şu kadar sevimsiz sesli bir konser oldu ki Fransızların bir tabirini tercüme edip "ahenksizlik gibi" desem, belki tarif edebilirim. Her hâlde perileri de kaçıracak bu gürültü *Mizan* muharririni sahneden kaçırdı, ben öyle olsa da, en rahatsız en korkunç zamanlarda yerinden kalkmayan bir kumandan gibi, muharrirlik vazifesini ifa etmeye, işin sonuna kadar kalmaya karar verdim. Şimdi salonun her tarafında yirmişer, otuzar kişi halka olmuş bağırıyorlar, kol, yumruk sallıyorlardı. Dikkat ettim, her toplantıda asker ve subaylar bir taraf, sarıklılar bir taraf idi, muharebe askerler ile mollalar arasında çok güzel devam ediyordu...

Filozoflar şimdiye kadar hepimize artık öğrettiler, bütün tartışmanın, kavganın, bağırmanın, öldürmenin başı, temeli, midedir. Eğer de sabır ve usulle izlense bu konferanstaki kavganın da mideden taşıp geldiği anlaşılır! İşte nasıl: "Devr-i istibdat" şimdiki anarşinin bütün gereklerini hazırlamada asla eksiklik göstermedi, "talabe-i ulum"u

yani medrese şakirtlerini askere gitmemeleri için imtihan verme meşakketinden kurtarmıştı. O zamandan beri askerden kaçmak isteyenler için kolay bir yol bulunmuştu. Biraz aklı, biraz tanıdığı olan köy gençleri İstanbul'daki usulsüz medreselerden birine "talabe-i ulum" olarak giriyorlar, orada okumuyorlar, çalışmıyorlar, sadece yiyip-içip şişmanlıyorlar ve askerden kurtuluyorlardı. "Devr-i meşrutiyet" göze batan bu gibi gayri işleri sona erdirmek istiyordu. Bu yıldan sonra imtihan veremeyen şakirtleri, bağırtıp çağırtıp alıştıkları tembellikten, çorbalarından ayırıp askere almaya başladı. "Fatih" (geçen mektubumda bunun manasını yazmıştım) yerinden fırladı, serasker kapısına doğru yumruğunu salladı, birkaç gün "talabe-i ulum" toplanıp meclis-i mebusan önüne gelip "imtihan istemeyiz!" diye bağırdılar...

Ah, sağlıklı ne kadar ölü sesi geliyor!.. Bugünkü "şeriat isteriz"ler, bugünkü "imtihan istemeyiz"ler hepsi, yüz, iki yüz yıl evvel yeniçerilerin bu sokaklarda, meydanlarda toplanıp "isteriz!", "istemeyiz"lerinin şimdiki dil ile söylenmesinden başka bir şey değil ki.

İşte bu çorbadan ayrılma, hayır ve şer, Roma tarihinden bahsedilen konferanstaki gürültüye en büyük sebep olup, gelip çıkıyor. "Talabe-i ulum" konferansında yendiler, yani Murad Bey en sonunda söyleyeceği sözleri söyleyip bitirdi.

Askerlik meselesinde dahi galip oldular! Meclis-i Mebusan, doğrusunu söylemek gerekirse, "Fatih"ten korktu, Harbiye Nezareti'nin kanun lâyihasını kabul etmedi, imtihanı gelecek yıla kadar tehir etme yolunu tuttu.

Bence bütün bu ahvalde en ehmmiyetli nokta sadece şudur: Şimdilik Türkiye'de mevcut en ciddi iki kuvvet, sarıklılar ile kılıçlılar, "Fatih" ile "Bab-ı Seraskerî", ulema ile "Cemiyet" barışık değil. (Daha da başka mücerred tabirler istimal etme aklıma geldi, ama cür'et edemiyorum, okuyuculardan isteyenler kendileri bulsunlar.) Yanlış de-

ğil. Bu hiç şüphesiz, Osmanlıların, Türklerin dağılmasına büyük bir mani, ağır bir engel, fakat bundan başka da ağır noktalar çok var. Bunlardan bazılarını önceden yazmıştım, bugün bir kere mide meselesini ele almış olduk, yine buna taallûklu bir şeyden bahsedeceğim.

İstanbul halkı çok eski zamanlardan, Rum kayzerleri zamanından beri çalışmadan yemeyi, tok gezmeyi öğrenmişler. Aristokratlar, bürokratlar başkalarını çalıştırıp, ya da hükûmet mevkilerinde boş yere birkaç saat vakit geçirip, büyük maaşlar, vazifeler, almışlar; kayzerler İstanbul'un fakir halkı ayaklanıp ihtilâl yapmasınlar diye, ekmek dağıtırmış. Böylece İstanbullular beytülmâlden, hazineden doyup yaşıyormuş, daha da açık söylemek gerekirse bir bölümü hırsızlıkla, bir bölümü dilencilikle ömür sürmüşler.

İstanbul Türklerin eline geçince Rumların tabiatları Türklere de geçmiş, onlar da İstanbul'da çalışmadan yemeyi öğrenmişler. Çok kolay, çalışma, çabalama sadece rahat rahat ye ye yat! Önceki mektuplarımdan birinde yazmıştım, kayzerler İstanbul halkını yedirmekle beraber eğlendirmek için de türlü oyunlar düzenliyorlarmış. Bu âdet Türklere de geçmiş.

İstanbul'daki hazineden geçinenleri doyurmak için, hazineye büyük girdi lâzım, bunun en çoğunu zavallı vilayetlerden, oradaki çiftçilerden, ziraatçilerden topluyorlar, payitaht imtiyazlı olmuş, orada yaşayanlar az vergi veriyorlarmış, ya da hiç vermiyorlarmış. Osmanlılar, burayı alınca, başarılı savaşlar yapıp, mal, ganimet çok yığıp, hazinelerini o mal ve ganimet ile doldurup Müslüman tebaalarının vergilerini şeriata göre düzenlemişler, onlardan çok ağır vergi almamışlar, ama zaferler bitip yenilmeye başlayınca mal ve ganimet azalmaya başladıktan sonra ve alelhusûs bürokrasi makinesi, askeri, ordusu, Avrupaî düzenlemeden sonra payitahtın, oradaki imtiyazlı, işe yaramaz kişilerin, vilayeti emmeleri daha da artmış. Merkez diğer bölgeleri eme

eme kurutmuş, onlara ilim ve maarifet dağıtıp, iş öğretip, zenginlik yollarını göstermemiş, fakat emmiş de emmiş... Şimdi artık merkezde de bir şey yok, öteki taraftan vilayetlerin çoğunda da!

Vilayetin merkeze, payitahta kızgınlığı şimdi çok açık görünüyor, dünkü gün parlamentoda vilayet mebuslarından birisi: "İstanbul'daki halk vergilerini ödemiyor, hepsi zenginler, paraları var, öyle olsa da ödemiyorlar... Geliniz vilayetleri de görünüz! Aç, fakir, yalın ayak köylüden nasıl döve döve vergi alınıyor. Bu kaideyi, buradaki bey ve paşalara da tatbik etseniz, on beş günde on beş milyon lira toplanır, ödenmeyen vergileri toplarsınız..." diye bağırdı; lâkin daha fazla konuşamadı, ağlamaya başladı, bağıra bağıra ağladı... Bu sözlerin meclisteki kişilere çok tesiri oldu, ama sadece meclistekilere, ucu gelip kendilerine dokunacağını bildikleri için, bugünkü gazetelerde bu fevkalade mühim hadiseden bahseden yok!..

Çalışmama, çalışmayı sevmeme, hem bunları alışkanlık haline getirmek!.. İşte şimdi İstanbullunun ağır bir hastalığıdır. Önceki mektuplarımın birinde yazmıştım galiba "idare-i sabıka"nın casusluğu, hafiyeliği, satılmışlığı, çok rezaletleri şu çalışmadan, çabalamadan geçinme, ömür sürmek ve iyi geçinmek, iyi yeme isteğinden ortaya çıkmıştı. "İdare-i meşrutiye"deki hayat-ı umuminin çok tecelliyatı da işte bu hastalığın yerini almış gibi görünüyor. Kulüpler, partiler, daha neler, hepsi çalışmadan geçinme vasıtalarıdır, hepsi "memuriyet için mücadele"dedir.

İstanbul halkını mazur göstermek için biraz ayıbı İstanbul'un üzerine atalım: Hepiniz işitmişsinizdir, İstanbul tabiat bakımından çok süslenmiş, dünyanın en güzel yeri, kış kısa, baharı, yazı uzun, havası latif, denizi, manzaraları emsalsiz, İstanbul çok güzel ama hafif ahlâklı genç bir kadına benziyor! Eline düşen kişilere her şeyi, insaniyeti, fazileti, merhameti, hamiyeti, sa'y ve ikdamını unutturu-

yor, sattırıyor, kendine bakıp, onun güzelliğinden mütelezziz olup yaşamasını istiyor, sihirli, bozuyor. Bir defa onun kucağına düşen kişiyi, artık Allah affetsin!

"Çamlıca"nın köşklerinden, boğazın yalılarından, "kral" adalarının sayfiyelerinden yaz başında faidelenmek istememek için insan, İbrahim Edhem Hazretleri kadar târik-i dünya vema fiha olmak lâzım, ama öyle olmak çok çetin; nefis azdırıyor, insan kesesine altınlarını doldurup, gemiye binip cennet gibi Büyük Ada'nın şemsiye gibi çamları altında, ya da ak kuş gibi süzülüp yüzmekte olan beyaz yelkenli gemiye binip Marmara'nın mavi dalgaları arasında yürümek istiyor, hem öyle böyle değil, çok lezzetli yemekler önünde aç duran bir kişinin iştahı ile istiyor. Diğer tarafta ahmak Anadolu halkı var, ödüyorlar da ödüyorlar, burda aldatmak için Yıldız Sarayı var, bir iki jurnal uçurunca büyük mevkiler, bîhesap ihsanlar, rütbeler veriyor, neden çalışsın ki?

Vallahi doğru söylüyorum, nefsimden korkmaya başladım, şimdi hava 12-13 derece sıcak, evde oturmak, Meclis-i Mebusan'a gitmek, haber toplamak, "Dârülhilâfet"ten yazmayı hiç canım istemiyor, yaz çiçekleri ile süslenmeye başlamış boğaz, adalar, söyledim artık, 18 yaşında çok güzel bir kız gibi kendine çağırıyor, cezbediyor...

Kaçayım diyorum, bizim basit, sevimsiz, lâkin genç Tatar yerine hemen kaçayım diyorum. Orada çobanımız da, tüccarımız da, çiftçimiz de, fabrikatörümüz de çalışıyorlar, hazineye göz koyup, işsiz geçinenlerimiz yok. Bundan sonra çalışanlara, iş yapanlara olan istikbal, bize de, Allah verse var. Kendi halimize şükredelim ve bir Kazan tüccarının oğluna ettiği nasihati unutmayalım:

"Oğlum, bereket, işte, ticarette; Aleksandr Mihayloviç gibi süslü giyinmede, memur olmada değil!"

İstanbul

"Dârülhilâfet'ten X-II"

Vakit, Sayı 454, 14 Nisan 1909, s. 2.

Bildiğim tanıdığım kişilerden bazıları bana "davalısın!" diyorlar. Bilmiyorum, bu dost işinin davaları tamamen doğru mu, öyle olsa da itiraf ediyorum, İstanbul'dan yazdığım mektuplarda bir, iki davam var, görelebildiğimi, siyaset, nezaket falan gibi boyalarla başka renge sokmadan gördüğüm gibi yazma, bu bir; ikinsici vakitli ve zahiri olan vak'alara çok ehemmiyet vermeden, elimden geldiği kadar Osmanlı hayatına derinden girip, ayrıntılı olarak hususları vermeye çalışma. Bu benim isteğim, gayretim, muvaffak olma, biliyorsunuz ikinci mesele.

Davamı bir kez daha, böyle yapıp izah ettikten sonra, çok açık bir hakikati hatırınıza getireyim: Bütün cemaatler, her bir heyet-i içtimaîye, terakkisini, saadetini fakat bir vasıta ile bulabilir, o vasıta da maarif, ahlâk, terbiye, hepsi maariften yani bilmekten, öğrenmekten çıkmaktadır. Vak'a cemaatlerin terakki ve saadetine hizmet eden bir şey daha var; cemaatin sağ, canlı, müsted yani enerjisini kaybetmemiş olması, lâkin eski zamanları geri döndürüp, bir cemiyetin kaybettiği enerjisini arttırmak mümkün olmadığından, o farklılığı gelecek zamanda ıslah etmekten başka yol yok; ıslah edebilmek için araç yine maariftir. Hâsılı geride kalmış halklara bütün diğer işlerini bir kenara kaldırıp, bırakıp maarifi arttırmaktan ibaret olması gerekir.

Şu bir paragrafta yazdığım fikir, uzun zamandan beri Tatar matbuatıanda, o kadar çok ele alındı ki, İstanbullula-

rın tabiri ile artık "kabak tadı" -kabak, yıl boyunca bozulmayan bir sebze, bu nedenle zavallıdan herkes doymuş-verdi, Kazan yaşlılarının dili ile söylesek, maarifin gerekliliğini artık herkes biliyor. Doğru, bilmesine biliyor, ama bizim zenginler, tüccarlar, mollalar, milliyetçiler, bilinçliler bir tarafta dursun, hatta "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Maarif–i Umumiye Nezaret Celilesi", parlamentosu, parlak aydınları bile açıkca bilmiyormuş gibi görünüyorlar!..

Biraz şaşırdınız mı, sabır!..

Geçen hafta İstanbul'un türlü dereceden mekteplerini gezip dolaştım. İlk önce iptidaî mektepleri gezdim. Çoğu cami yanında eski, taş, soğuk binalar. Bir molla (hoca efendi) muallimlik yapıyor, genç, bir ya da iki öğrenci halfelik (kalfa efendi) yapıyor. Hocalar da, halfeler de tecvidli tecvitsiz *Kur'an* okuyabiliyorlar, ama halfelerin gazete okuyup anlaması çok az. Bunların çoğu fakat medresede yatan kişiler. Programlarına göre, muhtasar coğrafya, muhtasar tarih de okutmaları gerekiyor. Lâkin hocalar, kalfalar kendilerinin bilmediği şeyi nasıl okutsunlar... Çok kötü yazılmış küçücük kitapları çocukların ellerine veriyorlar da: "İşte bu sayfadan şu sayfaya ezberle gel," diyorlar.

Çocuk, anlamadığı Arapça sözlerle dolu kitap ibarelerini büyük meşakkate girip ezberliyor, hoca ya da kalfanın yanına gelip dersini dinlettiriyor. Hoca dersi dinlerken kitaptan kontrol ediyor; İstanbullu erkek ya da kız çocukları (çünkü birlikte okumuyorlar) "ettehiyyat" okuyormuş gibi "bahr"ın "cebel"in tarifini okuyor ve işte buna coğrafya öğretme diyorlar!.. Mekteplerden birinde çocuğa "deniz nedir, biliyor musun?" diye sormuştum; "Bahr diye... bahr..." dedi de sonunu getiremedi. Soruyu kolaylaştırmak için bir başka türlü sordum, "Denizi gördüğün var mı?" "Var." "Nerede?" "Evimizden görünüyor" "O nasıl bir şeydir?" "Tuzlu su." "İşte," dedim, "tarif ettin, bitti." Bir başka çocuğa dağı sordum, o "cebel diye küre-i arzın mürtafi olan

noktasına denilir" diye ezberden kitapta yazılan ibareyi okudu. "Aferin!" dedim, "İstanbul'da dağ var mı?" "Yok efendim..." Hâlbuki bulunduğumuz mektep dağ başında idi.

Şu şu bir iki söz İstanbul'un şimdiki iptidaî ve rüştiyelerinde nasıl eğitim verildiğini izah ediyor diye düşünmüyorum. Bazı hususî mekteplerde çok iyi okutuluyor, ama numune-i umumî tasvir ettiğim gibi.

Bu hali görünce kendi kendime düşündüm: Bilmem kaç aydan beri hürriyet, meşrutiyet, ıslahat, tensikat falan diye çok gürültü çıkarıyorlar, acaba iptidaî mektepleri gelip inceleyen memur, ya da millet hadimleri olmuyor mu? Neden matbuatta maarif hakkında çok umumî sözlerden başka, canlı ve amelî bir şey yazmıyorlar? Müşkülü halletmek için halfe efendiye sordum: "Maarif müfettişleri geliyor mu?" "Geliyorlar efendim," "size neler söylüyorlar? Çocuklara ders sorup, size talim yollarını öğretip, zorlukların çözüm yollarını göstermeye uğraşıyorlar mı?" "Yok efendim..." "O zaman ne yapıyorlar?" "Geliyorlar, bakıyorlar, çocuklar iyi okuyorlar mı diye bize soruyorlar, bir kahve ve sigara içip gidiyorlar..." "Gazetecilerden, "cemiyetten" gelenler oluyor mu?" Ben "cemiyetten" diyince halfeler birbirlerine bakıp biraz ürkmeye başladılar, galiba beni "cemiyet" üyesi diye düşündüler. Ben de önemimi arttırıp bacaklarımı üst üste attım, "yok efendim şimdiye kadar gelmediler..."

Gezdiğim rüştiye mekteplerinden biri parlamentonun çok yakınında, mebuslardan çoğunun gelip gittikleri yol üstünde idi. Orada bilhassa: "Elbette şimdiye kadar mebusan efendiler girip, mektebinizi incelemişlerdir?" diye sordum. Müdür efendi "Hayır efendim, henüz giren olmadı," cevabını verdi. Yolları üstündeki yıkılmaya yüz tutmuş bu kapkara ağaç binanın "mekteb-i rüştiye" yazısını görüp de içine girmeyi mebuslardan birinin düşünmemesi

canımı sıktı. Bu mektebin önünden geçen kişinin ona bakmadan geçmemesi mümkün değil, bir zamanlar Kazan'daki fukara mektebi gibi bodrumundan çocuk sesleri geliyor. Beni müdür gezdirdiği için, bodruma indirmedi, misafir olduğumdan "indir" diye de söyleyemedim; bilmiyorum bodrum mektebin hapishanesi mi? İstirahat odası mı? Sınıfı mıydı?

İstanbul, 19 Mart 1909

"İstanbul'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler I"

Vakit, sayı 467, 9 Mayıs 1909, s. 2-3.

31 Mart'ta başlayan vak'alar çoktan beri hazırlanıp geliyordu. İstanbul'a geldiğim günlerden itibaren bu hazırlıkları görüyordum. Sadece ben değil, azıcık gözünü açan herkes görebilirdi. Geçen ramazan ayının sonlarında camileri dolaştım, Eyüp el-Ensarî Hazretlerinin, hem Sultan Fatih'in camilerinde, çok açık olarak hürriyet ve meşrutiyet hilafında söylenen vaazlar işittim. "Eyüp"te vaaz veren molla, askerî imam idi. Bu konuda, o zamanlar, bir iki Türk genciyle konuşmuştum; "adam sen de ne yapabilecekler, sanki" dediler, hiç ehemmiyetli görmediler. Ben de "bunlar burada yaşayan kişiler, elbette benden iyi biliyorlardır" diye ondan sonra pek konuşmadım.

Fakat "Kör Ali"ler[77] hiç bitmiyorlardı; birisi yakalanıp hapse atılsa, diğeri bilinmeyen bir yerden gelip çıkıyor,

---

[77] Akçura'nın burada bahsettiği Kör Ali, II. Meşrutiyet yıllarında bir ayaklanmaya sebep olmuş bir cami imamıdır. Fatih'te Halıcılar Camii'nin imamı olan Kör Ali, 6 Ekim 1908'de Fatih Camii'nde yaptığı bir vaaz esnasında anayasa ve millet meclisi aleyhinde sözler sarf etmiş, bundan etkilenen küçük bir grup Beyazıd ve köprü yoluyla önce Beşiktaş'a, oradan da Yıldız Sarayı'na yürümüşler, bu arada yolda yeni katılımlarla göstericilerin sayısı giderek artmıştır. "Şeriat" talebinde bulunan göstericiler, parlamenter yönetimin ve anayasanın ortadan kaldırılması, meyhanelerin kapatılması, insan portreleri ve fotoğrafının yasaklanması, kadınların tesettüre sıkı bir şekilde bağlı kalması gibi taleplerde bulunmuştu. Bir süre sonra sorumlular yakalanarak idam edilmişti. Nureddin Van, "II. Mşerutiyetin ilanından sonra polis

o mahkemeye verilse, yine bir üçüncüsü peydah oluyordu. Bu "Kör Ali"ler şark değişmeye başladıktan sonra her yerde, her zaman böyle "mantar" gibi çoğalıyorlar: Sultan Mahmud Türkiye'yi ıslaha başlayınca da, bir "Kör Ali" günlerden bir gün onun karşısına çıkıp bağırmış: "Kâfir padişah, yaptığın dinsizlikler yetmedi mi? Atalarının yolundan gitmiyorsun, dinî bozuyorsun, Allah ve resulünün gazabını kendi üstüne ve bizim üstümüze celbediyorsun." Padişah "Bu divaneyi yolumdan alınız" diye söylediği sırada "Kör Ali" daha da fazla bağırmaya başlamış "Deli sensin. Ben ilhamla konuşuyorum, ya iha el-müslimin! Haydi, durun, beni Allah konuşturuyor, bana cennet ve cemalini vaat etti." Vak'a sultan Mahmud, bu "Kör Ali"yi öldürtmüş; ama halk "şehit oldu" demişler, türbe yapmışlar, sonradan kerametini görenler de olmuş!

Gittikçe "Kör Ali"lik hareketine nizam verilmeye başlanıldı, baştaki gibi birinin ortaya çıkıp bağırması, halkı toplaması, çok iptidaî görülüp zamanın iktizasına göre hareket etme uygun görüldü. Bunlardan, binlerce imzalı "şeriat isteriz" arızaları meydana çıktı ("Dar'ül Hilâfet"tenlerimde bu "şeriat isteriz"leri ayrıntılı olarak yazmıştım.)

Hareketin bu şekilde tertibe girmesinden sonra açık anlaşıldı ki "Kör Ali" kiyafetinde beyler, padişahlar var ve "şeriat isteriz!" sesi ıslahattan, tanzimattan zarlanan "eski idare" ikbalcilerinin, eski hâli geri getirmek için halkı aldatmaya çok elverişli bir sermayesidir... Tertibat, biraz sonra, daha da mükemmel bir hale getirildi, Genç Türkler, maksatlarına erişmek için "İttihat ve Terakki" cemiyetini kurmuşlardı, bu cemiyet sayesinde bir kadar muvafık da oldular, demek "cemiyet" maksadı hâsıl ettiren en kuvvetli vasıtaymış. "Kör Ali"ler de bir cemiyet kurdular, "İtti-

---

teşkilatının değişimi ve dönüşümü", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 34, Aralık 2012, s. 283. Yine bu ve benzeri ayaklanmalar İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de görülmüştür.

had-ı Muhammedi" cemiyeti... "İttihat ve Terakki"ye karşı "İttihad-ı Muhammedi".

İnsan biraz tarih kitaplarını okusa, kendi ömründe gördüğü vakayi' ve ahvalin eskiden de kaç kere tekrarlandığını görecektir. Dünya'da şimdiye kadar, çok defalar "İttihad-ı Muhammedi" cemiyetleri kuruldu. İsterseniz size bir kaç misal. Luther, Hristiyanlığı eski haline getirmek isterken de "Cemiyet-i İsa" (Cizvitler Ordusu) tesis edilmişti; İspanya'da hürriyet ve meşrutiyet ilan edilip ıslaha başlanılınca da ruhaniler ile irticayun çok çabuk "Azrail Cemiyeti" kurmayı başardılar; Rusya'yı kendiniz de biliyorsunuz, hürriyet hareketine karşı durmak için Bay Purişkeviç[78] ile hürmetli piskopos ve papazlar anlaşıp "Arhangel Mihail" cemiyetini kurmuşlardı.

Evet, 31 Mart Vak'a-i Müessifesi'nin asıl sebepleri, gerçek dinî yanlış anlayan mollalar ile devr-i istibdattaki faydalarını geri getirmek için çalışan beyefendi ve paşalardır. Ama bunlardan başka müsebbipler de yok değil, bunlardan bazıları "İttihat ve Terakki" cemiyeti üyelerinden, Türkiye'nin gerçekten kuvvetlenmesini, yenileşmesini isteyenlerden, hürriyet devrinin polis nazırı Sami Paşa'dır!.. Vak'ayı önceden göremediği için söylemiyorum; vak'ayı hazırladığı için söylüyorum. Bu kişi polisiye olaylarla önceden beri uğraşıyor, harbiye mektebinde profesörlük yapmış, Almanya'da okumuş bir asker, onu getirip iyi insan, önceden beri hürriyet taraftarı diye polis nazırı yapmışlar. Sami Paşa polislere güzel yeni kıyafetler hazırlattı, başlarına fes yerine değişik biçimde şapkalar yaptırdı, bu gibi boş işlerle uğraşıp gerçek bir iş yapamadı, İstanbul'da hırsızlık ve adli olaylar o kadar çok arttı, huzur kalmadı, ufak-bü-

[78] Vladimir Mitrofanoviç Purişkeviç (1870-1920). Çarlık taraftarı muhafazakâr devlet adamı, Rasputin'i öldüren grubun içinde idi. 1907'de kurulan muhafazakâr ve monarşi taraftarı "Arhangel Mihal" isimli siyasî cemiyet ya da partinin kurucusudur.

yük esnaftan bazıları "ah istibdat geri dönse de, az da olsa huzurlansak, artık gündüz bile sokağa çıkmak mümkün değil, her gece evlere hırsız giriyor, polis hiç ilgilenmiyor... Biz mahallemizde silah alıp sırayla sokağı koruyoruz" diyenleri işitmiştim. İşte böylece, istibdadın geri dönmesini isteyenlere orta halli insanlar da katıldılar. "Ahrar"ın ne gibi tesiri olduğunu sonra yazarım.

Türkiye'de aksü'l amel irtica olacağı şüphesiz idi. Ama (eksikliğimi itiraf ediyorum) ben bu "hareket-i irticayı" bu kadar çabuk beklemiyordum, sebebi de; İstanbul'daki askerleri, subaylara bağlı olarak biliyordum, mektepli, alaylı subaylar farkını görememiştim, subaylardan işbaşına getirilenler hürriyet ve meşrutiyet taraftarı oldukları ise malum idi.

Binaenalyeh mektuplarımda askeri, orduyu, subay ve askerlere ayırmadan, hürriyetin bekçisi olarak gösterdim, hürriyete tehlikenin mollalar ve avam tarafından geldiğini söyledim. Elhasıl "Fatih"i, "Bab-ı Seraskerî"ye karşı koydum (Dârülhilâfet'ten IX, X). Bu yanlışım için beni çok ayıplamayın. Bana gelene kadar, benden bin defa fazla bilmesi gereken kişiler de askerin subaylardan ayrılmaya başladığından habersizmişler! Sadece bu günlerde bir gazete, muharririnin Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile konuşmasını bastı. 31 Mart Vak'ası'ndan az evvel Harbiye Nazırı Sadrazam'a askerlere tamamen güvenilebileceğini bildirmiş, o da bu nedenle askerin isyanını hiç beklemiyormuş. Mollalardan, avamdan, biraz şüphelense de nasıl olsa asker bizim tarafta, bir şey yapamazlar diye kendi kendini aldatmış.

Öyle olsa da martın sonlarına doğru büyük bir fırtınanın geldiği anlaşılmaya başlanmıştı. Gazete başlıkları, kahvehane sohbetleri havayı daha da bozmuştu. Bu arada "İttihad-ı Muhammedi" cemiyetinin açılış merasimi oldu.

"İttihad-ı Muhammedi" cemiyetinin resmî açılış gününde İstanbul halkının bir kısmı, özellikle Hristiyanlar çok korktular. O gün erkenden (31 Mart, cumartesi) çay içip oturuyordum, odama ev sahibi yaşlı Rum girip, "Beyefendi, bugün Ayasofya'ya çok sayıda molla toplanmış, bize kıyım yapmazlar mı?" diye sordu, yaşlı bayanı sakinleştirdim, falan filan dedim. Mamafih vak'ayı daha iyi incelemek için öğle vakti İstanbul'a indim.

İstanbul, 23 Nisan 1909

"İstanbul'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler II"

Vakit, sayı 469, 14 Mayıs 1909, s. 2-3.

Ayasofya Meydanı insan yürüyemeyecek kadar dolmuştu. Zorlukla caminin içine girebildim. "San Pietro"-dan sonra dünyadaki mabedelerin en büyüğü olan Ayasofya'nın içi de dopdoluydu. Kürsüye oturmuş bir Arap ile bir Türk sırayla, Arapça ve Türkçe mevlid okuyorlar; kürsü altındaki otuz kadar kişide onlar durunca bir ağızdan bağırarak münacat okuyorlardı. Caminin içindeki pek çok yere bayraklar asılmış, bu bayraklarda yeşil üstüne beyaz ile "Lailaha illallah-İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" yazılı... (Hatırlayınız, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bayraklarında kırmızı üstüne beyaz yazılar yazılıyordu.)

Camide 15-20 bin kadar kişi vardı (subay kıyafetli hiç kimse görmedim); hepsi çok heyecanlı, yerlerinde duramıyorlar, kalkıp kalkıp oturuyorlar, bu kalabalık insanı korkutuyor, anlaşılmaz bir "auu" diye bir ses çıkıyordu, havada patlayacak bir gaz varmış gibi: Şaşırıp bir kibrit çaksan Ayasofya'nın büyük kubbesini de, kendilerini de, İstanbul'u da mahvedip bitireceğe benziyordu.

Gerçeği söylemek gerekirse ben bu elektriklenmiş halk arasında çekinip, korkarak yürüyordum, halkın neden bu kadar çok toplandığını, neden mevlit okunduğunu şimdiye kadar görmemiştim, bu yeni alemlerin neye işaret olduğunu, bugüne kadar hiç işitmediğim "İttihad-ı Muhammedi" cemiyetinin, nerede, ne zaman, neden ve nasıl teşkil edildiğini sormaya cesaret edemiyordum. En

sonunda muhbirlik vazifesi korkumu yendi, soruşturdum, sora sora anladım ki "Kör Ali"lerin "şeriat isteriz!"lerin en son aldığı en korkunç şekildir. "İrtica-reaksiyon" artık kuvvetli bir parti halinde teşkil edilmiş, bugün burada muzafferâne bir merasim yaptılar.

Mevlid bitip, Aysofya'dan çıkınca bu çevredeki "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" kulübünün önünden geçtik. Halk sayılamayacak kadar çoktu. Asker gibi bölüklere ayrılıp, yeşil bayraklar sallayıp, tekbir alarak geliyorlar, kulübün önünde duruyorlar. Orada cemiyetin organı *Volkan* gazetesi muharrirlerinden birisi nutuk atıyordu. Hatip efendi, cemiyetin maksadı siyasetle meşgul olmak değil, fakat ahlâk-ı umumiyeyi düzeltmek ve şeriatı kuvvetlendirmektir, diyordu. Ama bu büyük mitingin şüphesiz cemiyetin ilk siyasî hareketi olduğunu kendi de çok iyi biliyordu. Nutuk bittikten sonra bir molla dua etti, duasında katiyyen meşrutiyet ve hürriyetten bahsetmiyordu. Şimdiye kadar gördüğüm mitinglerin hepsinde kaç kere "yaşasın hürriyet!", "yaşasın meşrutiyet!" bağırmaktan geri kalmıyorlardı, ama bu sefer, o şekilde bağıranlara hiç rastlanmadı, daha da acayibi bir iki defa "padişahım çok yaşa!" diye bağırmak isteyenler görüldü, lâkin zamanı gelmemiş olmalı ki bu bağırtıları çabucak susturdular.

Dönerken bir genç şakirt "İttihad-ı Muhammedi" cemiyetinin gerçek rengini açıkça anlattı: "Efendim, İttihat ve Terakki Cemiyeti tensikat yapıyoruz diye fakir memurları, yaşlı subayları yerlerinden çıkarıp, çoluk-çocukları ile sokağa bıraktı, ama büyük paşalara dokunamadılar, istibdattaki büyük memurlar, hatta hafiyeler de görevlerine devam ediyor. Bunun üstüne cemiyet üyelerine büyük memuriyetler, vazifeler verdi. İşte bizim 'İttihad-ı Muhammedi' cemiyeti, bu haksızlıklara yer vermeyecek, mani olacak, bunun için tensikat nedeniyle memuriyetlerinden

çıkarılanların hepsi bize geliyor. Şeriat-ı Muhammediye, mazlumu zalimin elinden kurtarmaktadır..."

İşbu "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"nin böyle otuz, kırk bin kişilik bir miting ile dünyaya çıkması, gerçekten meşrutiyet taraftarlarını derin düşünceye sevketti. Bu, hür İstanbul üzerini kaplayan büyük bir kara bulut idi. Birisi bunlara "azim ve mazur bir kuvvet" dedi; başka bir kişi de "bu meşrutiyeti yutacak!" hükmünü vermekten çekinmedi, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Talat Bey hemen "hürriyet-i içtimaî" kanun lâyihasının hazırlanmasını hükûmetten istedi ama geç kalmıştı, meşrutiyet ve hürriyetin sekiz, dokuz ayı konuşup, bağırıp, gülüşüp, oynaşma ile kaybedilmişti.

Bu kara bulutun hemen arkasından kızıl bir suikast yaşandı. 24 Mart salı günü, gece Galata köprüsünün üstünde *Serbesti* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi Bey silahla öldürüldü. Arkadaşı Şakir Bey yaralandı. Öldüren ve yaralayan yakalanamadı, bu cinayetin siyasî olduğu muhakak görünüyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşman gazeteler, Hasan Fehmi'nin cemiyet tarafından öldürüldüğünü ima ederek çok yazdılar, cemiyet taraftarı *Tanin* arkadaşı Şakir Bey'in üzerine yazmaya gayret etti. Hükûmet ise katili bulamıyordu, bu da cemiyet aleyhine bir silah oldu. İstanbul'da iki, üç aydan beri şiddetlenmeye başlayan cemiyet düşmanlığı daha da artı. Hasan Fehmi'nin cenazesi de İttihat ve Terakki hilafına bir manifesto hâlini aldı. Cenazenin başında "Ahrar" fırkasının ileri gelenleri, İsmail Kemal, Ali Kemal, Murad Beyler yürüyorlardı. Molla çok fazla idi. Maktulun cesedini padişahın iradesini alıp en büyük kişilerin gömüldüğü Sultan Mahmud türbesine gömdüler. Cenaze günü *Serbesti* idaresinde Murad Beyin bir sözü kulağıma acayip geldi, yaşlı gazeteci söz arasında "Artık çoğu gitti, azı kaldı..." diye söyledi.

Hasan Fehmi Bey'in cenaze alayında vazıhan gördüm. İstanbul halkı "İttihat ve Terakki"den ümidi kesmiş, korkusu artmış, tembel, âciz, cahil ve ahlâksız bu halk, meşrutiyet ve hürriyetin çalışmadan ekmek vermediğini artık görmüş ve onlardan da usanmıştı; başka bir yol arıyorlar. Hem bu işsiz tembel halkın kendisi de çok; merasim, cenaze, toplantı falan oldu mu İstanbul'un binlerce kişisi çok çabuk toplanmayı başarıyorlar. Bu cenazede çok yorulup, canım sıkılıp, kara kara düşünerek evime döndüm.

Bu vak'a üzerine hükûmet ve İttihat Terakki Cemiyeti neden şiddetli, ciddi tedbirler almadılar mı diyorsunuz; onların da çoğu İstanbul ahalisi, onlar da beter tembel, tembelliklerinden kendilerine, kuvvetlerine çok güveniyorlar, ahvali incelemiyorlar "adam sende!" ile zaman geçiriyorlar. İkinci olarak hükûmette tam bir anarşi, başsızlık var, bunun sebebi de bir taraftan tembellik, diğer taraftan cehl.

Ben buraya geldiğimden beri bazı Genç Türklere birkaç defa Türkiye'de hürriyetin çok fazla olduğunu, biraz tahdid etmek gerektiğini, şimdilik Rusya hürriyeti de Türklere yeter diye söylemiştim. "A, Rusya'da hürriyet var mı? Orada istibdat, biz istiyoruz ki vatanımız İngiltere gibi olsun!.." dediler. Bana bir zamanlar Petersburg'daki Müslüman Fraksiyonu azasından bazılarının "Purişkeviç" dedikleri gibi reaksiyonerlikle itham ettiler. Hâlbuki gerçekte, kuvvetli, kanunlu, tertipli bir hükûmet kurmak için çok çalışma, onun gereklerini bilmek için çok ilim lazımdır.

Türkiye'nin meşruti hükûmetlerinde de, memurlarında da, hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin çoğunda da bu iki şartı gerek derecede, maateessüf göremedim. Meşrutiyetçiler bilmemezlikten, tembellikten, memleketlerine sınırsız bir hürriyet verdiler; yani devr-i meşrutiyette istibdattan fazla kanunsuzluk, nizamsızlık, düzensizlik, başsızlık oldu. Kuvvetli bir hükûmet kurama-

dılar, korkunç bir fırtına görünmekte olup, onun zararlarından kurtulma çaresi bulamadılar.

Hasan Fehmi vak'asından sonra artık fırtına gelmişti, 31 Mart akşamı kurşun yağmuru ile başladı ve çok çabuk görüldü ki bu fırtına değil, doğrudan doğruya bir tufan!

İstanbul, 23 Nisan 1909

"İstanbul'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler III-I"

Vakit, sayı 472, 23 Mayıs 1909, s. 2-3.

31 Mart çarşamba günü sabah erken henüz uyanmamıştım, kapımı çaldılar. "Ne var?" dedim. Ev sahibi yaşlı hanım, çok acayip bir sesle acele acele konuşmaya başladı. "Beyefendi, sütçü söyledi İstanbul'a çok asker toplanmış, hiç durmadan silah atıyorlarmış, bütün dükkânlar kapanmış, bütün subayları öldürüyorlar, askerlerin başında mollalar var; gece boyu da silah atmışlar, sokaklarda kan nehir gibi akıyormuş. Şimdi ne yapacağız? Bizi de gelip öldürürler. Ben Rum'um..."

"Ama boşyere korkmayınız, biz hiç silah sesi işitmedik, sütçü olmayanı anlatmıştır."

Vak'a, gece çok iyi uyumuştum, ses falan işitmemiştim. Doğrusunu söylemek gerekirse, İstanbul'da artık tüfek, tabanca sesi işitilmeye alışıldı, işitilse de kimse itibar etmiyor, hürriyet olduktan sonra bütün İstanbullunun hatta çoluk çocuğun da birer tabancası var, sokaklarda atıp, gülüşüp yürüyorlar, kaza, belâ da az olmuyor değil. Ama önceki mektupta yazdığım gibi polis yokluğundan, korkmuyorlar. Hem ayrıca, İstanbul ile benim durduğum Pera arasında iki kilometre yol, bir deniz (Altın Boynuz) var. Silah sesi işitilecek gibi de değil.

Yaşlı hanım korka, korka tekrar ediyordu: "Ben, beyefendi uyku arasında işitir gibi oluyordum, Allah için söyleyiniz, buraya gelmezler değil mi?"

"Uyu, gelmezler, neden gelsinler."

Öyle olsa da çabucak giyindim, sokağa çıktım. Beyoğlu'nun mağazaları kapalı, sokakta halk çok az, kadın çoluk çocuk hiç yok; olanlar da yürümüyorlar, çatılarda, kapı önlerinde toplanmış sessizce korka korka konuşuyorlar. Bir Ermeniye sordum: "Ne var, söyleyiniz Allah aşkına?"

Şaşırarak yüzüme bakıp, hâlâ işitmediniz mi? Sultanahmet ve Ayasofya meydanlarına çok asker toplanmış, "şeriat isteriz!" diyorlarmış, silah atıyorlarmış, mebusları istemiyorlarmış, birkaç mebusu ve kendi subaylarını öldürmüşler, buraya da geleceklermiş, ama köprüyü açmışlar.

Kendi kendime düşündüm: "Şeriat isteriz!" Öyleyse iş ciddi; bir gün, bir birbiriyle çarpışacak olan "iki dünya" şimdi artık çarpışıyor. Askerler de "Fatih" yanında olduğuna göre "meşrutiyet"in işi harap... "Meşrutiyet"i koruyan avcı taburları katıldı mı acaba? Vilayetlerde durum nasıl acaba?

Yine Ermeni'ye sordum: "Bütün asker toplanmış mı acaba? Askerlerden şeriat isteyenlere katılmayan yok mu?"

"Katılmayan yok, daha şimdi buradan yüz kadar asker subaysız geçti; katılmaya gidiyorlardır. Kimseye ilişmediler."

Saat sabah sekiz, iki saat kadar bu tarafta işim var, saat 11 sıralarında Galata'ya indim. Burada da dükkânlar kapalı; halk çok, köprünün başı dolmuş; süngülü askerler köprüyü koruyorlar, herkesi öteki tarafa geçirmiyorlar. Ben muhabir olduğumdan izin alabildim.

Her zaman çok kalabalık olan köprü üstünde insan hiç yok, gemiler çalışmıyor, burada tam bir hareketsizlik. İstanbul tarafında yine asker, aralarında iki otomatik tüfekli de var. Bu askerler subaylı, demek hâlâ şehrin nizam ve tertibini, huzurunu koruyan askerler tamamen bitmemiş. Yeni Cami'nin büyük basamaklarının yanına geldiğim sırada, büyük bir gürültü koptu: "Geliyorlar!.. Geliyorlar!.."

Bir köşeye çekilip, kim geliyor diye bakmaya başladım. İki bölük kadar, çeşitli giyside askerler, çok sert adımlarla yürüyüp geldiler, başlarında subay yok, sadece bir çavuş kumanda ediyor. Caminin yanına gelince küt diye durdular. Tüfeklerinin ucundaki süngüler parlıyor, bellerine çok fazla fişek bağlamışlar. Yüzlerinde, gözlerinde anlaşılmaz bir delirmişlik hâli var; gözleri dışarı düşmüş, yanakları kıpkızıl, boyunlarından nehir gibi ter akıyor... Hepsi öldürmeye, yemeye hazırlanmış gibiler... Eski Roma "bacchante"lerini[79] gösteren resimlerdeki erkeklere benziyorlar; insanların da artık hayvanlıkları üste çıkmış, akıl ile değil, sevk-i tabiî ile yürüyorlar...

Korka korka kumandan çavuşun yanına varıp, büyük tevazu ile temenna edip yavaş yavaş sordum:

"Çavuş Ağa, kardeşim, öteki tarafa geçmek mümkün mü?"

Kısa ve sert bir cevap verdi: "Geç, git!"

Ben de gittim. Fakat arkadan "dur!" diye bağırırsa, çabuk durmak için yavaş yavaş yürüyordum. Bağırmadı. Bu bölüğü görünce içime çok korku düşmüştü, bu haldeki askerden çok akıllı iş beklenemez, insan bugün canından malından emin olamaz diye düşünüyordum.

Sokaklar hep aynı, insan az, dükkânlar kapalı, Bâb-ı Âli'ye ulaştığım sırada "İlave! İlave!" diye bağıran gençler görünce birisini çağırıp ilave aldım. "İlave", askeri, halkı daha da fazla kudurtmak için basılıp çıkarılmış, "İttihat ve Terakki" cemiyetine giren zabitler, askerlerine dine hilâf işler yaptırıyorlarmış, zabitleri emretse molları da, şakirtleri de hiç hesaplamadan atıp öldürmelerini istiyorlarmış. Ve diğerleri...

Bâb-ı Âli önünde polis, asker yok, sadece halk toplanmış, düzen tamamen bozulmuş, sokak halkı girip çıkıyor. Ben de girdim, kıymetli halılar kirlenmiş, parlak parkeler

[79] Bacchus tanrısının askerleri.

bozulmuş, sadrazamın dairesinin büyük salonlarının hepsi açık, sokak çocukları, gazete muhbirleri, sefaret tercümanları, adliye nazırı, mebusan reisi, birbirine çarpıp yürüyorlar, gerçek bir ihtilâl günü, göz önüme büyük Fransız İhtilâli'ni göstermekte olan tarihi levhalar geldi, insanoğlu çok ilginç, ölene kadar çocuk, ya da sadece ben böyle. Bu tarihi levhada ben de varım diye içimden sevindim de!..

Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in rengi kaçmış, yüzü ağarmış öyle olsa da soğukkanlılığını kaybetmemiş, yanına gidip laf attım, birkaç dakika konuştuk, ama söylediklerini gazeteye yazmak için izin almayı unuttum, yazamıyorum. Bu hatli bulanık bir günde bu noksanlığımı okuyucularım şayet affederler. Bu arada "İttihat ve Terakki"ye nisbetli bir başka kişiyi gördüm ve ona da sordum, vak'a hakkında etraflı malumat topladım. İşte hulâsası. Dün gece Selanik Avcı Taburlarından (İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyeti korumak için bu taburu Selanik'ten getirtmişti) bazı çavuş ve askerler kışlalara gidip askerleri kaldırıp "biz mebusana şer-i şerifin tatbik edilmesini istemeye ve mebusanı dinsiz İttihat ve Terakki Cemiyeti elinden kurtarmaya gidiyoruz, siz de bizimle geliniz" diyerek, bazılarını iyilikle, kalanlarını da korkutup ayaklandırmışlar, tan atmadan önce Meclis-i Mebusan karşısındaki Ayasofya meydanına gelip toplanmışlar, geldikten bir müddet sonra birkaç el havaya ateş etmeye başlamışlar. Orada ölen kalan kişi yokmuş (ben bunları dinlerken saat 12'yi geçiyordu). Meclis-i Mebusan'a 70-80 kişilik mebus toplanmış, İttihat ve Terakki düşmanlarından, *Ahrar* başkanı İsmail Kemal Bey bu 70-80 kişilik meclise başkan seçilmiş.

Askerler tarafından Meclis-i Mebusan'a ültimaton gönderilmiş. Bunlar meclisten dört şey istemişler. 1- Şer-i şerifin tamamen tatbik edilmesi. 2- Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin düşürülüp yerine Kemal Paşa Reis, Nazım Paşa Harbiye Nazırı olması şartıyla yeni bir kabine kurulması.

3- Ahmed Rıza Bey, Talat Bey, Rahmi Bey, Hüseyin Cahid Bey isimli İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Meclis-i Mebusan'dan çıkarılması. 4- Askerlerin bu hareketlerinden dolayı kesinlikle mes'ul olmayacakları.

Meclis toplanarak askerlerin isteklerinin hepsini kabul etmiş ve sultan ile telgraf vasıtasıyla görüşerek ona da kabul ettirmeye çalışmışlar. Ahmed Rıza Bey şimdi istifa vermeye gelmiş. Sadrazam ve Harbiye Nazırı bir iki dakika evvel istifa etmek için padişahın yanına gitmiş. Asileri dağıtmak için elinde güveneceği yeteri kadar asker olmadığından, ya da şiddetli tedbir gösterip kan dökmeyi istemediğinden hükûmet istifa edip çekilmeyi makul görmüş.

Bâb-ı Âli'de böyle pek çok haber topladıktan sonra Meclis-i Mebusan'a yöneldim. Çok gitmemiştim, o taraftan silah sesi geldi, doğrusunu söylersem yüreğim çarpmaya başladı, öyle olsa da yürümeye devam ettim. Divan Yolu denilen caddeye çıktım. Caddenin kenarlarını zabitsiz askerler kaplamış, geçirmiyorlar, uzun süre müsaade istedikten sonra izin verdiler, Ayasofya meydanına, parlamentonun karşısına ulaştım. Meydan parlamentonun açıldığı ilk güne biraz benziyordu, ortada insan yok, kenarlara askerler dizilmiş, ama arada büyük bir fark var, askerlerin başında hiçbir zabit yok, müzik yok, tertip ve nizam az. Fesli halk çok görünmüyor, ama aklı, yeşilli sarıklarla dünya dolmuş. Meydanın ortasında, uzun bir sırığın başına büyük bir beyaz alem asmışlar, onun altına da "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"nin yeşilli, beyazlı bayraklarından on kadar dizmişler. Bu beyaz alem altında iri gövdeli, uzun saçlı şişik gözlü, kara sakallı, başında acayip bir şapka, elinde iki taraflı bir balta, deve gibi korkunç bir derviş duruyor. Bazılarının rivayetine göre *Volkan* yazarı Derviş-i Vahdeti bu adammış; bana "İttihad-ı Muhammedi" cemiyeti açıldığı gün kısa boylu bir mollayı Vahdeti diye göstermişlerdi!..

İstanbul, 29 Nisan 1909

"İstanbul'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler III-II",

Vakit, sayı 474, 28 Mayıs 1909, s. 2-3.

Dervişe hayran hayran baktıktan sonra, bir ağaç dibindeki iki genç delikanlının yanına gidip bu toplantının hikmetini sormak istedim. "Ben yabancıyım, Müslümanım, (Müslüman olduğumu, bugün her söz başında söylüyordum) bilmek istiyorum. Bu mollalar, askerler niçin toplandılar? Ne istiyorsunuz?"

"Şeriat-i mutahhare-i İslâmiye'nin tamamen tatbik edilmesini istiyoruz."

"Çok güzel! Çok güzel bir şey istiyorsunuz. Ama bu zamanda mümkün mü? Yüzyıl oldu, kısas, recm, hadd gibi hükümler Devlet-i Osmaniye'de tatbik edilmiyor. Bunun elbette bir sebeb-i hikmeti var. Böyle toplanıp istemekle o sebeb zail olur mu ki?"

"Niçin olmasın?"

"Meselâ Hristiyan tebaanızı, ecnebileri ne yapacaksınız? Onlara da şeriatı icra ettirebilecek misiniz? Avrupa buna razı olur mu?"

"Hay, hay! Şer-i şerifde Hristiyanlar ve ecnebiler işin ahkâm var. Hem şer-i şerife razı olmayan Hristiyanlar, ecnebiler bizim ülkemizden çıkıp gitsinler. Kimse onları çağırmadı ki; bu memleket bizim; razı olan durur, olmayanı zorla tutmuyoruz..."

"Doğru söylüyorsunuz, ama bunu yapmak için çok kuvvetli olmak lâzım, şimdi Devlet-i Osmaniye'de o hadli kuvvet var mı?

"Olmasına yok, ama şeriat tamamen tatbik edilmediği için yok... Bir kere şeriat icra edilmeye başlansın, ondan sonra görürsün: Allahütealâ'nın yardımıyla hepsine karşı koyacak kuvvetimiz olur, sadr-ı İslâm'da vardı..."

"Hım!.. Meşrutiyet zamanında, idare-i müstebdide zamanında şeriat icra ediliyor muydu?"

"Yok. O zaman zulüm vardı. Lâkin istibdadın da şeriatta yolu var; müstebdid bir hâkim olduğunda, o zulüm ettiği zaman, biz onlara gönlümüzden hilâf olsak da, tehlikeden kaçıp karşı duramıyorduk. Şimdi, elhamdülillâh istibdat bitti, millet kendi işini kendi eline aldı. Şeriatı tamamen tatbik etmek mümkün oldu. Lâkin maatteessüf meclisimiz tatbik etmedi. İşte biz onlara İslâm askeri ile birlikte vazifesini hatırlatıyoruz, şeriatın icra edilmesini talep ediyoruz..."

Görüyorsunuz, mollanın sözleri mantığa tamamen hilâf değil, hatta resmî olarak bakılsa hiçte hilâf değil. Muhatabımın epeyi bilgili olduğu anlaşılıyor, bu tarihi günde parlayan süngüler arasında, barut kokusu soluya soluya Alem-i İslâm'ın hayat ve istikbali için çok mühim olan iş mesele üstüne daha da pazla konuşmak istiyordum, ama yanımıza beşe yakın molla daha gelip toplandı, askerler de ters ters bakmaya başladılar. Azıcık düşündükten sonra münazaraya teşekkür edip sözü kesmenin makul olduğu göründü.

Parlamentonun giriş kapısının yanına gelip, muhabir kartımı gösterdim, ama içeri sokmadılar; bugün mebuslardan başkasının girmesi "yasak" dediler. Geri döndüm. O bölgede yasayan bir dostumun evine gittim. Maceranın sonuna kadar orada durup, gerek oldukça çıkıp ahvali inceledim.

Dostumun evinde, Ahmed Rıza Bey'i öldürmek için aradıklarını, onun ve başka "İttihad ve Terakki" büyüklerinin kaçtığını işittim. Eve gelip girdikten sonra çok geç-

medi, Ayasofya meydanında çok büyük bir gürültü koptu: Müzik çalıyorlar borazan öttürüyorlar, "padişahım çok yaşa!" diye bağırıyorlar. Üç dört dakika sonra tüfek atmaya başladılar, çok sayıda ve fazla atıyorlardı, tüfek atma beş dakika sonra kesildi. Acayip! Ne oldu ki?.. Anlayamadım, yeniden sokağa çıktım; ama bu yoldan meydana çıkmaya korktum, Ayasofya Camii ile mezarlık arasından geçip mebusan binası yanına geldim; bu arada yüzünden okuma yazma bildiği anlaşılan İstanbul çocuğuna benzeyen, asker giyimli bir genç yanıma gelip "Beyefendi, mebusan binası yanına gitmeyiniz belki bir yanlışlık olur..." dedi. Ben bu "yanlışlık olur" sözünü anlayamadım, sordum. "Nasıl yanlışlık?" "Biraz önce, on dakika evvel, başkasına benzettikleri iki kişiyi bina yanında öldürdüler." Daha fazla konuşmaya yanındaki başka askerlerden korktu, dönüp gitti.

Şimdi daha fazla korkmaya başladım; daha fazla yürümedim, geldiğim yoldan geri döndüm; yolda birkaç yüz askerin müzik çalıp, borazan öttürüp arkadaşlarının yanına gitmek için yürüdüklerini gördüm.

İki üç saat geçtikten sonra, tüfek atmalarının ve deminki askerin söylediği sözlerin hikmetini anlamaya başladım. Mehmed Arslan Bey isimli bir mebusu *Tanin* sahibi Cahid Bey'e, Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı Ahmed Rıza Bey'e benzetip, bilmem nereden alıp getirip, tüfekle vurup öldürmüşler... Nasreddin Hoca "iyi ki gömlekleri içinde ben yoğum" diye sevindiği gibi ben de Allah'a şükür, birinci varmamda beni kimseye benzetmediler, diye sevindim. İnsanoğlu çok kötü, ölenlere acımadan önce kendisinin ölmediğine seviniyor, hatta acıması da gerçekte bu sevinmenin sadakası sadece.

Bundan sonra, arkadaşımın evinden çıkmadım, evden Ayasofya meydanı görünmese de sesler işitiliyordu. Meydandaki halkın, askerin gürültüsu hiç durmadı, arada müzikli oyunlar, çok acı sesli borazanlar çalıyorlar, hem de

"yaşa padişahım çok yaşa" diye bağırıyorlardı. Sesler çok arttığında evdeki hizmetçinin çocuğunu gönderip baktırdım, "Gazi Ethem Paşa gelmiş, at üstünde aralarında geziyor, onun hürmetine bağırıyorlar," diye haber getirdi. Şimdi saat gecenin dokuzu idi, sonradan sesler tam on buçukta diner gibi oldu. On birlerde uykuya yattım.

Binlerce tüfek birden ve durmadan çok kuvvetli, korkunç bir ses çıkardı. "Ya Allah! Daha ne oluyor ki?" deyip, çabucak kalkıp giyindim, arkadaşımın odasına gittim. O zavallı bütün ailesini bir odaya toplamış, pencereden kurşun girebilir düşüncesiyle hepsini yere yatırmış, kadınlar ve kızlar çok korkuyordu, arkadaşım da epeyi heyecanlıydı. Heyecanının nedeni de şu, binlerce tüfengin sesi kesilmiyor, atanlar çok yakın, evinin yanındaki bahçede, sokakta, mermiler evin etrafında uçuşuyor. Tak! İşte bir mermi pencerenin yanındaki duvara isabet etti. (Okuyucu hanım ya da efendi, bu yazdıklarımı mübalâğa ya da hikâye diye düşünme; hakikati değiştirmeden gördüklerimi, işittiklerimi zerre kadar arttırmadan yazıyorum.) Çok geçmedi komşunun penceresinin camı kırıldı... Küçük çocuklar korkup ağlamaya başladılar.

"Dostum," dedim, "çocukları bu odada tutmak doğru değil; belki bir mermi gelip bizim camı da kırar, çocuklar çok korkarlar. Penceresiz bir odaya gidip, evde ne kadar yatak, yorgan varsa oraya toplayıp çocukları yatıralım. Korku da azalır, ses de az işitilir."

Böyle yaptık; ama küçük çocukların rengi kaçmıştı.

Tüfek atışlarının ardı arkası kesilmedi, bazen yavaşladı bazen daha da arttı. Yağmur yağar gibi kızışıp gitti. Bu arada evin yanındaki sokaklardan: "Ey! Ah! Vah!" diye bağırmalar, iki üç kişinin birlikte yürürken çıkardığı sesler de geliyordu...

Arkadaşımla ben düşünüyoruz. Ne oluyor? Neden durmadan bu kadar tüfek atıyorlar? Niye yürüyorlar?.. En

sonunda şöyle karar verdik; gündüz Harbiye Nezareti'nde muhafız komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın emrindeki dört bölüğün Ayasofya'dakilere karışmadıkları söylenmişti; işte bu bölükler gelip Ayasofya'dakileri itaat altına almak için üzerlerine kurşun atıyorlardır, onlar da karşılık veriyorlardır. Böylece evimizin yayında gerçekten de bir savaş yapılıyor. Ateşler, öldürülenler, bağırmalar ve kaçışmalar...

Saat bire çeyrek kala ateş yavaşladı, birde tamamen kesildi. "Şimdi, dedik, bir taraf yendi, ikinci taraf kaçıp dağıldı, lâkin hangi taraf yendi? Başkaldıranlar mı, hükûmet emrindekiler mi?"

***

...Tan atar atmaz çocuğu gazete ve haber almaya gönderdik. (Geçen geceyi hiç uyumadan geçirdiğimizi beyan etmek doğru mu?) Gazeteleri okuduktan sonra geceki tahminimizin yanlış olduğu anlaşıldı. Gazetelerin yazdığına göre savaş olmamış, sevinç olmuş! Sayısız asker sevinip bayram yapmışlar!.. Bakın nasıl. Askerlerin mebusandan ve padişahtan neler istediklerini yukarıda yazmıştım; padişah bunların hepsini kabul etmiş, bunun üstüne askerlere "selam-ı şahane" de göndermiş. Gece bu haberi Edhem Pasa gelip askerlere bildirince onlar da çok sevinmişler, "elhamdulillah galip geldik, şeriat şimdi hayata geçirildi, ayaklanmadan ceza almadan da kurtulduk!" diye çok sevinip müzik çalmışlar, "padişahım çok yaşa!" diye bağırmışlar, lâkin bununla kanaat etmeyerek havaya kurşun sıkmışlar, bu hararetleri bizim ve bütün İstanbul halkın yüreğini ağzına getirdi!..

Ama çarpışmalar, bağrışmalar ne oldu? Hakikati bir Allah bilir; öyleyse de, başta bazı askerler arkadaşlarının kurşun atmalarının sevinçten olduğunu anlamayınca üs-

tümüze atıyorlar diye korkup telaşlanmışlar, ayrıca havaya atılan kurşunlardan bazıları sekerek bazı askerlerin yaralanmasına ve ölmesine de neden olmuş.

Karanlık gecede, kurşun yağmuru altına çıkıp inceleme yapan vallahülalem olmamıştır; şimdi neler olup geçtiğini gerçekten kim bilsin?.. Fakat bizim sokağın bir iki yerinde sabahleyin çok kan izleri görünüyordu.

Bugünkü (1 Nisan 1909) gazetelerde gece meydana gelen olaylar anlatılıyor ve isyan eden askerler övülüyor; düzenli bir şekilde hareket ettikleri, kimseye ilişmedikleri, şeriat için canlarını feda etmeye hazırlar vesaire...

Bu arada, padişahı öven sözlere de yer verilmiş, hürriyet ve meşrutiyet devrinden önce padişahın methinde söylenen sözleri, tabirleri, gazeteciler yine zihinlerinden çıkarıp gazete sayfalarına dizmeye başladılar.

Sokaklarda sarıklılar çok fazla; zabitler az. Şapkalı bir kişi de yok. Polislerin sarı şapkalarını çıkarttırmışlar, şapka giyenleri dövüp, şapkalarını alıp yırtıyorlarmış; hâsılı sevimsiz "mantar başlılar" ile "şeriat"ı kendi hayvanî duygularına tatbik ediyorlar; irtica bayram ediyor, matbuatın neşr edilmeye başlayanları, İstanbul itleri gibi yeni sahiplerine kuyruk sallıyorlar.

İstanbul, 29 Nisan 1909

"Dârülhilâfet'ten dönerken-I"

Vakit, sayı 507, 15 Ağustos 1909, s. 2-3.

Atasözü; "İki karpuz bir koltuğa sığmaz" ya da "iki geminin kuyruğunu tutmak mümkün değildir" derler. Avam hükmiyatının çoğunda olduğu gibi, bunlarda da çok doğruluk var, ama kişiler, bilmem nedendir, eskiden bilinen gerçekleri kabul etmiyorlar, iki tane değil, dört beş karpuzu bir koltuğa sığdıramadık diye güceniyorlar da güceniyorlar. Bir zaman karpuzlar düşüp gider, kimi yuvarlanır, kimi ortadan ikiye yarılır, kimi un ufak olur, böylece insan hepsinden de olur.

Ben birisini tanıyorum, kendisi hoca, tüccar, çocuklar okutuyor, yetmese falcılık ve doktorluk yapıyor. Söylemeye hacet yoktur, mahalle halkı çoğu cuma mollasız, mektebi, çocukları her gün hocasız kalıyor, ticareti faydasız, lâkin bilmem doktorluğundan çok mu can sahibi rahat bulmuştur. Önceki söz; yapmadığı iş yok, girmediği rüya yok.

Bu kış ortasında kendim de böyle oldum. Muhabirlik yetmiyor gibi, tüccarlık, muallimlik, mütercimlik, müverrihlik ile iştigal ettim. Sonunda, yukarıdaki hocanın işleri gibi hepsi işe yaramaz oldu. Diğerleri hakkında okuyuculara hesap verme mecburiyetim yoktur, fakat muhabirlik hakkındaki kusurumu söyleyip af diliyorum. Üç dört aydır *Vakit* okuyucularına İstanbul'dan hiçbir şey yazamadım. Hem ayrıca, en ilgi çekici zamanlar idi, Hareket Ordusu geldi, İstanbul sokaklarında savaş oldu, sultan değişti vesaire... Bütün vak'ayı daha iyi görmek için çok yakınlarına

gidip bakmıştım; meselâ Şevket Paşa'nın İstanbul'a gireceği güne kadar, iki gece Yeşilköy'de yatıp Hareket Ordusu'nun zabitlerini, erlerini görüp, onlarla konuşup ahvali incelemiştim, ordu İstanbul'a girdiği gün de, en ciddi çarpışmaların olduğu Taş Kışla ve Taksim Kışlası'nın yanına kadar gidip çarpışmalara bakmıştım. Cesareti ile övünüyor demeyin, beş katlı bir evin üst katından dürbünle baktım. Ayrıca *Vakit*'e yazacağım mektuplar için çok tafsilâtlı bir program da yapmıştım.

Tatbik edilemeyen zavallı programım, şimdi gözümün önünde, cansız doğmuş çocuk gibi, zavallı bir halde yatıyor, içinde çok ilginç ve ibretli müşâhedâtım da var, meselâ "Yıldız"ın teslim olmasından bir gün önce Yıldız civarına seyahatim, Hareket Ordusu'nu geri göndermek için parlamento tarafından gönderilen "Heyet-i Nasiha" ile birlikte, gece orduya gitme, "fırsat doğmuşken biraz övüneyim" (benden başka hiçbir muhbir, mebusların trenine giremedi), "Meclis-i Millî"nin birinci müzakerelerinde bulunma... Lâkin, esef, şimdi zamanı geçti, bu vak'aları mufassal olarak gazeteye yazmak mümkün değil, şimdi artık sadece gördüğüm vak'ayı tahlil edip yazmak ehemmiyetli, esaslı hususlarını kısaca yazmaya, gazetecilik edebî izin vermektedir. Şayet *Vakit* idaresi de yer verir. Kim bilir belki, eğer Allah nasip etse, "İstanbul'da kanlı günler ve büyük değişiklikler"i "hatırat" gibi yapıp bir başka yerde yazıp da bırakırım.

31 Mart gününden, 15 Nisan'a yani sultan değiştirilip, idare-i örfiye ilan edilip, hükûmet tamamen Hareket Ordusu, yani Mahmud Şevket Paşa eline geçinceye kadar İstanbul'da hiçbir hükûmet yoktu. İki hafta, anarşinin yani hükûmetsizliğin, başsızlığın içinde ömür sürdük. İlginç olan anarşi sırasında hayatın devam etmesiydi, böylece, yedik, içtik, dükkânlarda ticaret yapıldı, tramvaylar çalıştı,

hatta kim, hangi kanun, hangi hükûmet adına hizmet ettiğini bilmeyen polisler de sokaklarda yürüyorlardı!

Vak'a, 31 Mart gününde de, ondan sonra nisanın sekizine kadar da parlamento olduğu yerde, muntazaman toplandı, konuştu, vak'a 31 Mart'ta düşen Hilmi Paşa kabinesi yerine Tevfik Paşa hükûmeti geçip o da Bâb-ı Âli'de toplandı, emirler dağıttı. Lâkin gerçekte parlamento da hükûmet de yok idi, onların sözünü kimse dinlemiyor, onların sözüne kimse inanmıyordu. Parlamento vilayetlere İstanbul'da ehemmiyetli bir şey olmadı, boş yere üzülmeyin diye telgraflar dağıttı. Gelen "Hareket Ordusu"na İstanbul'da meşrutiyete ziyan verecek bir şey yok, geri dönünüz deyip nasihatçiler gönderdi, telgraflara doğru yazmıyorsunuz, cevabını aldı, nasihatçileri "biz mebusları meşrutiyeti korusunlar diye seçmiştik, siz kendiniz meşrutiyeti koruyamadığınız gibi korumaya gelenleri de geri göndermeye çalışıyorsunuz..." deyip utandırdılar. Zavallı hükûmeti tamamen koruyan yoktu, o sadece parlamentoya gelip, onlardan yardım bekliyordu.

Doğrusunu söylemek gerekirse, parlamento, kendinin büyük derecesine liyakat gösteremedi. 31 Mart gününde ayaklanan sarıklılardan, askerlerden korktu; hatta bir bakıma onların hareketini meşru görmeye başladı. Onların kıyamlarını affettirmek için padişah ile aralarına girip, arabuluculuk rolünü oynadı... Gerçi parlamentoda, Ahmed Rıza, Talat, Cavit, Cahid gibi Genç Türk liderleri yoktu, parlamentoyu silahlı askerler çevirmişti, ama buna rağmen bir nazır ile bir mebus gözlerinin önünde öldürülmüştü. Öyle olsa da bir millet meclisi için bu hareket eksiklikti. O zamanlar gördüğüm, hürriyet taraftarı kişiler, hepsi bir ağızdan parlamentoyu tenkit ediyorlar, büyük Fransız İhtilali zamanında Fransız mebuslarının gösterdiği cesareti söylüyorlardı. Hatta bir Rus fazla kızıp bizim "Ekim Duması"nda böyle olmazdı, dedi. Bilmem, Ekimciler ne ya-

parlardı, ama Fransız İhtilali'nde 31 Mart günlerine benzeyen günler az değil, hem eğer müverrihler yalan yazmış değillerse Fransızlar gerçekten Osmanlılardan çok fazla şeci' idiler. Meselâ, bir gün Paris halkı, kendi dileklerini yaptırmak için, silahlar, kılıçlar, süngüler kaldırıp parlamentoya girmişler, bir mebus meclise böyle girilmez deyip eşiğe yatmış. Halbuki 31 Mart'ta mollalar, askerler meclise girdiler, nutuklar attılar. Yine başka bir gün Paris halkı ayaklanıp meclise girmişler ve bir mebusun başını kesip, süngüye takıp reisin önüne getirmişler, reis ayağa kalkıp kanlı başa selam vermiş. Emir Arslan'ı öldürdükleri zaman, onun kanlı gövdesine selam veren bir mebus da bulunmadı, ama parlamentoya girip çıkarken, toplanan askerlere hepsi çok güzel selam veriyorlardı.

Bunları yazmaktan maksadım şu, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, zor zamanlarda mebusluk hakkının şerefini koruyacak kişiler, hâlâ çok fazla yok.

"Hareket Ordusu"nun hareketi işitilince mebus efendilere biraz cür'et geldi, İstanbul'un âsî askerlerinden eskisi gibi korkmamaya başladılar, 31 Mart Vak'ası'nın bir irtica hareketi olduğunu söylemeye başladılar. Lâkin -bunu söylerken Türklüğümden utanıyorum- bu konuda da birincilik bir Ermeni ile bir Yahudi'de idi...

"Dârülhilâfet'ten dönerken-II"

Vakit, sayı 508, 18 Ağustos 1909, s. 2-3.

Hâsılı 31 Mart'tan sonra hükûmet yoktu, parlamento için de en kolay tabirle yoktu diyelim. Hem meşruti bir memlekette "efkâr-ı umumiye", memleketi asıl idare eden halkın, vatandaşların düşünceleri, fikirleri nasıldı?

"Efkâr-ı umumiye"yi bilmek için vasıta "matbuat"-tır, denilir, bilmem gerçekte matbuat bir memleketteki çoğunluğun fikrini, düşüncesini, arzusunu gösterir mi? Matbuat, o memleketteki bir kısım halkın, efkâr-ı umumiyesini idare ediyoruz davasında olan azlığın nümayendesi değil midir? Ne olursa olsun, "efkâr-ı umumiye"yi anlamak için, başta matbuata, gazetelere, mecmualara göz atmak lâzım olur, ben 31 Mart'tan başlayarak, buhran geçene kadar her gün gündelik gazetelerin çoğunu inceliyordum. Neticede şunu buldum, İstanbul matbuatı, fakat kuvvet eli, bendesi, "lakeyi"dir. Güneş hangi taraftan çıksa, ona doğru secde etmektedir. 31 Mart'ın ikinci günü hepsi -fakat bir Almanca gazete müstesna- hürriyete, meşrutiyete karşı ayaklanan, isyan eden askeri övdüler, "Hareket Ordusu" İstanbul civarına toplanıncaya kadar bu şekilde devam ettiler, ordu toplanıp kuvvetlenince birkaç gün şaşırıp kaldılar, hangi taraf kuvvetlenecek? Hangi tarafı tutup yazalım? Bu şaşırma iki üç gün devam etti, güç, kuvvet, "İttihat ve Terakki" tarafında olduğu anlaşılınca, çabucak cemiyeti, meşrutiyeti, özellikle Hareket Ordusu'nu, Şevket Paşa'yı övmeye, bir hafta evvel faziletlerini,

şecaatlerini yazıp bitiremedikleri İstanbul askerlerini kötülemeye, 31 Mart irticacıların, âsîlerin hareketi diye sövmeye tutundular!.. Malum muharrirlerimizden "Cengiz"[80] İstanbul gazetelerinin, irticadan önceki, irtica vaktindeki, hem ondan sonraki makalelerini toplayıp çok güzel bir koleksiyon yapmıştı. İstanbul gazetelerinin ahlâkını çok açık göstermekte olan bu koleksiyon, şimdi elimin altında olmadığından, ondan misaller yazamıyorum, hem buna çok üzülüyorum.

Osmanlı efkâr-ı umumiyesini müdafaa etmek için, şunu belirteyim, benim fikrimce İstanbul, Türk yurdundaki efkâr-ı umumiyeyi doğru göstermiyor, İstanbul gazeteleri ise, hatta İstanbul'un da efkâr-ı umumiyesini bildirmiyor. Türklerin, Osmanlıların, düşüncelerini anlamak, İstanbul'da, vilayetlerde, halk arasına girip, halk içine karışıp, uzun zaman geçirmekle mümkün olabilir. O da büyük zahmetler gerektiriyor ve çok zor. Çünkü Türk çok konuşmayı sevmiyor, onun üstüne politika konuşmaktan çok şüpheleniyor, korkuyor. Bunun gibi, Türk padişahlığının hayatında, çok ehemmiyetli olan bu günlerde, "vatandaş"ların neler düşündüğünü doğru olarak bilmek mümkün değil. Sadece farz ve tahmin ile kanaat edilse şöyle söylerdim: Çoğunluk bir şey de anlamıyor, hem düşünmüyor, kalanların çoğu değişikliği sevmiyor, geri kalanlar terakki taraftarı.

Halk anlamadığından, düşünmediğinden kendiliğinden bir şey yapmıyor, 31 Mart günü maişet ve sefahat esbabını kaybetmekten korkan hafiyelerin, harem ağalarının, mollaların, paşaların türlü hileleri ile kudurtulup büyütülmüştü, lâkin o gürültülü, kanlı gün geçince, halk gözden kayboldu, görünmemeye başladı. Kışkırtanlar yalnız kaldı.

---

[80] Meşhur Tatar yazarı Ayaz İshakî.

31 Mart hareketi önderlerinin dayanaklarından birisi hilâfet, saltanat makamı, yani padişah idi, Sultan Abdülhamid idi. Sultan Abdülhamid, gerçekten de, bu 31 Mart hareketini hazırladı mı? Ya da hazırlayanlara kuvvetü'l zehr oldu mu? Ya da hareket olduktan sonra, onlardan istibdadı için faydalanmaya çalıştı mı? Şimdilik bu suallere doğru cevap vermeye imkân yok, çünkü ortada vasâik, delâil mevcut değil şâyi olan haberlerin hepsi dayanaksız, sadece sokak ağzı, ya da siyasî partilerin kendi faydaları için yaydıkları yalanlar. Fakat şu kadarı muhakkak ki, 31 Mart'tan sonra Abdülhamid "Halife-i Sultan" kendini nizadan korudu, tamamen bitaraf kaldı, "şeriat isteriz!"-ler ile meşrutiyet askerleri arasındaki savaşa karışmadı. Hafiyeler, paşalar, harem ağaları da savaş meydanından çok çabuk kaçtılar. Böylece, "Hareket Ordusu"nun "irticayun" ile muharebesi, son tahlilde, terakki, avamiyet, ve meşrutiyet taraftarı İttihat ve Terakki askerleri, daha da doğrusunu söylemek gerekirse İttihat ve Terakki'nin genç askerleriyle, muhafazakar, usûl-i kadim taraftarı, meşrutiyeti kendilerince nasıl anladıkları malum olmayan mollalar, "sarık"lılar ve onlara inanan birkaç yaşlı, lâkin -neden doğrusunu söylemeyelim- cesur ve kendilerinin haklı olduklarına mutekid zabitler ve askerler arasındaki savaş olarak kaldı. Kısaca, bin yıllık İstanbul hisarları içinde, 20. asır başında olup geçen bu hesap, hürriyet hizmetindeki "kılıç" ile muhafazakârlık hamisi "sarık" belki de "Avrupa" ile "Asya" savaşı idi.

Biliyorsunuz "kılıç" sonunda "sarığa" galip geldi, "hürriyet" "istibdad"a, "terakki" "muhafazakârlığa" galip oldu: Yaşlı zabitler tutulup, rütbelerini, nişanlarını kaybettiler, bazıları asıldı da, askerler taş taşımaya, yol yapmaya gönderildiler, mollaların bir bölümü kürek mahkûmluğuna, bir kısmı sürgüne (Sibirya'ya değil, sıcak yerlere Tirepoli'ye) gönderildi, öğrencilerin çoğu askere alındı, harem

ağaları, paşalar, hafiyeler, asıldı, hapsedildi, gönderildi, dağıtıldı. Lâkin öyle olsa da "sarık" tamamen yenilmedi; 31 Mart'tan sonra, bütün güç Şevket Paşa ordusunun elinde toplansa da, "irtica" tamamen yenilmedi. 31 Mart'tan önceki derecede, "hürriyet" olmadı, "hürriyet"in seviyesi daha çok aşağı düştü, "fes" askerin başına daha fazla yapıştı, börk bitti, kadınların yüz örtüleri kalınlaştı, gazetelerin dili bozuldu, "meşrutiyet" yalnız söylenmez oldu, mutlak "meşrutiyet-i meşru" demek lâzım oldu, hâsılı "hürriyet"e fazla "sarık" parçaları yapışıp kaldı. Lâkin "sarık" bununla kanaatlenmedi, "kılıcı" eskiden olduğu gibi kendine silah yapmaya, eline alınca Türkiye'de sadece kendi hâkim olmak istiyor. Eğer dünyada olup geçen vak'alar incelense görülür ki, "sarık" ve "kılıç" dosttur, müttefiktir, bu hâl hem tabiîdir, nizaları olsa vakitli olur. Hatta ruhunda ihtilâl taraftarı, dünya hâkimliğini sevmeyen, savaştan, kılıçtan nefret eden "Nasranîyet" de gittikçe askerlik ile ittifakı gerekli görüyor, şimdi Katolik dünyasında "seyf ile müesses ittihadı" meşhurdur.

"Sarığın" Hareket Ordusu'na mukabil taarruzu çoktan başladı, Anadolu'da türlü haberler var, parlamentoda zahiren ilan edilmese de, gerçekte çok güçlü bir "mollalar partisi" var, çoktan değil yerinden düşürülen Ferid Paşa'nın; istibdadının son sadrazamlığından, meşrutiyetin ehemmiyetli bir dâhiliye nazırlığına gelmesinde, hem Genç Türkler sevmediği halde, hayli zaman yerinde kalmasında bu partinin tesiri az olmadı. Ferid Paşa, Türkiye'de mollaların kuvvetini iyi bildiğinden, Konya'daki valiliği zamanından beri onlara yerini sevdirmek için çok uğraşmışa benziyor, dâhiliye nazırı olduktan sonra parlamentoda onlar arasında dolaşmayı seviyor, onlarla konuşuyor, yeri gelince acele acele ellerini de öpüyordu. Geçen güz, sadrazamlıktan düştükten sonra bir işe giremediği zamanlarda Kazanlı bir mollayla kendisini ziyarete gitmiştik, mollaya çok büyük

kadir ve hürmet etti, karşılamada ve uğurlamada elini de öptü, kart göndermek için adresini de aldı.

Allah bilir, belki Ferid Paşa, Âlem-i İslâm'da olan en hakiki bir kuvvete dayanıp, gerçek bir siyaset, bir iş yürütmektedir; Abdülhamid'in siyasetinde, vak'a bu gibi bir temel yok değil idi...

"İttihat ve Terakki" zabitlerinin çoğunlukla muhafazakâr, kadimci mollalar ile nizaî, bunların "İttihat ve Terakki"ye karşılık "İttihad-ı Mahmudî" isimli bir ittifakta toplanmaları, "şeriat isteriz!" diye bağırmaları, üstünden inceleyenlerin nazarında, mart, nisan vak'alarını "şeriat" hem "hürriyet" savaşı gibi gösterdi, hatta bir asker çavuşundan kendi kulağımla işittim: "Öncekiler "şeriat" ordusu idi, bu Rumeli'den gelenler "hürriyet" ordusu..."

Bu işin sadece zahirî ciheti olmalı; çünkü batınen de doğru olsa "şeriat"ın "hürriyet"e münafî olması lazım diye görünmektedir. Bunun için ben, birbiri ile nizada olan kuvvetler olarak esaslarını, yani "şeriat" "hürriyet"i almadan onlar namına hareket eden "sarık"lıları hem "zabit"leri aldım.

Öyle olsa da hüküm ekser zahir olmaktadır. Herhangi bir esas hakkında fikir, o esasın hayatta tatbik edilmesine bakıp hâsıl edilir. Meselâ Nasranîler birbirini hem başka halkları büyük muharebelerde öldürdükçe Nasranîyet muharebeye hilaftır, diye hüküm vermek çok çetin bir iş. Bunun gibi Müslümanların ileri gelenlerinin, mollaların çoğu terakkiye muhalefet edende, şeriat-ı İslâmiye değişime mani değil diye iddia etmek çok müşkül olmaktadır. Vak'a biliyoruz, Nasranîyet, esasında savaşa karşıdır, yine biliyoruz ki İslâmiyet ruhunda terakkiye karşı değildir, ama ne yapmak gerek, onların tebaaları, hadimleri, kendilerinin dinlerine iftira ettiriyorlar.

"Dârülhilâfet'ten dönerken-III"

Vakit, sayı 509, 20 Ağustos 1909, s. 2-3.

Nasranîyeti düşünmek bize kalmadı, onu bir kenara bırakıp kendi dinimize, şeriatımıza bakalım. Şimdiye kadar, kaç kere söylenmiş olsa da, meşhur bir kişinin ağzından çıktığından, yine de fazla ehemmiyetli görünen öğütleri düşünerek okuyalım: "Âlim olsa âli el-itlak din ile medeniyet imtizâc edebilirler, sadece cahil onları birbirinden ayırır. İşte İngiltere'de Kurûn-ı Vusta'da, halk cahil iken din ve medeniyeti birbirine düşman diye biliyorlardı, şimdi halk eğitimli olunca medeniyeti de öne çıkardı, dinini de bırakmadı, görüyorsunuz İngilizler gökte kuş gibi uçuyorlar, deniz altında balık gibi yüzüyorlar, kömürden altın, ottan ilaç da yapıyorlar, öyle olsa da kiliseler, cumartesileri dolup taşıyor... Sizde de öyle, halk cehaletten kurtulsa, din ile medeniyet kol kola yürürler, kurtulamazsanız, din medeniyet ile savaşır, onlar savaşıp, birbirini kuvvetten düşürünce, ittifakta olduklarından kuvvetli, güçlü başka din, medeniyet gelip sizi, yener, tabi eder, esir eder..."

Lord Cromer sözünün sonunda "istikbaliniz korkunç" demiş, yirmi yıl Müslüman dünyasını tetkik etmiş bir İngilizin başından çıkmış bu hükmün çok ciddi, çok derin düşündürmesi gerekir. İstikbalimiz korkunç! Doğru, kendi aramızdaki zararlı savaşlarımız, gereksiz işlerimiz, yok yere mücadelelerimiz artık çok uzun zaman aldı, Avrupa, Nasranî ve medenî Avrupa, artık çoktan bütün Müslüman

dünyasını, siyasetçe, iktisatça, kendine kul yaptı, şimdi medeniyetçe tabi etmeye başladı...

Sözün ucunu tamamen kaybetmeyelim, "sarık" ile "kılıç"ın savaşını yazıyorduk. Hoş artık, hangisi galip olur? Şimdilik "kılıç" "İttihat ve Terakki". Bu günlerde okumuşsunuzdur, "İttihat ve Terakki" yavaşça hükûmeti resmen de eline alıyor, lâkin, bu muvaffakiyet böyle devam edip gider mi? Yine "31 Mart"lar, "şeriat isteriz!"ler tekrarlanmaz mı? Lâ ya'lemu el gaybe illâ Allahû!..[81]

***

İstanbul'a gelişimin ikinci haftasında, Bursa'ya gidip döndüm. Bursa'ya gemi ile gidilmektedir, "gemi Altın Boynuz'dan çıkıp, 'Eski Saray' burnunu döndükten sonra artık Marmara Denizi", üstünde Bursa'nın limanı Mudanya'ya kadar çabuk gidiyor, Sarayburnu'nu dönerken birbirinin yanında iki büyük bina görünmektedir, bunlardan birçok büyük, çok fazla kubbeli, dört minareli Ayasofya, ikincisi daha büyük, çok geniş, büyük sütunlarla süslenmiş parlamento.

Ayasofya, herhalde biliyorsunuzdur, Müslümanlar İstanbul'u almadan önce, Bizans imparatorlarından Jüstinyen tarafından, sarayın yanında, payitahtın en büyük kilisesi olarak yapılmış. Camiye çevrilmeden önce, içinde çok fazla din münazaraları, din nizaları olmuş. Hatta bazı müverrihlerin belirttiğine göre, Türkler gelip, İstanbul'u muhasara edip, toplar atıp, almaya az bir zaman kala bile içinde papazlar, piskoposlar, "din değiştirilen zamanda elin sadece üç parmağını mı yoksa beş parmağını mı toplamak lâzım" denilen gayet mühim mesele-i diniyenin

[81] Allah'tan başka kimse gaybı bilmez (Neml/65).

halli için bağrışıyorlarmış... Fazla hamiyetli olan imparator Konstantin, Türklerin şehre girmelerinin çok yakın olduğunu görünce, Ayasofya'ya gelip, "Allah için, bırakınız bu boş nizaları, Türkler artık şehre giriyorlar, çıkınız, halkı kilise önüne toplayıp sizin boş nizalarınız için savaşmaktan menedin ve düşman ile savaşa yönlendirin" deyip ağlayıp rica etmişti. Ama Bizans'ın büyük papazları hem piskoposları, "biz kardinallerin (beş parmağı toplayıp din değiştirme taraftarlarının piskoposları) şapkalarını Ayasofya'da görmektense Müslüman mollalarının sarıklarını görmeyi isteriz" deyip, imparatorlarını kovup kiliseden çıkarmışlar, münâzaralarında, münâzaalarında devam etmişler, İstanbul halkının çoğu kilise önüne toplanıp, hiç anlamadıkları bu büyük din meselesi hakkında bağırıp, savaşıp, hatta bir birlerini öldürmüşler... Bunlar bu tarafta niza yapıp dursunlar, İstanbul'un ikinci tarafından Türkler gelip girmişler, böyle yapıp, Ayasofya'da kardinal şapkaları yerine molla sarıkları zahir olmuş.

İşte bu yaşlı mabet ile hâlâ bir kaç aylık bebek parlamento, ben gemi ile yanlarından geçerken birbirinin yanında durup kaldılar. Çeyrek saat geçtikten sonra arkama dönüp baksam, parlamento ile Ayasofya'nın vaziyetleri çok değişmiş, Ayasofya parlamentonun sağ tarafından üstüne binmeye başlamış. Daha bir çeyrek saat gittikten sonra, Ayasofya'nın kubbesi, bir demir gibi gelip parlamentonun başına yapıştığını gördüm, öyle olsa da, parlamento hâlâ görünüyor. İstanbul'dan ayrıldıktan bir saat sonra, uzaktan artık binalar, minareler filan apaçık görünmez oldu, sadece gök görünüyordu. Şu esnada yine Ayasofya ile komşusu parlamentoya dikkat ettim, artık parlamento hiç görünmüyor, fakat sadece Ayasofya'nın

büyük kubbesi, gri göğün üstünde, koyu renkte belirip duruyordu...[82]

İdil gemisinde, 4 Ağustos 1909

[82] "Dârülhilâfet Yolundan" yazdığım birinci mektupta söylemiştim, Bosna ve Hersek 30 yıldan beri fiilen Avusturya'nın idi, Bulgaristan ve Şarki Rumeli de 20-25 yıldan beri fiilen müstakil idi. Şimdi 30 yıl önce alınıp satılan yerlerin kanuna hilâf bir surette satış sözleşmesini yapmak istediler, Bu satış sözleşmesine, parasız satan taraf da imza atar mı, şahit bulunur mu, şahitlere çok mu rüşvet lâzım olur?

"...Türkiye'nin bölünmesi beklense de, değişmesi, sultanın meşrutiyet vermesi hiç beklenmiyordu... Bunun için, belki Balkanlardaki en küçük bir değişiklik hariçten tesirsiz olmaz hem her bir değişikliğin daha da başkalarına sebep olur, diye korktum... Ahval-i siyasiyeyi ve sebeplerini öğrenmeye çalışmak, hem maziyi, hâlini belki de biraz istikbalini bilmek için İstanbul'a yöneldim.

Geçen yılın bir ekiminde yazılmış bu hat, Dârülhilâfet seyahatimin bir derece planını göstermektedir, haricî siyaset, ahval-i dâhiliye. Evvelkisi hakkında vakayi cevap verdi, Türkiye azıcık para alıp satış sözleşmesine imza attı. Şahitler çağrılmadı, ama Avusturya ve Bulgaristan'ın ötüşünü gören başka hükûmetler de kendilerine hisse sormaya başladılar, Girit meselesinin bittiği yok, boğazlar meselesi açılıp kaldı.

İkincisi hakkında çok yazdım, değişiklik, değişikliği doğurdu, dalgalanan denizin hâlâ sakinleştiği yok! Şubat ve Haziran inkılâplarına 31 Mart darbesi oldu. Artık hareket yetti mi? Asla! Çünkü tarih mütemadi harekettir, hem hareket ve aksülhareket... Ben bu hat ile planımı tamamladım diye dava etmiyorum, fakat ne yapayım kişi, istediğini değil, yapabildiğini yapabilir..."

"İstanbul'da Tatar Restoranı"

Vakit, sayı 421, 20 Ocak 1909, s. 1-2.

Fransa'nın meşhur ulum-u siyasîye âlimlerinden A. Leroy Beaulieu "Çar İmparatorluğu",[83] isimli büyük eserinde Moskova, Petersburg şehirlerindeki Kasım Tatarlarının tüccarlıktaki istidatlarını çok övmektedir: Petersburg'un en büyük en temiz restoranlarında, ustaca Fransızca konuşup, tam bir İsviçreli gibi güzel, hizmet etmekte olan genç yiğitlerin Cengiz Ordası balalarından olduğunu anlayıp şaşırmış. Özellikle acayip olanı bu restoran sahiplerinin bazılarının Kasım Tatarlarından olmaları.

İstanbul'da Rusya Müslümanlarının ahvalini vasıtasız bilenler çok değil, ama Fransız, Alman muharrirleri vasıtasıyla öğrenen ve işitenler çok var. Bunlardan bir genç paşa, birkaç gün evvel, bana söylemişti: "Bütün Avrupa'ya şöhret salmış şu zengin, iş bilen, temiz restoran sahiplerinizden niye hiçbiri İstanbul'a gelip temiz bir Müslüman kafe-restoranı açıp, bizi Avusturya Yahudilerinden, Atina Rumlarından, Tokatliyanlardan kurtarmıyor?!"

Vak'a İstanbul'da, Müslüman elinde temiz misafirhanesi, aşhanesi, hatta kahvehanesi bir tane de yok, bunların cümlesi ya ki Avrupalıların ya ki Ermeni ve Rumların. Meselâ Beyoğlu'nda (Pera'da) meşhur bir Tokatlıyanlar var. Bu kişi 15-20 yıl evvel İstanbul tarafında küçük bir aşhane açmış, şimdi Beyoğlu'nun çok büyük bir taş binasının sa-

---

[83] *L'Empire des tsars et les Russes*, Paris 1888.

hibi. Bu binanın altında Paris'in en büyük kafe-restoranlarından farksız çok güzel, çok süslü bir restoran işletiyor.

"Beyoğlu" tarafında belki bu kişiler ile rekabet dışarıdan gelen kişilere kolay olmaz, ama İstanbul tarafında öyle değil. Orada rekabet yok desek doğru olur. İstanbul tarafındaki otellerde uyumaya yer bulamayan Tatarlar, yarım saat gemi ya da trenle gidilen uzaklardaki mahallelerde ev kiralıyorlar. Tatarların rağbet ettiği "Meserret Oteli" isimli bir misafirhane dolup taşıyor. Ben kendim bu misafirhanede on beş gün kadar durduğumdan çok iyi biliyorum. İşleri çok nizamsız, hizmetkârları gayretsiz ve kötü. On beş gün içinde birçok telgrafım kayboldu, beni sorup gelen kişilerin çoğuna öyle birisi bizde durmuyor diye cevap vermişler. Bu otelin altında dar, pis havasız bir kıraathane var. Yeri iyi ve diğerlerinden az daha temiz olduğundan, entelektüeller ve mebuslar çoğunlukla burada toplanıyorlar.

Eğer şu bölgelerde meselâ Meclis-i Mebusan yanında iyi bir Müslüman misafirhanesi açılıp, onun altına ayrı bir restoran ve kahvehane yapılsa çok ses getirirdi diye düşünüyorum. Bu meseleyi İstanbul'a gelip giden ve de bu gibi işleri iyi bilen Kasımlı kardeşlerimizden birisi bu işi el atsa ve çok zaman geçmeden faaliyete geçse iyi olur. Vakit geçer, onlar düşünene kadar Ermeni, Rum yapıp bitirir.

İstanbul 3 Ocak 1909

"İspanya İhtilali"

Vakit, sayı 510, 22 Ağustos 1909, s. 2-3.

Bugün için rahatlığı sevmeyen İspanya'da yeniden fitne başkaldırdı. Barselona, Katalonya halkı hükûmete karşı ayaklandılar, iş bıraktılar, askerle savaşıyorlar, manastırları yağmaladılar, yaktılar, ruhanileri, rahip ve rahibeleri kovdular, öldürdüler... Bu korkunç haberleri gazetelerden günü gününe okuyup, öğrenmişsinizdir. Ben bunları tekrarlayarak vaktinizi alacak değilim. Fakat çoktan değil, bunların sebepleri hakkında malum muharrirlerden Dyuneo'nun Rusça bir gazeteye yazdığı mektuptan bazı yerleri kısaca kopya edeceğim. Dyuneo şöyle demektedir:

İspanya'da çok ihtilaller, dâhili savaşlar ile alınmış olan bir meşrutiyet var. Hem meşrutiyeti çok mükemmel, İspanyalılara bütün hürriyetleri temin etmektedir, millet meclisine umumî seçim hakkı hepsine vermektedir. Lâkin bu sadece yazıda; gerçekte hükûmet istediği gibi hareket edip, sadece istediği kişileri meclise sokmak için türlü tedbirler alıyor ve muvafık oluyor. Hükûmet zenginler ile din adamlarının elindedir. Meclise sadece zenginlerin ve din adamlarının adamları girmektedir. Zenginler ve din adamları dostlar, bir birleriyle yardımlaşıyorlar. Sevmedikleri, kendilerine zararlı olduklarını düşündükleri kişileri hemen "ateist", "Protestan" ya da "anarşist" diye ayıplıyorlar, hapse atıyorlar, sürgüne gönderiyorlar. İspanya'dan gelen telgraflara, haberlere bakarak orada "anarşist" çok diye düşünmek mümkünse de, ancak bu düşünce doğru değil. Çünkü İspanya hükûmeti cumhuri-

yetçileri de hatta ahrarı da "anarşist" olarak adlandırmaktadır. Ve bunları asla meclise sokmuyor, işte İspanya'nın meşrutiyeti!

İspanya'da memurlar çok fazla ve beceriksiz, İngiltere'de bir kâtibin yaptığı işi 30 kişilik büyük bir sekreter gurubu birleşip yapamıyorlar. Bu sekreter gurubuna "akraba"lar diyorlar; zira bunların hepsi büyük mevkideki kişilerin yiyip içsinler diye yerleştirdiği akrabalar. İspanya'da asker işi de çok kötü. Kâğıda, kanuna bakılırsa bütün İspanyollar askerî hizmet-i askeriye ile mükellef olsa da, fiilen fakat sadece fakirler askerlik yapıyor; zengin çocukları çeşitli yollar bulup, kan borcunu ödemiyorlar. Subaylar zenginlerden ve sayıları çok fazla, askerden çok subayı olan bölükler var!

İspanya'yı emen, kemiren, bitiren kuvvet papazlar ile rahip ve rahibelerdir. Bu çok iyi düzenlenmiş ve nizamnameye koyulmuş bir ordudur. Ruhaniler, özellikle kadınlar, kamuoyunu, halkı, hükûmeti ellerine almışlar. İstediklerini yaptırıyorlar da yaptırıyorlar.

Zenginler, kartellerde çok güçlüler. Hükûmet ve ruhanilere yaslanıp halkı çok eziyorlar, rencide ediyorlar. Halk tarafından tahammülsüzlük gösterilse, askerlerle ruhaniler öğüt ve korku ile kısa zamanda yetişip zavallı fakirlerin başlarını kaldırmalarına imkân vermiyorlar.

Şimdiki Katalonya İhtilali, İspanyollar ile Arapların savaşından çıktı. Bu savaşın sebebi de kartellerin para hırsıdır. Şöyle ki, Magrib-i Aksa'nın şimal sahilinde İspanya'nın bir iki parça yeri var. İspanyollar, bu müstemlekelere sadece kürek mahkûmlarını gönderiyorlardı. O yerleri imaret etmiyorlardı. Çoktan değil, Fransız parası yardımı ile yapılan bir ortaklık meydana çıkıp, İspanyollara taallûksuz mağrip sultanlığı yerinde maden ocağı bulup hem bu vakitlerde sultana isyan eden bir Arap bulup, o Arap ile bilinmeyen bir muahede de yapmış. Âsî Arap gerçekte bu gibi muahedeler yapmaya asla selahiyetsiz, haksız, hırsızlar, at hırsızları lideriymiş. Kartel, bahsedilenin kim olduğunu çok iyi bilse de, bilmiyor gibi davranıp onu sultan namzedi diye, muahe-

desini yapmış! Daha da ilginç olanı, maden ocağı açılacak yerde bir parça da maden yokmuş! Kartel maden diye gösterip kıymetli kâğıtlarla oynamış, İspanya'nın büyük mal sahipleri ve yüksek dereceli memurları işe karışmış. Bir müddet sonra kartel madene doğru demiryolu yapmaya başlamış, Araplar kendilerinin izni olmadan kendi topraklarına demir yolu yapıldığını görünce tabiî kızmışlar, demir yolunu bozmuşlar, düşman İspanyollar'dan birkaçını da galiba öldürmüşler.

Bunun üzerine kartel çok sert tepki göstermiş, hükûmetten "sanayi-i milliye-i mukaddesenin müdafaası" için muavenet istemiş; hükûmet asker göndermiş, böylece İspanya-Arap savaşı başlamış. Hükûmeti ellerinde tutan zenginler ve ruhanilerin faydaları kartelin işine bağlandığından, çok asker toplayıp, Arapları mutlaka yenmek istiyorlar. Zenginler kendilerince tedbir alıyorlar, ruhaniler gazetelerinde İspanyolların hissiyat-ı diniyyesini tehyic etmeye çalışıyorlar. Ruhanilerin elindeki bir gazeteye daha şu günlerde "İspanya'nın hamisi Hazret-i Yahya" serlevhalı bir baş makale yazıp bu makalede Araplar ve İspanyollar arasındaki savaşı İslâmiyet ile Nasranîyet arasında cihad-ı mukaddes olarak tasvir edip İspanya'nın gerçek sahibine müracaat edelim, evvelki zamanlarda sarıklı kişileri budayan atlılarımıza o yol gösteriyordu, süngülerimizi o yönelte idi... Şimdi de Kurûn-ı Vusta'da olduğu gibi hepimiz şevkle bağıralım: "Ya Hazret-i Yahya senden meded!"

Lâkin İspanya halkı, özellikle Katalonyalılar, kartel ile "mukaddes cihat" arasındaki rabıtayı arayıp bulamıyorlar; bunu için "Hazret-i Yahya'dan medet umup" Arapların üstüne yürüme yerine "bize bu savaşın gereği yok" diye bağırıp, hükûmetlerine, kartellere ve cihad-ı mukaddese kışkırtan ruhanilere karşı ayaklandılar.

***

Bu makale biraz sol ağzıyla yazılmış olsa da; çok doğru yerleri, düşünülmesi gerekli noktaları var. O noktaların hepsini izah etmekle uğraşsak, söz uzar. Sadece birisini izah edelim. Ruhaniler kartel taraftarı olup halkı cihada kışkırtıyor; halk çok dinli, imanlı olup ruhanilere karşı savaşıyor, manastırları yakıyor, hatta onlara zarar da veriyor. Acayibi şu ki Katolik mezhebine tabiî yerlerde bu gibi vak'alar her zaman oluyor da Nasranîyetin ikinci bir mezhebinden olan Protestanlığa karşı bu gibi hareket olduğu hiç işitilmiyor. Daha da acayibi, Katolik mezhebindeki halk, Protestanlarla mukayese edildiğinde dinli, imanlı görünüyorlar! Öyle olsa da bir zaman gelip ayaklanarak ruhanilere karşı geliyorlar, hatta kendi mabetlerini de yakıyorlar...

Bunun sebebi ne? İşte düşünülmesi gereken noktalardan biri bu; ikincisi bizim Müslüman din adamları için bu vak'anın ibret alınması gereken noktaları yok mu? Bunun nedeni benim anladığıma göre Katolik ruhanilerinin zenginlerin tarafında olması, "avamı" hayvan gibi görüp, hayvan gibi tutmasında değil, "ilme", "terakkiye" düşman olup, "cehalet" ve "karanlık" bekçisi olmalarındadır. İspanya Katolik ruhanileri, bu sanatları ile çok meşhurdurlar. Elli, altmış yıl evvel İspanya tarihini çok iyi inceleyen en büyük müverrihlerden "Buckle"[84] İspanya'nın tednisine, inhitatına sebep olarak, taassup, hurafelere inanma,

[84] Buckle XIX. asrı miladide yetişmiş hükema-i müverrihenin ulularındandır. En mühim eseri *İngiltere Tarih-i Medeniyeti*'dir. 15 ciltlik eserin ancak 5 ciltlik medhal kısmını yazabilmiştir. Kırk yaşında fazla çalışmaktan vefat etmiştir. Medhalin birinci cildi Becol'u en büyük müverrih derecesine getirmeye yetiyordu. Medhalin tamamının Rusça tercümesi var; fakat sadece İspanya faslı, Türkiye'ye benzer yerler var diye Türkçeye tercüme edilmiş. Okunmasını okuyuculara tavsiye ediyorum. (YA) Akçura'nın bahsettiği bu kitap Mahir Said tarafından Türkçeye *İngiltere Tarih-i Medeniyeti Medhalinden İspanya Faslı* (Kahire 1908) adıyla tercüme edilmiştir.

göz yumup itaat etmeyi ve bunların cümlesine ana sebep olarak, cehaleti göstermektedir. Halk arasında bunları muhafaza ve neşreden ise Katolik ruhanileri oldu demektedir.

Protestan mezhebinde, Katoliklik derecesinde muhafazakârlık yok; Protestan pastörleri, Protestan halkı, Katoliklerle mukayese edildiğinde çok taassupsuz görünmektedirler; Protestanlık ruhunda avamidir, insanları eşit görmektedir, Allah ile bende arasında vasıta, Allah'a yeryüzünde vekil, "Papa" tanımıyordur, Katoliklerdeki kör itaat Protestanlarda bulunmaz. Protestanlık ilmi faydalı ve zararlı olarak ayırmamaktadır.

Bunun içindir ki "avam" kendinin felaketini ruhanilerden görmeye sebep bulamaz, Katoliklik dünyasındaki ruhaniler aleyhindeki hareketler, nümayişler, ihtilaller afetinden Protestan âlemi masun kalmaktadır.

Bizim din adamlarının ibret olacağı cihete gelince, İslâm esasında, Müslümanları eşit görmektedir, Müslümanlardan bir fırkanın faydasına ikincisinin zarar görmesini, ezilmesini tahrîm eder, "ilm"e inanır, "cehil"den korunmayı ister, "terakki"ye taraftar, "tedni"den uzak durur; bunların hepsi malum. Lâkin din adamlarımız bugünkü günde bilfiil nasıl görünüyorlar? Hem "terakkiperver"lerimizin şimdi onlara nazarı nasıldır?

Doğru mu, yanlış mı hüküm veriyorlar, kesin olarak söyleyemiyorum, fakat âlem-i İslâm'ın çok yerlerinde görüştüğüm Müslüman terakkiperverleri, din adamlarımızın ekserisini terakki taraftarı değil diye zannediyorlar. Bunu din adamlarımız açık olarak bilsinler. Vak'a İran ve Türkiye'nin son zamanlarındaki vak'ayi, terakkiperverlerin zanlarına kuvvet vermektedir. Kendi din adamlarımızın bir bölümü usûl-i kadim taraftarı olup hâlâ tartışmaları dahi onları doğru düşünüyorlar gibi göstermektedir. Lâkin ikinci taraftan terakkiperverler sınıfının en önünde

dahi ulemamızı, din adamlarımızı görüyoruz ve bu görüş mezkûr iddiayı çok azaltmaktadır.

Din adamlarımızın "avam" ya da "zenginler" taraftarı olması, hâlâ ciddî olarak incelenmemiş bir mesele olduğundan bunu şimdilik deşmeden bir kenara bırakıyorum.

Nasıl olursa olsun, din adamlarımız şimdiden bu konuda derin düşünmeye mecbur diye güman ediyorum; ta ki bir zaman halk ile din adamları arasında büyük niza çıkıp, millet-i İslâmiye tekâmül-ü tabiyesinde çok buhranlara giriftar olmasın; onaysızlıklara uğramasın...

İdil boyunda, 15 Ağustos 1909

"İstanbul Mektupları I"

Vakit, sayı 868, 1 Kasım 1911, s. 2.

İki üç gün evvel başmuharririmiz Fatih Efendi'den bir emir aldım. İstanbul'dan haber yazmamı istiyor. *Vakit* okuyucuları ile çoktan beri irtibatsız olmama içim yansa da, yazmaya bir şey bulamıyordum. Hatta Fatih Efendi'ye birkaç kere vaat ettiğim halde, yine de yazamadım. Türk yurdunda meydana gelen her şeyi, telgraf ajansları dünyanın her tarafına vakit ve zamanında yetiştiriyorlar, hiç geciktirmiyorlar, benim mektuplarım o telgraflardan, hafta, on gün sonra yetişir. Türkiye'nin hal ve istikbali hakkındaki duygularımı, düşüncelerimi geçen yıllarda çokca yazdım, onlara ilave edilecek yeni bir şey düşünüp bulamıyorum. Görüyorsunuz baş ağrımış, kuvvetten kesilmiş. Evvel söylenenleri tekrar etmede daha ne fayda var?

Öyle olsa da insan diri iken gömülmeyi hiç istemiyor, nasıl olsa da kendinin kara toprak üstünde olduğunu unutturmak istemiyor. Hem ayrıca bize yol gösterici, üstad, olan zat-ı mübareklerin kendi kendilerini tekrar etmeden hatta bazen kendi kendilerini tekzib eden tekrarlardan, alışkanlıklarından kurtulamıyorlar. Arap yazarlarını hatırlatmaya Tatar muharrirlerini -öfkelendirmemek için- saymıyorum. Ruslardan işte misal, benim çok sevip okuduğum M. Menşikov her bir düşüncesini yanılmıyorsam ayına iki üç defa tekrar etmektedir. Çoktan değil Rusların pek maruf muharrilerinden birisi "Ben üç yıl yazdım,

ondan sonra hep şu yazıklarımı tekrar edip geldim," diyordu. Biz de şu üstadlara özensek şayet ayıp görmezsiniz.

Rusya'da Tatar gazetelerinin yaygınlaşmaya başlamasına dört beş yıl oldu, şimdi gazetenin ne olduğunu halkımızın çoğu görmüştür. Gazete, okuyucuların aynasıdır, okuyucu gönlünden ne tutsa, ne istese, gazete onlara sadece şunu söylüyor, şunu gösteriyor. İşte misal, Rus halkının bir bölümü Japon savaşında Rusların galip gelmesini istiyordu, o kısım halkın okuduğu gazetelerde her daim Rus'un Japonlara galebesini yazıp durdular. İkinci misal, kendi Tatar kavmimizin bir bölümü eskiliği çok seviyorlar, bilmem hangi hazretlerin ululuğuna, iyiliğine -belki kerametine de- pek inanıyorlar, onların gazetesi olan *Din ve Maişet* işte bu eskiliği, bilmem hangi hazretleri övüp, ak kâğıdı karalatıp ömür sürdürüyorlar. Misalleri çoğaltmak mümkündü, biz ihtisar etmeyi faydalı bulduk. Kısaca, gazeteci, muharrir, edip falan denilen parlak isimli kişiler de etci, yağcı, şapkacı ağalar gibi, içinde bulundukları halkın, ilmî tabiri ile söylemek gerekirse, muhitin kolu, bendesidir; onun buyruğundan çıkamazlar.

Bir hocanın itaatsız kulu olduğu gibi, bir cemaatin de itaatsız uzvu olabilir; ama o zavallı bütün ömrünü azabda geçirmeye mahkûmdur. Çok zaman geçince, cemaatin dünyaya bakışı, fikri değişince, o itaatsız kulu, başlık olarak yürütürler, bazen onlara anlaşılmaz kuvvetler isnat ederler. Ama o zaman artık diğer zavallı çoktan kara toprak içinde çürüyüp bitmiş olur...

Ben cemaatimin (hanımım denilen söz değil!) çok itaatli bir bendesiyim. Onun dileklerine karşı gelecek bir gücü, bir büyüklüğü, maateessüf, kendimde bulamıyorum. Okuyucular, İstanbul'dan gelen mektuplarda hiç kuşkusuz, Türk-İtalyan savaşı haberlerini okumak istiyorlar; ben de işte onların buyruklarını yerine getiriyorum. Hiç istemediğim, bizim Tatarlara, hatta bütün Müslümanlara,

daha da uzağa gideyim. Türk padişahlığına, belki Trablus Araplarının kendilerine de bu İtalya savaşından çok fazla ehemmiyetli şeyler olduğuna tamamen inandığım halde, yine Trablusgarp hakkında yazmaya mecburiyet görüyorum!

İtalya-Türk savaşı, daha da doğrusunu söylemek gerekirse Trablusgarp meselesi nedir? Bu kutsal bir savaşın, çok küçücük bir bölümü, vak'ası; dünya yaratıldığından başlayıp kıyamete kadar uzanıp giden bir zincirin küçücük bir bölümü. O savaşa tenazüh-i beka diyorlar: O zincire hayat diye söylüyorlar. Halkımız Trablus meselesine çok ehemmiyet vermek istiyor, öyleyse zincirin birkaç bölümüne birden göz salsınlar.

Son vakitlerde, yani bin yıllar civarında, eski dünyanın üç kıtası arasına sıkışıp kalan büyük göle sahip olmak için büyük bir savaş koptu. Müslüman ve Hristiyan dünyalarının Akdeniz etrafındaki bu birleşmelerinde, evvela Hristiyan dünyası bozulup parçalanmış ve parçalarından çoğunu Müslüman egemenliği altına bırakmıştı. Müslüman dünyası Akdeniz'in doğu ve kıble tarafındaki kıyılarını tamamen hükmü altına alıp, çok dar Bosfor[85] ve Cebelüttarık boğazlarını da birer adımda aşıp yukarıdan almak istediğinde yenildi, geri geri gitmeye başladı. Üç yüz yıldan beri, bu geri gitme, gittikçe hızlandı, gittikçe çabuklaştı. Sadece geçen yüzyılda Nasra padişahlıkları Akdeniz'in cenup sahilinde dizilip duran Cezayir, Tunus ve Mısır memleketlerinde Müslüman hâkimliğini bitirip, bu yerleri kendi egemenlikleri altına aldılar. Miladi XIX. asırda İsaviler taarruzundan Akdeniz kıyılarında sadece Osmanlı Padişahlığı ile Fas Emirliği kurtulup kalmıştı. Bugünlerde Fas Emirliği tamamen Fransız hâkimiyeti altına girip bitti; Osmanlı'nın Afrika'da ayrılıp kalan Trasblus'unu da kopartıp alıyorlar. Böylece bir iki yıla kadar Akdeniz'in kıble

[85] İstanbul boğazı.

tarafında Müslüman hâkimiyeti tamamen bitirilecek, Afrika'nın şimal kısmı tamamen Nasrani eline geçecek. Üç yüz, dört yüz sene evvel bir Müslüman gölü olan Bahr-ı Sefid, artık şimdiden tamamen bir Nasrani deryasıdır.

Muhterem okuyucularımdan, bazı çok haber alan, fazla dikkatli kişiler, itiraza başlamışlardır da: İstanbul gazeteleri, İtalyanların Trablus vilayetinden kısa zamanda kovulacaklarını yazıyor, Sünûsî hazretlerinin yüz binlerce müridi, Osman Paşa kolu altında sayısız çok "Tuareg" diye adlandırılmakta olan bahadır kabileler, daha başka Sudan Arapları bugünlerde gelip yetieşecekler ve hepsi birleşip, İtalyanları gübre gibi küreyip denize atacaklar... Ah, böyle olsaydı!

Ben Trablus'u çok seviyorum, orada gençliğimin en lezzetli zamanlarından bir bölümünü bıraktım. Bu Arap memleketini daha toprağına ayak basmadan, gemiden görünce sevmeye başlamıştım. Göz kamaştıracak kadar parlak masmavi bir gök altında, üstleri hurma ağaçlarının yukarı doğru daralan yapraklarıyla ziynetlenmiş yemyeşil bir orman, onun ortasında güneşten parlayan bembeyaz bir şehir, şehrin, ormanın önünde onlara güzellik veren, geniş, düz, parlak, sakin bir deniz...

Ben Trablus'dayken çok erken, güneşle beraber kalkıp, beyaz Arap atına binip, yeşil hurmalıklar arasından uzaktan işitlen hüzünlü Arap sesini dinleye dinleye, kaymak renkli kum denizine çıkıp gidiyordum. Bu kum denizi de, su denizi gibi uçsuz bucaksız. Bunun da rüzgârdan kabaran dalgaları, otlardan ve gözelerden hâsıl adaları var. Akşama doğru deniz kenarındaki "belediye bahçesine" çıkıp İtalyan müziği dinliyordum. Zaman zaman arkadaş ve tanışlarla birleşip portakal bahçelerine pikniğe gidiyorduk.

İstanbul, 20 Ekim 1911

"İstanbul Mektupları II"

sayı 869, 5 Kasım 1911, s. 3.

Trablus'un etrafını çeviren vahaya bahçe, orman ve tarla demek mümkündür. Vaha üç katlı bir yeşillik, en altta birinci katta ekin kırı, burada Araplar buğday, arpa, darı ekiyorlar, onun üstünde meyva bahçesi, limon, portakal yemişleri, koyu yeşil yapraklar arasından altın top gibi büyüyüp yetişiyorlar, üçüncü en yukarı katta hurma ormanı, yeşil yaprakların altında beş altı yaşında bir çocuk büyüklüğünde sarı hurma salkımları salınıp duruyor.

Bir defa kasabaları da dolaşmaya çıkmıştım, tabiat çoğu yerde anlatılmayacak kadar güzel. Ama bu zengin ve cömert tabiatın kucağında ömür sürmekte olan Müslümanların insanı sevindirecek bir işleri gözükmüyordu. Türk askeri, Türk memuru sadece para yığıyor, yığdığı parasıyla Trablus'da hiçbir iş yapmıyor, parayı sadece kendi maişetinde tutuyor. Arap az maz arpa, darı ekiyor, hurma yetiştiriyor, koyun ve deve bakıyor; ya da kırda yetişen halfe (?) isimli bir bitkiyi yolup, develere yükleyip, şehre götürüp, Yahudi'ye, İngiliz'e satıyor, en zengin denilenleri yıldan yıla gemi giden Sudan ticaretini yapıyorlar. Sanat da ticaret de çok az, bu azın çoğu ecnebiler, Yahudilerin elinde. Yıkık ve eski binalarda, büyük meşakketle dokunmakta olan yün battaniyelerden başka Arap sanatı göremedim, halkın çoğu gömlek, iştan üstüne bazen de iştansız bir yün yorgana (ehram) sarınıp yürüyor.

Şehirlerde satılan malın çoğu Avrupa'dan geliyor, getirenler içinde birinciliği İtalyanlar tutuyor, Trablus Arap şehrinin göze görülen mağazaları, misafirhaneleri, kahvehaneleri, berberleri, hepsi İtalyan elinde. O zamanlar henüz "Banco de Rome" gelip Traslus'a yerleşmemişti. Öyle olsa Trablus'un iktisadi hem medeni sahiplerinin İtalyanlar olduğuna şüphelenmek mümkün değildi. İtalyanlar o zamanlar (12-13 yıl önce) Trablus'a şu kadar hâkim olmuşlardı ki eğer İtalya istemese Türk'ün oradaki vali paşası da kumandan paşası da payitahta zamanında bir rapor gönderemiyorlardı. Trablus vilayetinden İstanbul'a muntazam sefer yapan sadece İtalyan gemileri vardı!

Trablus'da para hesabı İtalyan frankı üstüne yapılıyor, Avrupalılaşan yerli halk İtalyan modasına göre giyiniyor, İtalyanca konuşmaya hevesleniyor, şehrin küçücük tiyatrosunda sadece İtalyan dilinde, İtalyan piyesleri koyuluyor, "Belediye Bahçesinde" Pitatsa'da (İtalyanca meydan denilen söz, şehrin en büyük meydanı, Türk de, Arap da hepsi böyle isimlendiriyorlardı) çalan orkestranın en iyisi İtalyan bandosu, en çok çalınan bölümler İtalyan halk şarkıları ya da "Verdi" ve "Maskani"nin kolay havaları idi.

Okuma, yazma işi, mektepler, kitaplar nasıl mı diyorsunuz... Müslüman dünyasının her tarafında olduğu gibi, hatta orta ve yakın Asya Müslümanlığından kötü de; bütün Trablus ülkesinde (bu ülke çok büyük, hiçbir zaman kendisini ölçecek birisi bulunmamışsa da, musaha-i sathiyesini bir milyon metrekareden fazla diyorlar, bir başka türlü söylemek gerekirse, şimdi kendisini almaya çalışan İtalya'nın dört katından daha fazla, Almanya ve Fransa'nın iki katından daha fazla!) dile alınacak bir usul-i kadim medresesi de -usul-i cedid demiyorum- yok! Çocuklara üstü açık altı toprak yerlerde *Kuran-ı Kerim*'in bazı surelerini tahtaya yazıp ezberletiyorlar. İbtidaiyesi de rüştiyesi de hepsi bu, burada bizim usul-i kadimcilerimizin nazar-ı

itibarına arz edileek mühim bir mesele çıkıyor. İşte kadimin kadimi olan bu Arap mekteplerinde tahtaya yazma var, yazılanı paçavrayla silme de var. Tahtalar boyalı olmasa da pislikten kapkara olmuşlar; bununla birlikte onlara kara tahta demek de caiz. Bu usulün selefden kalmasına hiç şek ve şüphe yok; çünkü kâğıt yokluktan, kâğıt yapmayı bilmemekten şu kara tahtalar istimal ediliyorlar... Bundan kara tahtanın mektebe girmesi mübah olup çıkmıyor mu?

Türkler, nefs-i Trablus'da bir rüştiye bir de sanayii mektebi kurmuşlar; kasabaların birkaçında da iki, üç ibtidaiye var gibi. Trablus'un yerli halkından Türkçe bilen yok denilebilir, önceki Türk askerleri, yeniçerilerin çocukları olan Kuloğulları (kul diye eski Türk askeri tabirlerinden, askere deniliyor) tamamen Arablaşıp bitmişler. Yeni giden memurlar da kısa sürede Arablaşıyorlar, Trablus ülkesini, Türklerin hâkimiyetleri altına almalarına 400 geçmiş olsa da, şu geçen zamanda Türk medeniyeti namına bir, iki kale; bir, iki kışla; üç, dört cami ile bir kaç çeşmeden başka bir şey yapmamışlar!

Türklerden önceki Arap ve Roma medeniyetlerinin bıraktığı derin izler hâlâ görünüp duruyor. Dil, din, şeriat, ahlak Arap'ın, giyim, kuşam, bazı köylerde evler (hatta bir çeşit evlere Latince dobosdan alıp demmus diyorlar), büyük, güzel türbeler, şimdi bozulmuş olan su yolları müstevi yollar, mabedlerin, sarayların, tiyatroların, azametli harabeleri hala da mevcut şehirlerin insan yaşamakta olan binaları, çok fazla büyük ve sağlam olan şehir harabeleri eski Roma'nın. Araplar bunlara cin ve devlerden kalan şehirler diyorlar, Araplar bu cin şehirlerinde görünmekte olan heykellerin gazabından kaçınmak için başlarını kesiyorlar; ya da gelip kendi memleketlerine alıp giden "ahmak kâfire" çok teşekkür ediyorlar... Öyle olsa da henüz harabelerin taş, kum ve balçıkları arasında beyaz mermerden

yapılmış, ince ve maharetli bir sanatın şehri olan bazı heykelleri bulmak mümkündür. Türkler, yukarıda belirtiğim gibi çok az medeni eser vücuda getirmişler. Hatta askerler için yetecek kışla da yapmamışlar. Hayli vakit Trablus vilayetinin valisi hem şuradaki fırkanın kumandanı olan ve çok iyi bir şöhret bırakmış olan merhum Receb Paşa'dan işittiğim bir söz hala kulaklarımda: "A be! (Rumeli Türklerinin ve Arnavutların bir edası 'ey!' gibi bir söz) demişti, bizim burada kalmaya niyetimiz olsa, bu kadar zamandır askerimizi çadır altında bırakmazdık..." Vak'a İtalyanlar gelip alınca nefs-i Trablus şehrindeki Türk askerinin bir kısmı çadırda duruyordu.

Türkler Trablus'u aldıktan sonra yerleşmeyi o kadar istemeseler de, yabancı halklar, özellikle İtalyanlar gelip alıncaya kadar yerleşmeyi hazırlamada asla noksanlık göstermediler. Tafsilan Allah nasip etmiş olsa, gelecek mektupta yazarım.

"İstanbul Mektupları III"

sayı 874, 11 Kasım 1911, s. 2-3.

Tarihi bir atlasta, İtalya'nın yüz yıl evvelki haritasına bakarsanız, onun Kazan'da yapılmış alaca hanım çizmesine[86] benzediğini görürsünüz. O zamanlar İtalya'da bir millet, İtalyan milleti olsa da, bu millet pek çok küçük, küçük hanlıklara, beyliklere ayrılmıştı, hem bu küçücük padişahlar hiç durmadan birbiriyle sadece savaşıp duruyorlardı. Yarımadanın batı tarafındaki bölümünde, yani hanım çizmesinin koncunda olan yerlerin çoğu, büyük Roma-Germen İmparatorluğu'nun vilayetleri olup, bütün hükümetlerin ekserisi de bu imparatorluğun himayesi altında yaşayan beyler olduğundan ve Roma'da oturup bütün Katoliklere dini liderlik yapan Papa da imparatorun dost ve muavini olduğundan, Hausburgların (Roma-Germen imparatorluğunun, diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse şimdiki Avusturya imparatorluğunun padişahı hanedanı Hausburglardır) hâkim ve nüfuzlarına bütün İtalya boyun eğiyordu. Miladi XIX. asrın başında büyük bir değişiklik oldu. İmparatorluk himayesindeki beyliklerin halkı, beylerinden de, himaye eden imparatorlarından da yüz çevirdiler. Hatta imparatorluğun İtalyan vilayetleri de, hükümete karşı kıyam ettiler. Birkaç yıldan sonra Balkan yarımadasında, Greklerin, Slavların, Rumenlerin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yaptıkları hareketlerin, birkaç yıl

[86] Tatarların geleneksel deri sanatında özellikle bayan çizmeleri, kendine özgü desenlerle renkli deriden yapılır.

evvel komşu Apnin yarımadasında İtalyanlar, Avusturya İmparatorluğu aleyhine işlediler.

Bu hareketin, bu itaatsizliğin sebebi ne idi? İtalyanlar, başka bir millet buyruğu, ya da boyunduruğu altında hayvan gibi mahkûm ve esir olup yaşamayı istemeyince, hür, müstakil, kendi kendine hâkim olmayı isteyip, daha da başka türlü beylerin, hanların faydalarına parçalanıp, zayıflanıp hor va hakir olup yaşamayı istemeyince, şu bey ve hanları kovup, onların kurduğu gayri tabiî hükümet hudutlarını bitirip, ittihad yapıp, bir ve büyük İtalya meydana getirme... İşte bunun için İtalya'da çok ihtilaller, savaşlar oldu; İtalya milliyetçilerinden pek çok kişi zindanlara atıldılar, darağacına asıldılar, silahla vurulup öldürüldüler. Lakin en sonunda "milliyet hakkı" galebe çaldı; büyük Avusturya İmparatorluğu küçük İtalya yarımadasından tamamen kovuldu, Papa'yı bir saraya kapatıp kilitlediler, gereksiz, manasız hükümetler, hudutlar bitti, bütün İtalyanlar birleşti, hâsılı renkli hanım çizmesi kapkara yeni asker çizmesine benzedi. İtalyanların bu hareketine tarihte risorgimento[87] yani öldükten sonra dirilme, ba'sü ba'de'l-mevt denilmektedir.

Hüdanın hikmeti, fakir parçalar zenginleşince de fakirliğin hayali unutur, kullar bey olunca da kendileri kul alıp çalıştırmaya, dövmeye başlıyorlar; milliyetler de böyle, başka milletlerin hükmü altından çıkar çıkmaz kendilerine mahkûm olacak milletleri aramaya başlıyorlar! İtalyanlar henüz risorgimento kurmaya çalışırken, yani henüz tam dirilmemişken şimal Afrika halkını kolları altına almayı düşündüler, risorgimento liderlerinden Mazzini 1838 yılında "Şimal Afrika'nın İtalya'nın olması gerekir" diye yazmıştı!

---

[87] XIX. yüzyılda İtalya'daki dağınık halde bulunan devletleri bir araya getirme hareketi (diriliş ya da yeniden doğuş).

"Şimal Afrika'nın İtalya'nın olması gerekir," diye söyleyen Mazzini ve dostları kendilerince tarihi bir hakka istinad ediyorlardı. İtalya çok eski zamanlarda cihangir Roma İmparatorluğu'nun gövdesiymiş; Romalılar bu İtalya'dan çıkıp bütün dünyayı istila kılmışlar, şimdi yeni dirilen İtalya bu eski Roma imiş; onun aldığı yerleri tekrar geri almaya tarihi hakkı varmış. İtalya'ya en yakın toprak bir taraftan Balkan yarımadası, diğer taraftan Tunus, yani şimal Afrika'dır. İtalya çizmesinin ökçesi Balkanlara değip durduğu gibi, ucunun önündeki büyük bir taş da (Sicilya adası) Tunus'a bacı denilebilir. O zamanlar, hatta şimdi de Balkanlara taarruz çok kolay olmadığından, İtalyanlar gözlerini Tunus ve komşu memleketlere diktiler, Şimal Afrika bizim olmalı demeye başladılar.

Fransızların çabaları, İtalyanların Tunus'u ele geçirmelerine mani oldu, geçen Türk-Rus savaşında, savaşa hiç girmemiş olan Avusturyalılar, İngilizler, Türk toprağının bir parçasını koparıp alırken Fransızlar da Tunus'u gasp ettiler (1881). İtalya'nın buna çok öfkesi geldi gelmesine, lakin o vakitler hala Avusturyalılar, Fransızlar, İngilizler arasında mücadele güçlü olmadığından kısıp kaldılar.

Şimdiye kadar çok yazılan söylenen bir hakikat var: Bütün Müslüman dünyasının, Avrupa'ya karşı faide ve zararları müşterektir. Eğer de Müslüman dünyasının bir tarafına birer zarar gelse, ikinci taraflara zarar gelmesi gecikmeyecektir. Bir başka türlü söylemek gerekirse, Darü'l İslâm'ın bir taşı kopsa, bütün taşları da oynamaya başlıyor, hem bazen düşmesi de oluyor. Türk sultanlığının yenilmesinin, Hind padişahlığına, İran şahlığına az mı zararı oldu? Şimdi Mağrib Sultanlığı'nın Fransız tasallutuna duçar olmasında da Türk devleti az mı zarar görmektedir?

Fransızlar, Afrika'nın şimalinde birbirini müteakip El-Cezair ve Tunus'u aldıktan sonra kollarını Magrib-i Aksa padişahlığına da uzatmaya başlayınca, İngilizler, İtal-

yanlar, Almanlar, hatta İspanyollar, doymayı bilmeyen bu kurtların hepsi bize de bir parça lazım diyerek dişlerini gösterip hırlamaya başladılar. Fransızlar, bunların hepsiyle dalaşacak gücü kendilerinde göremeyince, bir zaman hepsini alırız diye ümitlendikleri Şimal Afrika memleketlerinin bazılarından vazgeçmek zorunda kaldılar. 1899 yılında İngilizlerle yazışıp Mısır ve Sudan'ı tamamen İngilizlere terk ettiler. Bundan başka 1901'de İtalyanlarla konuşup, Türkiye'nin Trablusgarb vilayetini ve Bingazi sancağını İtalyanlar alırsa karşı gelmeyeceklerini vaat ettiler. Bunların hepsi, Mağrib Sultanlığını yutarken boğazına yapışmasın deyip, Fransızların komşularına verdiği rüşvetler idi.

Bütün Şimal Afrika, İtalya'nın olmalı diye inanan İtalyanlar, Cezayir, Tunus, Mısır ve Mağrib'in geri vermeyecek kuvvetli ellere girdiğini görünce, hiç olmazsa Trablus'u kaçırmamak için, bütün akıl, hile ve akçelerini dökmeye başladılar. Trablus'a Beni İsrail'i takliden "Arz-ı Mev'ud" dediler. Fransızlardan aldıkları gibi İngilizlerden de vaat aldılar. İtalyanlar, dünyayı uyandırmadan çabukluk ve ustalıkla Trablus'u ele geçirseler, İngiltere de mani olamaz. İlginç değil mi başkasının malını paylaşıp kendi hırsızlıklarını saklıyorlar!

Hukuk-u beynelmilel deyip yürütülmekte olan ahmak aldatmanın anka gibi yok olduğu, yaptırımı olmayan muahedenamelerin eski gazete kâğıdı kadar işe yaramadığını çok açık bilen İtalyanlar, Fransız, İngiliz muahedenamelerine imza atınca da, güneyin sıcak güneşi altında sadece karınlarını ısıtmak için yatmadılar; Arz-ı Mev'ud'a hicret başladı, misyonerler, tüccarlar, ziraat, maden, ticaret âlimleri, mütehassıslar, askeri casuslar hem çok altın gitti... Misyonerler mektep açtı, hastahane yaptılar, fakirlere parasız deva dağıttılar, yetimhane kurdular, tüccarlar Trablus vilayetinin ticaretini ellerine geçirmeye çalıştılar; mütehassıs âlimler türlü bakımdan vilayetin ahvalini incele-

diler, casuslar Türk askerlerinin istihkâmlarını, kumandanlarını öğrenip tedkik edip, her zaman memleketlerine bildirip durdular... İtalyan altınları her tarafa aktı; şehirli eşrafın keselerine, bazı fakir fukaranın damaklarına, daha kimbilir nerelere?

Son zamanlarda büyük İtalyan bankası Banco de Roma Trablus'a iyice yerleşip İtalyan ticaretine bütünüyle yardım etmeye, Arap yerlerini satın almaya, ya da icraya alıp İtalyan eline geçmesine, ekinci Araplara az komisyonla kredi verip, onları kendine bağlamaya çalıştı. Türk hükümetinin Trablus topraklarını hem Arap tebaasını, bu Banco de Roma örümceği ağından kurtarmak için parası da, bankası da olmadığından, başka yollar aradı, bankanın yer, toprak almaya hakkı var mı, yok mu meselesini çıkarıp uzun yıllara yaydı. Sadece Banco de Roma işinde değil, İtalyanların bütün iktisadi teşebbüslerinde, Türk hükümeti İtalya'nın siyasî nüfuz ve tesirinin Trablus'a yayılmasını, sinmesini, damarlanmasını apaçık görüp, buna karşı Arap ya da Türk itisadî faaliyeti ile karşı duramadığından, sadece men etme, ya da mani olmayı baz almasa da bazı işlere ruhsat vermeyi geciktirip, başlanılan işlere zorluklar çıkarma mecburiyetinde kalıyordu.

Türk hükümetinin bu gibi hareketleri, İtalya'da mübalağalı anlatılıp Türklere öfke artmasına sebep oluyordu. On, on beş yıldan beri kaç defa İtalya'nın filosu Trablus'u almaya gitti diye haberler çıktı. Trablus'da Türk askerleri bir kaç defa, İtalyanlara karşı müdafaaya hazırlandılar. Lakin bu haberlerin, rahatsızlıkların Eylül 1911 sonlarına kadar olanları boşa çıktı, yalancı çoban masalında olduğu gibi, Türkler bu son sese de tam inanmamışlardı, ama doğru çıktı.

İtalya'nın askerleri toplanıp, gemilere binmek için marşlar çalıp oynayıp şehir sokaklarından geçerken, baş subaylar ana-atalarından, nişanlı ve sevgililerinden ayrı-

lırken, gemilerin yelken açıp gitmeleri de hatta bu zamanlarda yapılan bazı bayramlarında, asla beklenmeyen, hesaplanmayan çok acayip bir hadise oldu. Katolik papazları, Trablus seferini, ehl-i salib muharebesi diye takdis ettiler!

İtalya devletinin tesisindeki bir hususiyeti bilmeyenler, bunu çok tabiî görürler. Ehl-i salibden sanılan İtalya, dar'ül İslâm'dan olan Trablus'u savaşıp almaya gidiyor, bu savaş elbette bir ehl-i salib muharebesidir (hristoviy pahod), papazların bu şekilde takdis etmeleri de yerli yerindedir, diye düşünüyorlar.

Ama bu kere, bu düşünce hiç doğru değil. İtalya hürriyet alırken, ittihat ederken, Katolik denilen Hristiyanların kilise reisi olan Papa'ya karşı savaştı. Onun mukaddes payitahtı olan Roma'yı savaşıp aldı ve Papa'yı esir almış gibi bir saraya kapattı. Bu zamandan beri Papa İtalya krallarına lanet yağdırdı. Roma'nın İtalyan askeri tarafından zabtedildiği 1871 yılından beri İtalya kralları, Katolik kilisesi nazarında lanet düşmüş, melun sanılıyorlar, imanlı Katolikler, İtalya kralının hükümetini de, askerlerini de mukaddes Roma şehrini necislendiren mundarlar diye bakmalı; Papa İtalya devletini gasb, mütağlib, gayri meşru bir padişahlık diye hesaplıyordu. İşte bu gibi bir devletin, bu gibi bir kralın askerleri Katolik papazları tarafından takdis edilip, gittikleri savaşın din savaşı ilan edilmesi, şaşılmayacak bir iş değil...

Neden katolik papazları din düşmanının askerlerini takdis ettiler? Cevabı çok açık. Trablusgarb'da çoktan beri İtalyan ticaretini elinde tutan, icralar vasıtasıyla çok fazla toprağı ele geçiren, Trablusgarb'ı almak için İtalyan hükümetini teşvik eden bir bankanın, yukarıda bahsettiğim Banco de Roma'nın en büyük ortağı Papa hazretleri de, şunun için!.. Ah, para! Melunu mukaddes yapıyor! Din düşmanına, din liderinin hayır duasını alıp veriyor, cehen-

nem kapısını kapatıyor, cennetinkini dibine kadar açıyor, mürtediyi, münafıkı, gazi ve mücahide döndürüyor!

Önceleri de, şimdi de, sonra da hâkim olan dinler, liderleri elinde paranın hizmetçisi oldular, oluyorlar, olacaklar. Paraya karşı kıyam etmeden ibaret olan Nasraniyet, iş bu kullar, fakirler dini, zuhurundan pek az zaman sonra, papalar elinde cennet tüccarları olmuştu, şimdi artık bankerlik etmektedir! Bugünkü ehl-i salib savaşı da, bin yıl önceki gibi kapitalin, Müslüman dünyasını sömürge yapmak için, göğsüne haç takıp, şarka hücumdan başka bir şey değil...

29 Ekim 1911

"Türk Dünyası"

İl, sayı 2, 30 Ekim 1913, s. 2.

Kalemi elime alalı üç dakikayı geçti, nereden başlayayım, hangisini yazayım diye sadece düşünüyorum:

İstanbul'da haberler pek çok. Burada vak'alar çok çabuk, çok acele değişiyor. Adeta bir sinema şeridi gibi olaylar, kalemin ucunda akıp gidiyor.

Gerçekten de böyle. İstanbul büyük bir sinema sahnesi gibi. Geçen hafta Rumlarla savaşa ramak kaldı.

Kahraman Enver Bey ağır hastalanıp dostlarını çok korkuttu. Rusya ve Almanya elçileri gün sayın Bâb-ı Âli'ye gidip Ermenilere ıslahat isteyip, doydurdular.

Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Almanlar Türkiye'nin parasızlığından faydalanıp, kendilerine demir yollar, yollar limanlar... Daha başka bilmem neler imtiyazı alıp, buna karşı Türk memurlarına açlıktan ölmemeleri için damla damla para veriyorlar.

Şimdi hükümette bulunan "İttihat ve Terakki Partisi" kongre yapıp, meseleleri çok güzel ortaya koyup müzakere ettiler, mükemmmel programlar, nizamnameler hazırlandı.

Mebusan Meclisi'ne seçim için sultanın fermanı çıktı, İttihat Partisi seçimlere hazırlanıyor.

Vilayetlerde vilayet meclisleri açıldı, epeyce bağrışıyorlar... Bizim elli yıllık usûl-u cedid, usûl-u kadim nizası yavaşca Türkiye'nin de en ileri, en zengin vilayetlerine girmek istiyor. Adana vilayet meclisinde usûl-u cedidciler ile usûl-u kadimciler epeyce bağrışmışlar, hükûmet cedid-

ci olduğundan, Hadi Efendinin[88] dediği gibi "kadimciler" mağlup olmuşlar.

Ermeniler, harflerinin yapılmasına 1500 yıl, kitap basmaya başlamalarına 400 yıl doldu deyip (tarihten her istediğini arayıp bulmak mümkün...) siyasî manifestolar yaptılar. Verem hastalıklarını göstermekte olan bir sergi açıldı.

Maarif nezareti, ibtidaî mekteplerine, Avrupa ibtidaî mekteplerinden daha güzel programlarla, ibtidaî eğitim hakkında daha da mükemmel bir kanun hazırladı. Evkaf nezareti de ibtidaî mekteplerini ıslahata çalışıyor.

Lekesiz ak yakalı, tozsuz kara gömlekli şık beyler bir pazar günü toplanıp, "Osmanlı Maarif Cemiyeti" adlı büyük bir cemiyet-i hayalî kurdular.

İşte bu yazdıklarım beş on günlük vak'aların en göze batan, hatıra gelenleri. Bunların hepsi olmasa da bazıları ileriye gitmek için silkinme hareketlerine benziyor. Benziyor benzemesine lakin Osmanlı cedidcileri çocukca hareket ediyorlar, sadece mümkün olanı istemiyorlar, bir başka türlü söylemek gerekirse bir işin istemekle olabileceğini düşünüyorlar.

Meselâ yeni ibtidaî talim kanununa göre, artık Türkiye'de talim umumî ve mecburî olacak! Buna ne kadar milyonlarla para, ne kadar binlerce öğretmen gerektiğini düşünen bir kişi de yok... Kanuna yazıldı ya, elbette olur.

Saydığım vak'alardan en ibretlisi ve ilginç olanı "Ermeni harf bayramı" idi. Türkler Rumeli'nde yenildiklerinden beri, Ermenilerin burunları havaya kalktıkça kalkıyor. Paris'de mi, Londra'da mı, Türkiye'nin eski nazırlarından -hâlâ emekli maaşı alan- bilmem hangi paşaları toplanıp bir "Ermeni Islahat Komitesi" kurmuşlar. Fransız insaniyet severlerinin, İngiliz Hristiyan severlerinin yardımıyla

[88] Hadi Atlasî (1876-1938). Duma'da milletvekilliği yapmış meşhur tarihçi.

Anadolu'yu da Rumeli'ne benzetmeye çalışıyorlar. Anadolu'nun Bulgarları, Ermeniler olacak! Şimdi Türklerin zayıflığından faydalanıp, demiri sıcakken dövmek lazım. Avrupa'da kongreler yapıp, diplomatlarla konuşurken de Türkiye'nin Ermenilerine de hayatlarını, kuvvetlerini göstermesi gerek. Açıktan siyasî gösteri yapmaya Türk hükümeti ne kadar zayıf olsa da izin vermez. Medenî falan filan deyip, işin üstünü örtmek mümkün. İşte bu mütalâalarla Ermeni müverrihleri 1913 yılının, önce bir jübile yılı olduğunu keşfettiler. 413 yılında, yani 1500 yıl evvel Ermeni papazlarından Mesrop adlı birisi rüyasında taşa nurla yazılmış halde bugünkü Ermeni harflerini görmüşmüş. Yani Allah'ü Teâla'nın kendisi sevgili kulu Mesrop'a, sevgili milleti Ermenilerin çok güzel dillerinin, dillerinden de güzel harflerini öğretmişmiş. 1513 yılında da Sahak isimli diğer bir Ermeni, bu harfleri matbaa için yapıp, kitap basmaya başlamış. Bu yıl, şu iki mühim işin, ikisinin de jübilesi... Nasıl güzel bir tesadüf! Medeni bir bayram için Türk hükümetinden resmen izin istenecek, verse kendi kendilerine kuvvetlerini sınayacaklar, hem Avrupalılara gösterilecek gösteri yapılmış olacak, vermezse bütün dünyaya Türklerin adaletsizliği haykırılacak. Hükümet izin verdi. İstanbul'da üç gün Ermeniler büyük bayram yaptılar. Bugün Ermeni mahallelerinde ışıklandırmalar yapıldı, mumlar yakıldı, havai fişekler uçuruldu. Jetonlar, kokartlar, tebrik kartları, portreler, risaleler satıldı. Çocuklar mektebe gitmedi. Her kilise, her okul bir miting salonu olmuştu. Müzik çalınıyor, türlü konuşmalar yapılıyordu. Ne söylediklerini inceleyen bir kişi yok. Lakin kiliselere Ermenistan sembolü, tebrik kartlarına eski Ermeni padişahlarının suretlerinin koyulmasına bakıp, ne söylediklerini anlamak mümkün. Kokartlar da mavili, kırmızılı yani Ermeni renginde idi. Ermeni ihtilalcilerinin, millî kahramanlarının suretleri de büyük kâğıtlara basılmıştı.

İstanbul'da bayram sakin geçti. Lakin Adapazarı denilen şehirde gösteri yaparken çok kızıp bir kaç Türk askerini yaralayıp, birisini öldürmüşler.

Bu "harf bayramı" Ermenilerin hayatında mühim bir yer alacağa benziyor. Genç çocukların gönüllerine tam girdi, genç yiğitler ruhlandılar, yaşlılara yeni ufuklar açıldı. İşin pratik tarafı da var. "Harf bayramı" münasebetiyle para topladılar. Bazı orta halli Ermeniler bile 1500-2000 lira çıkarıp vermişler. Para Rusya, Avrupa, Hindistan ve Amerika Ermenileri arasında da toplanmış. Toplanan paranın mecmui bir kaç milyonu geçecek, diyorlar. Bu parayla büyük bir yüksek mektep, mesela "Ermeni Dârülfununu" açmayı düşünenler var. Bu yıl Osmanlı padişahlığı büyük mekteplere doyacak. Bir kaç ay evvel, Siyonistler Dârülfunun açacak oldular, şimdi de Ermeniler. İnşallah bir gün Türklere de sıra gelir...

17 Ekim 1913

"Hâkimler Şehrinde Hâkimler Arasında Geçen Bir Hafta",

Vakit, sayı 973, 20 Mayıs 1912, s. 2-3.

Yaz gelmeye başlayınca, bütün hayvanlar gibi insan da -hatta benim gibi uyuşuk birisi de- canlanıyor. Yürümek, görmek istiyor, insan kendisinin zât-ül-hereke (kendi kendine hareket eden) olduğunu falan ispat etmek istiyor. Kazan'da iken "Kafkas Merkuri"nin geniş refah vapurları ile üç dört gün İdil üstünde gezip döndükten sonra gönül açılıp giderdi. Burada da ağaçlar yaprak vermeye başladıktan sonra çeşitli planlar hazırladım; Berlin'e, Budapeşte'ye hatta Rusya'ya gidip dönmeyi düşüne düşüne yoruldum. İşte bu planlar, düşüncelerle boğuşurken günlerden bir gün yakın tanışlarımdan bir Rus muallimi gelip çıktı. Muallim Efendinin böyle vakitsiz bir zamanda İstanbul'da zahir olmasına biraz acayiplenerek sordum:

"Siz nereye böyle?"

"Atina'ya gidiyorum."

"Konya'ya mı Atina'ya mı?"

"Atina'ya."

"Yoksa Türkologluktan Hellenistliğe mi geçtiniz?"

"Yok, Atina'da bir hafta sonra üniversitenin jübilesi ve müsteşrikler kongresi olacak. Ben bu jübileye bizim medresenin başkanı, kongreye de aza olarak gidiyorum."

Muallim Efendi ile bu konuşmayı yaparken hatırıma gelip çıktı. Birkaç hafta önce Türk ediplerinden Ahmet Hikmet Beye Bâb-ı Âli yokuşundan aşağı yemeğe giderken

rastlamıştım, o bana üzerine basa basa: "Haberin var mı münşir? Ben Atina'ya gidiyorum. Emrullah Efendi müsteşrik kongresine delege olarak beni tasvip etmiş. Şimdi o iş için nezarete çıkıyorum," demişti. O zaman ben bu müsteşrik kongresini fakat hükûmetlerin resmî âlimlerin gidebileceği, bizim gibi kişilerin katılmasının büyük bir olay olduğunu düşünuyordum. Dostum muallim efendinin gideceğini anlayıp, onun benim bildigim kadarıyla öyle hükûmet daireleri ile çok sıkı ilişkileri olmadığını hatırlayınca, önceki düşünceme inancımı değiştirip sordum:

" Bu kongreye herkes katılabilir mi? "

"Niye gidemesin, tabiî ki gidebilir."

"Meselâ ben gidebilir miyim?"

"Elbette."

"Ayrıca, akademik unvanlar, hükûmet tarafından seçilmiş olmak, ilmî konuşmalar, çok güzel giyimler, daha başka şeyler talep etmiyorlar mı?"

"Hiçbiri lâzım değil. Benim akademik unvanım olsa da hükûmet nezdinde hiçbir vazifem yok, fakat medresem tarafından gönderiliyorum, medrese göndermese, kendi cebimden giderdim. Böyle gidenler de çok var. Konuşma mecburi değil. Benim giyimim de şu üstümdekiler. Diğerleri yazlık giyimler. Mecburi olan sadece 25 Frank (10 Ruble kadar) ödeyip kongreye aza olarak yazılmak lâzım. Parayı da bugün ya da yarın veyahut da Atina'ya gittikten sonra kendi elinizle ödemeniz mümkün. Böylece sizi engelleyecek hiçbir şey yok. Birlikte gitsek çok iyi olurdu, ama bugün yetişebilir misiniz? Ben kendi gemimizden Pire'ye kadar bilet aldım; gemi bugün saat dörtte gidecek."

"Bir soru daha; masraf çok olur mu?"

"Kongreye katılanlara çok fazla indirim var. Bizim Rus gemisinde indirim olmasa da, başkalarında meselâ Avusturya'nın % 25, Fransa ve Romanya'nın % 20, Rum firma-

larının % 50'ye kadar indirimleri var. Avusturya demiryolları da % 20 indirim yapıyor."

(İstidrat: Bu satırları okuyan hanım ya da efendi, yazarın burada en ufak şeyleri yazmasını kuşkusuz gönlünüzden yadırgarsınız. Şu itirazlara cevap yazarak geciyorum. Bu seyahate gitmekteki maksatlarımdan birisi, bu gibi ilmî toplantılara gitmenin kolaylığını ortaya koymak; kışın değil yazın da evlerinden çıkmayı sevmeyen halkımızı, bu gibi medeniyet dünyasının büyük ilmî toplantılarına gitmelerini ümit etme, ayrıca gidecek şevki olan arkadaşlara az olsa da ilmî malumat vermek.)

"O, öyle ise bu iş oldu. Ben iki yıldır bir yerde yata yata yatmaya doymuş, tembelleşmiştim. Bugünden tezi yok gemi arayacağım, Hikmet Bey ile de konuşup belki aynı gemide gideriz."

Muallim Efendi ile böyle konuşa konuşa evden çıktık. Nuri Osmaniye caddesinde ayrılıp, bu hafta içinde Atina Üniversitesi'nde görüşmek üzere "Allah'a ısmarladık" dedik.

İki gün sonra Romanya gemisi gidiyor, Hikmet Bey de onda olacak; ama ikinci ve birinci mevkiler şimdiden tamamen dolmuş, üçüncü mevkiyi gününde satıyorlar. Öyle olsa da bu gemi ile gitmeye karar verip, Hikmet Bey ile sözleştik.

Benim acayip bir âdetim var, kusursuz milletleri gördüğüm zaman çok kıskanıyorum; bu noksansızlığı, tamamlılığı o milletlerden, insanın sevdiği kadını yabancı kişilerden kıskanması gibi kıskanıyorum. En evvel, hem de en şiddetli şekilde bu hissi Paris'e yeni gittigim zaman duymuştum. Artık aklımda teferruatlı olarak kalmadı, hangi münasebetledir Sorbonne Üniversitesi'nin büyük salonunda bir kutlama vardı, bende katıldım, orada tam bir millet gördüm. Orada cumhurbaşkanları Loubet, sadece Fransızlardan mürekkep meşhur âlimler, çoğunun

isimleri bütün dünyaca bilinen meselâ kimyager Berthelot, müverrih Lavisse, filozof Liard; Avrupa'nın her tarafında gördüğüm padişah saraylarının -yirmiye yakın saray görmüşümdür- salonlarındaki gibi kıymetli sanat ürünleri, bu güzel ilim sarayı salonunda tamamen Fransız sanatkârları, üstadları, işçileri tarafından yapılmış, Fransız tarzında bezenmiş, dünyanın en iyi orkestralarından biri olan Cumhuriyet Muhafızları Topluluğu, cumhurbaşkanı salona girerken Fransa millî marşı Marseillaise'i, Fransız fabrikalarında imal edilmiş aletlerle çalmaya başladılar; Paris Ünivesitesi'nin talebeleri bunlara koro halinde katıldı. Çok geçmeden bütün salonu dolduran 3, 4 bin Fransız vatandaşı da millî marşlarını bir ağızdan söylediler. Büyük cam kubbeli salon o müthiş seslerle çınladı... O vakit benim gözlerimden irademdışında damla damla yaş akmaya başladı. Bu medeniyeti Fransız halkından kıskanıyordum.

Atina'ya gitmek için bindiğim Romanya gemisinde yukarıda yazdığım hislere yakın duygulu anlar yaşadım. Lâkin şimdi yaşlandığımdan, tesirlerin kuvveti azaldı. Hisse, düşünce galip geliyor; ağlamadım, fakat çok ve acı düşündüm. 60, 70 yıl önce Türk gençlerinin, Türk beylerinin, Fenerli Grek voyvodalarının[89] tarlalarında eski ağaç aletlerle yeri kazıp kendilerine ölmeyecek kadar iaşe temin eden, kazancının çoğunu sahiplerine verip, dayaktan, hapisten kurtulmak için mücadele eden Ulahlar, bugün işte Karadeniz-Mısır hattının en çabuk, en temiz, en muntazam, yolcular tarafından en çok sevilen, en çok aranan deniz gemilerini çalıştırıyorlar! Yarım asır önce belki çok küçük bir balık gemisini de idare edemeyecek olan bu halk, şimdi bu büyük gemilerde kaptanlık ediyorlar! Geminin yönetimi tamamen onların elinde; bütün işçiler,

[89] Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Eflak ve Boğdan voyvodoları yöneticileri, 1711-1821 yılları arasında Fenerli Rum ailelerden atanıyordu.

sadece matroslar arasında bir, iki Rus, Yunan var... Romanya acentesinin kaptanları İstanbul limanında en usta olarak hesaplanıyorlar!

Hem bu Romenlerin halka muamelelei acayip iyi, öyle Hristiyan olmayanları, üçüncü mevki yolcularını insandan saymama yok, ilanlarında üç türlü yazı görünüyor: Rumence, Fransızca, Türkçe.

Üçüncü mevki biletini aldım, ondan sonra bir tayfayla anlaşıp, tayfa bölümünde onun odasını tuttum. Tayfa yemek bulmayı da taahhüt etti. Başka bir yer bulamayınca, tayfalar arasına düşmeme çok memnun oldum; çünkü orada oldukca ibretli şeyler gördüm. İnşallah yeri geldikçe yazarım.

Ahmet Hikmet Bey de gemide idi, o bir hafta önceden birinci mevkide yer ayırtmış. Gemi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra kongreye giden bir Alman müsteşrik ile de tanıştık. Doktor Menzel isimli bu âlim ve iyi insan, 33-35 yaşlarında olsa da şarkı özellikle de Türk âlemini iyi mütalâa ve tedkik etmiş. Türkçe, Arapça, Farsça biliyor, İngilizce, Fransızca ve Rusça konusuyor, hukuk ilminden doktor, yani fakiye; "kütüphanesinin kesesinden" daha da doğrusunu söylemek gerekirse elinden düşmeyen muhtasar fihristinde (mufassalı evinde kalmış) binlerce yeni ve eski Türk kitap adları var. Sadece Türk dili, Türk tarihi, Türk edebiyatı üzerine konuşuyor. Dünyada başka nesnelerin varlığını unutmuş gibi; İstanbul'un firuze renkli göğünü, yeni yeşermeye başlamış erguvan renkli ağaçlarını, güneş altında altın gibi parlayan denizini dürtüp göstersek de görmüyor! Sen ona inci çiçeği kokusu saçarak giden güzel Romen kızının uzun sarı ipek saçlarından söz açsan, o yine sözü değiştirip "Çaylak Tevfik Bey'in başka basılan kitapları var mı? Söyleyiniz lütfen, ben sadece ikisini bulabildim" deyip cevap veriyor!..

Saat dörtte gemimiz İstanbul rıhtımından kalkıp gitti.

"Hâkimler Şehrinde Hâkimler Arasında Bir Hafta II"

Vakit, sayı 978, 29 Mayıs 1912, s. 2.

İstanbul'dan kıble tarafına doğru ayrılıp giden kişi, arkasına dönüp baktığı zaman, çok sevimli bir yakınını bırakıp gitmiş gibi, gönlünde bilinmez bir kırıklık, bir boşluk, bir ağrı duymaktadır. İstanbul'un yumuşak, uçsuz bucaksız Marmara kıyısında, gürültülü ve huzursuz uzun ömründen yorulup, dinlenmek için yatmış gibi durması, ağrıya, üzülmeyi de ekler. Zavallı yaşlıyı sevmek, acımak, teselli etmek istiyorsun...

İstanbul'un okumuşları arasında hiç olmazsa şair var, edip var, bunlar Bursa'ya, Selanik'e gidip geliyorlar, İstanbul'da yürüyorlar, Boğaziçi'nde adalarda oturuyorlar, öyle olsa da nedendir Osmanlı-Türk edebiyatında İstanbul yok denilecek kadar az! Rus edebiyatını az çok okumuş kişi, kısa zamanda Moskova ismi ile tanışıyor, Moskova'yı şairlerin ediplerin gözümüze sundukları sihirli gözlüğün arkasından, gerçektekinden daha fazla güzel görmeye başlıyoruz, muhabbetimiz artıyor. Başka nefis sanatlar, ressamlık, heykeltıraşlık, musiki, tiyatro, edebiyatın yardımına yetişiyorlar. Moskova'nın eski zamandaki ya da şimdiki manzaralarını buz üstüne, ya da demir kalem ile taş üstünde, güzelliğini arttırıp gösteriyorlar; musiki tutup tayin edilmesi çok zor, ama gönlünün en ücra ve uzak noktalarına kadar varıp tesir etmede çok kuvvetli sesleri ile Moskova'yı işittirmede nihayet tiyatro meselâ "padişah

için canını kurban etme" operasında olduğu gibi, bu nefis sanatların hepsini edebiyatı, tarihi, ressamlığı, heykeltraşlığı, musikiyi bir araya toplayıp Moskova'nın en çok gönül açan bir anını yaşattırıyor. Velhasıl şehri, yeri, yurdunu, vatanını sevmede, onları şairlendirecek sanayinin çok tesiri var. Osmanlı-Türk sanayi bir taraftan dar; heykeltıraşlık, ressamlık tamamen, musiki yarım yok, onların yerini tutan edebiyatın ise toprak ile memleket ile bağları çok az...

Romanya gemisinin güvertesinde uzun iskemleye uzanıp, göz önümden geri geri çekilmekte olan İstanbul'a baktığımda işte bu yazdığım düşünceler başımdan geçiyordu. Dünyanın hiç şüphesiz en güzel bir yeri olan İstanbul'u Osmanlı edebiyatının, olduğundan da fazla güzel cezb-i halk edip Osmanlılara vatan muhabbeti, memleket rabıtası vermediğine çok öfkelendikten sonra evime, kendimin uzak vatanıma, ihtimal hâlâ ak karlar altında ölü gibi yatmakta olan Kazan'a, Simbir'e doğru uçtu. İşte diye düşündüm, Şimal Türk edebiyatı şu Türk sanayi toprağa köye, şehire vatana yeni mi bağlandı, onlardan doğup onları yaşatıyor mu? Hiç korkmadan, "Osmanlılarınkinden çok fazla" cevabı zihnime geldi. Hem delillerini de buldum, bizim halk dualarında, avam edebiyatında memleketin yeri var, en çok severek söylediğimiz bir şarkımız *Sakmar Sui*[90] şarkısında, *Şurele*,[91] *Ubırlı Karçık*,[92] *Taz Malay*[93] masallarında, ormanlarımız, köylerimiz, ırmaklarımız nasıl güzel ömür sürüyorlar. Yeni edebiyatımızda da bu yer-yurt unsuru az görünmüyor; meselâ *Kelepuşçu Kız*'da[94] Kazan, Kaban gölü, *Turmuş mı bu?*'da[95] kırlarımız, köy ne

[90] Sakmar Suyu, Rusya'nın Orenburg bölgesinde Tatarların yoğun bulunduğu mahallerden geçen nehire izafeten yazılan şarkı.

[91] Ormanda yaşayan ve insanları gıdıklayarak öldüren bir yaratık.

[92] Yaşlı cadı.

[93] Keloğlan.

[94] Şapkacı Kız, Ayaz İshakî'nin hikâyesi.

[95] Hayat mı bu? Ayaz İshakî'nin hikâyesi.

kadar canlı ve güzel, henüz ressamlığımız, heykeltıraşlığımız yok, doğmadı, tiyatromuz da çok genç, lâkin ümit ediyorum ki onlar da bu doğru yolda yürürler; "topraksız" olmazlar...

"Biliyor musunuz, ne düşünüyorum?"

"Ne bileyim?"

"Edebiyatınızda büyük bir boşluk var. Ne İstanbul, ne Bursa, ne Dereköy, ne Marmara, ne Karadeniz, ne de tarla, bostan, orman... Bunların hiç birisi yok, varsa bile Rumeli'nin, Anadolu'nun değil, Fransa'nın, Belçika'nın. Denizleriniz, Manş ve Atlas Okyanusu, ormanlarınız Vor ve Pirene, şehriniz Paris. Yalnız, Hikmet Bey sizin bazı eserlerinizde Anadolu'nun bir köşesi azıcık görünüyor, Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnû* eserinde, *Ferdi ve Şürekâsı* hatta *Mâi ve Siyah*'da İstanbul sahte; Paris'e gidip ruhunu kaybedip gelmiş bir Paris kuklası..."

Hikmet Bey ile artık gökten, denizden, farkı çok az kalan müphem İstanbul'a bakıp bu konuda çok konuştuk. Bütün Tatarlar gibi kendimizi de övdük, belki biraz da fazla övmüşümdür, Doktor Menzel de söze karıştı. Söz çocuklar için hazırlanan okul kitaplarına, memlekete taaluklu yazı ile yapılan tasvirlerin, onlardan da fazla büyük ressam levhalarından, ya da daha büyük ressam olan hazret-i tabiat levhalarından fotoğrafla alınan resimlerin memleketi sevmekteki kuvvetli tesirlerine gitti. Doktor Almanya'da, Rusya'da bunlara çok ehemmiyet verildiğini anlattı. Resimli gazetelerin vatanı korumadaki hizmetlerinin kalelerden, derbentlerden az olmadığını söyledi. Bu arada en şairimiz Osmanlı Türkü ayağa kalkıp bağırdı:

"Evet bunların hepsi doğru, lâkin asıl vatan müdafileri, kalelerden de, derbentlerden de, uçaklardan da daha kuvvetli daha sağlam, vatan müdafileri işte şunlardır, şunların şöyle bulunuşlarıdır..."

Kolu ile bir yere kümelenmiş, ortadaki sandalyelere oturmuş kadınlar, etraflarında ayakta dikilen erkekler bulunan, gönüllü, canlı bağrışıp, gülüşüp konuşmakta olan bir Rumen topluluğunu gösterdi:

"Rumenleri bizim elimizden kurtaran, Rumenleri bugünkü medeniyete kavuşturanların hepsi işte şu sandalyelerde oturan melekler..."

Gerçekten Rumenler, Yunanlılar, Macarlar gemide toplanmışlar, birer cemiyet kurmuşlardı; onların yolbaşçıları kadınlar idi, biz Türkler, Araplar, gemide daha çok olduğumuz halde beysiz, başsız, ayrı ayrı yerlere dağılmış kitap yaprakları gibi sadece uçup yürüyorduk. Şarkın büyük cemiyetleri, Iranlılar, Afganlılar, Türkistanlılar da böyle dağılmış kitap...

Yemek için ayrıldık, ben tayfanın getirdiği yiyecekleri yedikten sonra, dar kanepeye uzanıp tayfaların çalışmalarını seyretmeye başladım. Hepsi çok temiz, yüzlerinde, saçlarında, ellerinde, ayaklarında hiçbir kirlilik yok, giyimleri de çok temiz ve güzel. Masayı ve yerleri bugün deterjanla yıkamış olmalılar, parlayıp duruyor. Kamarada cila kokusundan başka bir koku yok.

Bunlar köylü çocukları, 20-30 lira aylıkla hizmet etmekteler, işlerini bitirip dinlenmeye çekilenlerden birisi genç kız gibi mışıl mışıl uyuyor, oturanlardan birisi sessizce gitar çalıyor, İstanbul'un "katib"inden tut da Fransızın "marseillaise"ine kadar çeşitli parçalar, Rumen şarkıları, Türk hürriyet şarkıları... Büyük gövdeli, yumuşak sakallı, gül renkli, tatlı gözlü, bir tayfa masaya koyduğu çok eski, karalı kızıllı el yazmasını uzaktan dua eder gibi okuyor, onun arkasında koyu gözlü, batır gövdeli, dört köşeli başlı, kara uzun bıyıklı bir yiğit küçücük sarı "broşürleri" tekrarlamakla meşgul...

Bu tayfaların mecmûunda, işçilik, doğruluk, canlılık, iyilik, sessizlik görünmekte. Bunlar ömürlerini sanki kavga etmeden, bağırmadan geçiriyorlar diye düşünüyorsun, bütün işleri yumuşak, yavaş fakat canlı. Arkamdaki bu güzel levhaya baka baka, gitarcının acıklı Rumen aryasını dinleye dinleye uyumuşum.

İstanbul